

C-385- M.3.
586258

THEY CALL ME CARPENTER

A TALE OF THE SECOND COMING

BY
UPTON SINCLAIR

Translated in the Ukrainian
by
E. KASSIANENKO

STATE EDITORSHIP OF UKRAINE
1925

АПТОН СІНКЛЕР

МЕНЕ ЗОВУТЬ ТЕСЛЕЮ

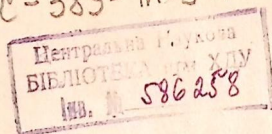
ПОВІСТЬ ПРО ДРУГЕ ПРИШЕСТЯ

ПЕРЕКЛАВ З АНГЛІЙСЬКОЇ
ЕВГ. КАСЯНЕНКО

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
1925

Виключне право редакції
і дозволу до друку укра-
їнських перекладів творів
А. Синклера надано авто-
ром Евг. Касяненку.
Передрук заборонено

C-385-M.3

TO
CHARLES F. NEVENS
TRUE AND DEVOTED FRIEND

Почалася чудна ця пригода з того, що я пішов був подивитися на виготовлену в Німеччині кінематографічну картину. Минуло аж три роки після війни; можна було думати, що людність Вестерн Сіті від військового божевілья вже очуняла. Але ж, як виявилось, цього ще не сталося; принаймні, коло дверей скупчилася юрба, що нікого не пускала до кіна; купки охочих пройти туди одверто побоювалися її. Та посамперед я мушу ввести в це моє оповідання д-ра Карла Геннера; це—видатний літературний критик, що в той час подорожував по Америці і як раз спинився був у Вестерн Сіті. Д-р Геннер саме й був причиною тому, що я пішов дивитися на ту картину; як що ви матимете хвилинку терпцю, то скоро побачите, як ті думки, що він уклав їх мені в голову, штовхнули мене в мою надзвичайну пригоду.

Ви, може бути, не дуже добре знаєте тих освічених чужоземців. Їхні маніри—немов з найм'якшого оксамиту, і за розмовою з ними ви відчуваєте себе хіба як той перський кіт, коли його гладять. Вони перечитали всю світову літературу і говорять спокійно й упевнено; вони старі,—старі від спогадів расового горя, що накопчилося в їхній душі. Я—член найкращих клубів у Вестерн Сіті і найкращого шкільного товариства в усій країні—я якось одразу втратив охоту згадати в нашій розмові, що й я допомагав виграти баталію в Аргонах. Чужоземець спитав мене, як я ставлюся до війни, і я відповів йому, що її вже закінчено і що я вільний од лихих почувань, хоча, звичайно, зі знищення пруського мілітаризму дуже радію. На це він зауважив:

— Це була дуже болізна операція, але всі ми сподіваємося, що пацієнт переживе її; так само ми хочемо вірити, що й хірург не підхопив собі хвороби.

Сказав це так спокійно, як і слід було.

Розуміється, я спитав д-ра Геннера, що він думає про Америку. Його відповідь була тою, що ми досягли змоги продукувати матеріяльні засоби цивілізації тоннами, коли інші нації продукують їх тільки фунтами.

— Як на ваш тутешній масштаб, то ми, інтелігенти Європи, завжди були дуже вбогі. На дуже скупій їжі ми підтримуємо дуже багато ідей. Ви ж маєте без кінця багато їжі; отже, ми шукаємо у вас ідей і гадаємо, що, в згоді з аналогією, існувати вони мусять...

— Але ви не знаходите їх?—засміявся я.

— Нічого,—відповів він,—я приїхав сюди саме для того, щоб шукати їх.

Так розмовляли ми одного ясного після-полудня в-осени 1921 року, шпацеруючи Бродвеєм у Вестерн Сіті. Ми балакали з приводу картини, що її д-р Геннер дуже мені рекомендував; ми йшли переглянути її. Бона звалася „Кабінет д-ра Калігарі“ і була „футуристичним“ витвором, чудним і чарівним капризом кінематографічного мистецтва, немов би кошмаром збожеволілої людини.

— Бувши американцем,—сказав д-р Геннер,—ви неодмінно спитаєте себе: Навіщо вона здалася, оця картина? Адже ви звикли думати, що всякий твір мистецтва повинен служити певній моральній меті.

Помовчавши трохи, він додав:

— Цієї картини не можна було б виготовити в Америці.— Вже хоч би тому, що виконавці повинні були б бути худі.

Він сказав це ледве помітно посміхнувшись.

— В Америці не знайдете ні одного кіно-артиста в такому стані. Хіба ж люблять ваші люде мистецтво до тої міри, щоб зважитися поголодувати для нього?

На ділі ж у цей саме час ми мали в Америці кілька мільйонів безробітних і чимало з них голодували. Серед них, сказав я, були напевне й інтелігенти. На це критик заперечив мені:

— Вони мусили б голодувати так довго, щоб уже звикнути до цього, щоб уже відчувати смак голоду, або, принаймні, смак обертати голод у мистецтво. Хіба найпершою прикметою великого мистецтва є не те, щоб воно витолилося з огню страждань? Всі великі духовні рухи починалися саме так; візьміть початкове християнство, наприклад. Але ви, американці, зробили з Христа, з цього теслі...

Я зареготався. Трапилося так, що як раз у цю хвилину ми проходили поуз церкву св. Бартоломея, велику будівлю з темно-рудого каміня, що стояла на розі парку. Я показав рукою на неї.

— В оцій церкві,—сказав я,—над престолом ви можете побачити Христа-теслю в розкішних білих і аметистових шатах, намальованого на віконному шклі як оздобу. Але ж, коли ви поміркуєте ще трохи, то визнаєте, що не ми, американці, почали так робити!

— Так,—відповів він.—Але ж я думаю, що ви викінчили його як символ аристократизму, як богостоту високошанованого порожнього місця.

Так балакаючи, ми обійшли ріг і побачили кіно „Ексцельзіор“. І біля нього була юрба!

II

Зразу, побачивши чимало народу, я подумав, що це звичайні одвідувачі кіна. І сказав, осміхнувшись: „А кінець-кінцем американці все ж не так байдужі до мистецтва!“ Але тут я спостеріг, що юрба ніби коливається туди й сюди і що в ній чимало люду в військовій одежі.

— Галло,—скрикнув я,—бійка?

Там був гармидер і галас; військові тягали й штовхали цивільних. Коли ми надійшли ближче, я спитав у одного з присутніх: „Що це тут робиться?“ І почув у відповідь

— Он ті не пускають до кіна дивитися на картину.

— Чому це?

— Німецька. Гунська пропаганда!

Ну, ви ж мусите розуміти, що, допомагавши перемогти в війні, ніхто забути цього одразу не може. Отже, я мимоволі з недовір'ям зиркнув на свого компаньйона, видатного й освіченого літературного критика з Берліну. Чи не могло статися, що цей ввічливий джентльмен зіграв зі мною штучку, зумівши, можлива річ, щось підкинути в мій сирий американський мозок, без того, щоб я навіть хоч трохи помітив це? Але ж я пригадав подробиці його оповідання про картину та його слова про „мистецтво за-ради мистецтва“. Пригадав також, що війни нема вже три роки, і що я й самостійно можу собі міркувати.

Д-р Геннер відновив розмову перший.

— Я думаю,—сказав він,—що буде краще, коли я не піду в кіно.

— Пусте,—скрикнув я.—Я не дозволю, щоб купка йолопів накидала мені свою волю!

— Так,—відповів він.—Ви американець, і вам нема чого коритися їм. А я—німець, і мушу тямити це.

Я почув нотку прикрости в його словах, але не образився на нього.

— Все це дурниці, д-р Геннер!—переконував я його.—Ви мій гість, і я не хочу...

— Слухайте, пане,—перебив він.—Ви напевне зможете пройти туди без перешкод; я ж, розуміється, викличу їхню лють, а мені зовсім не хочеться бути битим за нізашко. Картину цю я бачив кілька раз і можу говорити з вами з приводу неї хоч і зараз.

— Мені соромно перед вами за себе й за свою країну,—зауважив я.

— Ні, ні! Цього вам треба було сподіватися. Саме це я й мав на увазі, коли говорив, що хірург підхопить хоробу. Ми, німецькі інтелігенти, знаємо, що таке війна; ми звикли до подібних річей. Бувайте!—закінчив він, рішуче простягнувши мені руку.

— Я піду з вами!—скрикнув я.

Але він заперечив—йому було б надто прикро. Мені треба лишитися і переглянути картину: він цікавий буде почути пізніше мою думку про неї. І він сквапливо повернувся й пішов, залишивши мене в нерішучості й роздратованню.

Кінець-кінцем я рушив до входу в кіно. Людина в військовій одязі загородила мені шлях.

— Сюди не дозволяється!

— А чому?

— Це німецька картина. Ми не можемо дозволити її.

— Слухай-но, земляче,—почав я не дуже ввічливо.—Я не вдягся в військову одягу, хоч може маю більше права на це, ніж ти. Я воював в Аргонах.

— Гаразд. А чого ж це вам кортить дивитися на гунську пропаганду?

— Може ж я хочу побачити, яка вона.

— Ну, ми вас не пустимо. Ми не дамо цій картині тут демонструватися.

Підчас розмови я ступив навскіс, але він ухопив мене за руку. Я побачив, що тут нема чого балакати далі, раптом крутнувся і вирвав руку.

— Стій!—крикнув він, силкуючись спинити мене знову, але я вже проштовхувався крізь юрбу до каси. В вестибюлі

було більше сотні цивільних і не більше двадцяти чи тридцяти екс-салдат, що підтримували блокаду. Лише небагатьом пощастило проскочити крізь неї, але ж я був у їхньому числі. Я купив картку і зайшов у залю.

— Хто це почав цю музику?—спитав я слугу при дверях.

— Не знаю, пане. Що-йно почалося; ми ще не мали часу довідатися.

— А картина—справді німецька пропаганда?

— Ані трохи, пане. Це говориться тільки для того, щоб не дати нам демонструвати німецькі картини, бо вони дуже дешеві. Вони можуть побити на ринкові американські картини, а це, мовляв, нечесна конкуренція.

— Ага!—протяг я, починаючи зрозумівати. Я пригадав і пояснив собі тепер слова д-ра Геннера, що німці на дуже скупій їжі витворюють дуже багато ідей. Справді, американська кіно-індустрія має підстави побоюватись конкуренції такого сорту! І я згадав старого Ті-Еса, як звуть його—аби коротше—кіно-артисти, короля кіно-світу з його качалкою сала над коміром і двома чи трьома зайвими підборіддями! Подумав також про Мері Магну, мільйондоларову королеву фільма, що вигадує собі різні дієти й гімнастичні вправи та з острахом і тремтінням що-дня виважується.

III

Картина мала саме початися. Я розгладив своє зім'яте вбрання і сів на своє місце, опинившись у числі десятка чи двох десятків глядачів, що перед ними „Кабінет д-ра Калігарі“ мав виставлятися в Вестерн Сіті сьогодні вперше. Змістом картини була низка вбивств; молода людина силкувалася вияснити їх; сліди крок за кроком вели до одного старого чарівника-доктора. Коли драма досягла свого найвищого напруження, то вияснилося, що доктор—директор притулку божевільних, молода людина—один з пацієнтів, а низка надзвичайних пригод і вбивств—лишень фантастичні вигадки божевільного, роздратованого на своїх лікаря й доглядачів. Сценарій і режисуру було виконано в „футуристичнім“ дусі, що просто чарував, полишаючи могутнє вражіння. Я дивився на картину в світлі пояснень д-ра Геннера, добавачи в ній витвір старої, можливо що вже й перестиглої культури. Дійсно, ніякої такої картини в Америці не виготовили б.

Коли б мені довелося вибирати між нею і пишним ласолубством Мері Магні, я, певне, завагався б. Кінець-кінцем, „Д-р Калігарі“ цікавив мене весь час сеансу, Мері ж Магна цікавила мене тільки не на екрані. Кілька раз на рік мені доводилося або смертельно ображати її в її почуттях, або ж тяжко нудьгувати над вісьма чи десятима цівками її старанно виконаних дорогих „бойовиків“.

Я читав чимало оповідань і бачив не менше п'єс, де герой наприкінці прокидається, і ми довідуємося, що були лишень свідками його сновиддя. Я пригадую „Сон літньої ночі“, а також „Через сто років“ Беллами. Стара-прастара вигадка мистецтва, а все ж вона завжди впливоздатна, одна з найбільш впливоздатних! Але тут фантастичні відчуження цього божевільного цілком захопили мене вперше в життя. Так, було цікаво, нема що й казати; страховинна нісенітниця, але жива й на прочуд добре виконана. Як сподобалася б вона Едгарові По!

Так міркуючи, виходив я з театру. Але коли двері переді мною розчинилися, вуха мої різанув такий вереск, що він міг би походити хіба просто від мешканців притулку д-ра Калігарі.

— Га-га! Бу-бу! Німецька пропаганда! Несете гроші гунам! Сором! Ганьба! Свої хай голодують, а ви шлете вашу готівку ворогові!

Я спинився й прошепотів собі: „Господи!“ Увесь цей час —з годину, або й більше—що я перебував ото на крилах фантазії далеко від дійсності, ці нещасні йолопи галасували й верещали перед театром, відтручуючи публіку та подеколи доводячи самих себе до несамовитості! Одну хвилину я хотів уже піти до них та пояснити їм: ви помиляєтесь; не думайте, що в картині є щось про війну, щось проти Америки! Але поміркувавши, я побачив, що толком з ними говорити—нема як. Тут уже нічого не поробиш,—треба йти своїм шляхом,—хай казяться.

Та тут одразу виявилось, що піти собі геть не так легко, як мені здавалося. Як раз перед виходом стояв той великий парубок, що попереду схопив був мене за руку; мені довелося йти на нього і він мене впізнав. Він тикнув на мене пучкою і заверещав на все горло:

— Ось зрадник! Каже, що був на війні, а тепер от допомагає гунам!

Я спробував не мати з ним ніякого діла, але він знову вхопив мене рукою, а інші скупчилися навколо. „Ганьба, ганьба, ганьба!“—кричали вони мені в уха. Коли ж я спробував пропхнутися крізь їхнє коло, вони почали частувати мене стусанами. „Наставляй пику, ти, клятий гуне!“ І інші подібні лайки зі всіх боків сипалися на мою голову. А я ж був на війні і брав участь у боях!

Я ухвалив собі не заводитися і знову спробував пропхнутися, але той високий парубок підставив мені ногу і штовхнув мене. Я поточився в рівчак і, розуміється, відчув тепер охоту дати йому як слід. Але проти гурту я був безпорадний. Ледве я замахнувся кулаком, як дістав збоку страшного удару в щелепи. Я й досі не можу сказати, що то було—кулак чи, може, якась зброя. Я почув лишень хруст і голова мені пішла обертом; тим часом удари й стусани сипалися на мене грядом.

Прошу вірити, що я не тікав у Аргонах. Я виконав свій обов'язок, дістав рану і почесну посвідку. Але там я мав хоч невеличкий шанс, тут же—аніякісного. Можливо, що мені забило паморочки; можливо, що це був інстинктовний рух битого тіла; але, як не як, а я побіг, побіг—хитаючись од ударів і стусанів, що ними мої хулігани силкувалися затримати мене. Тут я побачив широкі сходи на пів десятка ступнів і великі над ними розчинені двері; я побіг безпосередньо сюди і опинився в якомусь темному й холодному помешканні. Я хитався неначе п'яний, але чув, що мене вже не б'ють і, мабуть, уже й не женуться за мною. Точучись, я вхопився за щось поблизу і з розгону сів на щось подібне до дерев'яного ослона.

IV

Так опинився я в церкві св. Бартоломея. Нема чим хвалитися: очунявши—ніде правди діти—я заплакав. Думаю, що не від болю в голові і щелепі, ні; я плакав від злості й образи: як же, я, той самий, що допомагав виграти війну, я мусив тікати від банди підлих волоцюг. І от, я сидів на ослоні в церкві і плакав так, немов у мене рвалося серце.

Кінець-кінцем, все ще держачися рукою за церковний ослін, я підняв голову і повів очима навкруги. Церква, як видно, була порожня. Було в ній доволі темно. Я сидів проти віктаря, осяяного промінням післяполуденного сонця,

що проходило через центральне високе вікно. Ви знаєте, звичайно, що в таких вікнах завжди змальовано постать людини в довгій білій, оздобленій пурпуром та золотом одязі; у людини каштанова борода, шляхетне і трохи скорботне обличчя, а над головою м'яке саяво. Дивлячись на цю постать та глушачи в собі люті і біль, я зненацька відчув не-поборне бажання піти слідом за тими гадами, застукати того високого хулігана на самоті і стовкти йому писк. Але тут починається дивовижна частина моєї пригоди: враз я побачив, що промініста постать простягає до мене обидві руки, немов би бажаючи залишити ці мстливі поривання!

Я зрозумів, звичайно, що це означає. Я що-йно вийшов з кіна, де бачив картину на тему божевілья, дістав після того удара в голову і тепер от божеволію сам. Мабуть, ударено мене таки дуже здорово. Я вхопив у руки побиту й запаморочену голову і знову почав плакати, плакати голосно й без сорому, як дитина. І тут чомусь забув я за високого хулігана з його писком, що мені так хотілося його стовкти; замість того відчув я сором і опинився в чуднім істеричнім стані, де сплуталося з півдесятка різних і протилежних емоцій. Це—історія Калігарі і його притулку; мені провалено голову і я вже ніколи не верну собі свідомости,—думав я. Так я сидів, корчачись і тремтячи всім тілом, коли враз чиясь ласкава рука лягла мені на плече і я почув чистий голос:

— Не бійтеся, це я.

Не буду вже й переказувати, як я отетерів. Минуло чимало часу, перше ніж я міг збагнути, що це мені трапилося; я думав, що це вже справжнісіньке божевілья. Бо коли я підвів голову, то побачив, що в тій аж надто пристойній церкві св. Бартоломея стоїть коло мене, держачи руку на моїй голові, постать з розмальованого вікна! Я аж двічі зиркнув на неї, а потім повернувся до вікна. Там на місці постати була вже лишень велика дірка і сонце вільно сяяло крізь неї своїм промінням!

V

Ми добре знаємо силу впливу, особливо тоді, коли вона досягає тих глибин підсвідомого, де приховано наші дитячі спогади. Я зріс у релігійній родині, і тому мені здалося цілком природньою річчю, що поки ця рука лежала на моїй голові, запоморока й біль припинилися, так само як зникла й боязкість.

Я цілком заспокоївся, і мені було дуже гарно відчувати ці дружні чари.

— Чого ви плакали?—спитав голос наприкінці.

— Думаю, що від сорому,—відповів я вагаючись.

— Ви зробили щось кепського?

— Ні. Щось кепського зроблено мені.

— Але як може людина відчувати сором від вчинку якоїсь іншої людини?

Я зрозумів, що він має на думці, і сором мій зник.

Чужинець заговорив далі:

— Темна юрба,—сказав він,—щось сліпе; вона гірша за божевілья. Це звірина в людині, що повстає проти свого пана.

Як може він знати, що мені трапилося?—майнуло у мене в голову. Мабуть, бачив, як мене загнано в церкву, здогадався я. І враз я відчув якесь чудне бажання заступитися за тих салдат.

— Ми пережили страшну боротьбу,—сказав я.—А ви ж знаєте, що роблять війни... з мозком людей, хотів би я сказати.

— Знаю,—відповів чужинець,—дуже добре знаю.

Я хотів був пояснити поведінку юрби, але зразу ж побачив, що я не зміг би цього зробити. Як ти йому поясниш, що то таке живі картини, німецька конкуренція та демобілізовані й безробітні салдати? Отже, сталася хвилина мовчанки, після чого він спитав:

— Можете ви тепер устати?

Я спробував і побачив, що можу. Щелеп мені ще болів, але біль цей був якось збоку, ніби зовні. Я бачив усе ясно й чітко, і тільки дві речі здавалися мені чимсь неймовірним: цей чужинець, що стояв побіч мене, і та дірка в вікні, де я стільки раз бачив його по неділях у-ранці!

— Ви хочете тепер іти?—спитав він. А як я завагався, то він тактовно додав:—Може й мені піти з вами?

Це вже насправжки могло в кінець приголомшити людину! Його вбрання, його довге волосся,—ні, це ніяк не пасувало до Бродвею о п'ятій годині після полудня. Але що я міг сказати? Ввічливість ніяк не дозволила б звернути увагу на його зовнішній вигляд. Я міг тільки нерішуче зауважити:

— Я думав, що ви належите церкви.

— Я?—спитав він, немов би трохи засоромившись.—Я цього не зовсім певний. Я часто питав сам себе, чи й справді я тут потрібний? Чи не більш потрібний я там, серед людей?

— Гаразд,—сказав я.— Але ось...—І я вказав на вікно.— Ця дірка виглядає якось дуже непевно.

— Так, це правда.

— І як піде дощ, то престіл зіпсується. Його преподобію, д-рові Летьюс-Спрееві, буде страшенно прикро. Запишало на престіл церква дістала з заповіту місіс Ельвіни де-Вігз,— бо'зна скільки тисяч доларів воно варте.

— Дійсно, так не можна лишити. Пошукаймо, може знайдемо щось устроїти туди.

З цими словами він пішов у вітвар, а я за ним. Ми вступили в західний притвір, і тут я побачив на стіні виконаний у натуральну величину портрет старого Алджермона де-Вігза, президента Імперського Національного Банку і Торговельної Палати Вестерн Сіті.

— А спробуймо, чи не заповнить він порожнє місце,—сказав чужинець, став на стілець і на моє здивовання зняв велетенський портрет та й поніс його—здавалося, без жадного зусилля—у вітвар.

Ступивши на престіл, він підніс портрет до вікна. Як він його туди вмонтував, я вже не знаю,—мене надто вразила вся ця процедура, щоб я міг зауважити ще й подробиці. Портрет пристав до вікна точнісінько і ефект вийшов просто надзвичайний. Вам слід би було знати старого де-Вігза, щоб гаразд поцінити хоча б ці круглі, пухлі щоки, що світилися на соняшнім промінні наче пара велетенських Джонатанівських яблук! Наш найперший банкір був одягнений у пристойне чорне вбрання, як завжди в неділю вранці, але в однім місці грудей сонце просвічувало кріз нього. Безсилий утримати свою цікавість, я спитав:

— Що то за золоте сяйво?

— Я думаю, то його серце,—відповів чужинець.

— Цього не може бути,—заперечив я.—Світиться у нього праворуч, і до того ж—сяйво довгасте, чисто так, немов би це був його гаман.

— Де багатство його, там також і серце його,—відповів чужинець.

VI

Ми пройшли під аничними дверима, і Бродвей розкрився перед нами. Я майже тремтів, уявляючи собі, як це я буду йти з цією дивовижною фігурою Бродвеем,—вулицею, де

ходить завжди така безліч народу. На нас дивитимуться люде, зі всіх боків налетить вулична дівора, збіговисько загородить пішохода, а кінець-кінцем явиться й поліція. Так міркував я собі, коли ми спустилися зі сходів і пішли вулицею. Але незабаром я заспокоївся: ніхто не пішов за нами слідом, ніхто навіть не озирнувся на нас.

За хвилину я вже зрозумів, як могло це так бути. Чудовий клімат Вестерн Сіті приваблює сюди не одного чужоземця. Ми маємо тут індуських свамі в жовтих шовкових убраннях, теософічний інститут на вершку горба, людей, що додержуються „природи“ і ходять у сандаліях з голими ногами та з гривовою волосся на плечах. Я зустрічаю їх на вулиці скрізь; один з них ходить з пастушою герлигою. Я пригадав тут, як перед кількома роками тітка моя Кароліна, вишукуючи скрізь і всюди, чим би їй задовольнити свої емоції, захопилася була їхніми чудними ідеями, і як одного разу, без кінця збентеживши портьє, з'явився перед її дверима пророк у пастушій одежі, з м'яким поглядом очей і невеличким пакуночком з газетного паперу в руках. Коли пророк розвинув цього пакуночка перед тіткою, то в ньому знайшлося три старанно, аж до блиску вимитих моркви і дві цибулі,—щедрі плоди землі і власної праці пророка. Моя старенька тітонька була глибоко зворушена, бо, як виявилось дивовижний одвідувач був пророк і єдиний автор грубого, тому, що його можна придбати в кожній книгарні і що звється він—„Вічна біблія“.

Так спокійно, немов би так воно й мало бути, йшли ми з дивовижним компаньоном широкою вулицею. Я спостеріг, що він озирається навкруги, і зготовився вже вислухувати запитання, цікавлячися лишень, які вони будуть. Я гадав, що його увагу захоплять такі дива, як автомобілі та набиті публікою автобуси; мені ніяк не спадало на думку, що він цікавиться як раз душами людей. Кінець-кінцем, він запитав:

— Це велике місто?

— Біля пів міліону людности.

— А в якій частині ми перебуваємо?

— В торговельному районі.

— Це відокремлений район?

— Відокремлений? Для чого саме?

— Тут ніби самі лишень повії.

Я не міг утриматись од сміху.

— Вас спантеличили особливості наших дамських мод; вони для вас, розуміється, річ нова й незвична...

— О, як раз навпаки!—перебив він.—Про моди знаю я чимало чого. Замолоду читав я слова пророка: „Через те, що дочки Сіона пихаті і ходять витягши шию та позираючи розпусними очима, вихиляючись і дзеленькаючи дзвіночками на ногах, то пан-Бог нашле їм коросту на голову і оголить їм їхні таємні члени. В той день одніме од них пан-Бог їхні оздоби-дзвіночки з їхніх ніг, їхні гребінці й блискучі як місяць вінці, їхнє намисто й браслетки, серпанки, очіпки, оздоби з колін, хусточки, платівочки, сережки з ушей і носа, всі і всякі зміни вбрання, мантиї, укривала, кручені шпильки, дзеркала, тонке полотно, капелюхи й запинала. І станеться так, що замість любих пахошей буде сморід, замість пояса—дрантя, замість пишного волосся—шолуді, замість корсетки—брудний лантух, і гній замість краси“.

З літературного боку цей уривок може й надзвичайно гарний, але ж на розі Бродвею й П'ятого евеню він був просто не до діла, щоб не сказати більше. Крім того, мене збентежило надзвичайне захоплення мого компаньйона духом його: він майже співав, голос його піднісся і обличчя засіяло: „Твоє військо загине від меча, твоя держава—од війни; її оборонці плакатимуть і голоситимуть, сидячи в одчаю на голій землі“.

— Обережно,—стиха сказав йому я.—Вас люде почнуть слухати.

— А чому ж би їм мене й не послухати?—запитав він мене, здивовано звівши на мене очі.—Люде слухають мене з охотою. Прості люде,—додав він.

Це була така можливість у моїй пригоді, за яку я ще й не думав. „Господи“, майнуло мені в голові, „а що як він почне оце проповідувати на вуличних перехрестях!“ І в одну мить я збагнув, що він же ж і справді почне! Жак охопив мене: я не витримаю цього,—втечу!

І я сквапливо почав говорити:

— Нам треба перейти вулицю, поки є час. Полісмен як раз дає пропуск.—А далі я почав пояснити йому нашу славетну систему керування вуличним рухом. Але він перебив мене:

— А навіщо переходити вулицю, коли нам однаково нема куди йти?

— Я маю куди,—сказав я,—і хочу й вас узяти з собою. У мене є приятель, я хочу навідатись до нього разом з вами. Переходьмо!

Вівши його між автомобілями, я безнадійно силкувався зметикувати, як би це викрутитися зі своєї брехні. Бо хто ж прийме цього дивовижного чужоземця на ніч, хто дасть йому пристойне вбрання і втримає від проповідей на майданах?

Справді, становище було надзвичайне. Що я такого зробив, що цей чужоземець тепер чогось хоче від мене? І як довго ще наміряється він бути зі мною? Я почував себе тепер у стані Марії з її ягням.

Недоля взяла мене в свої цупкі руки і, звичайно, радилися зі мною вже й не думала. Але не пройшли ми так ще й квартала, як я почув голос: „Галло! Біллі!“ Я обернувся. О, Господи, Господи! З усіх можливих прикрих зустрічей—найгірша: Еджертон Розіт, кінематографічний критик вестерн-сітвського *Tailсу*. Як раз найбільш цинічна, найбільш огидна і найбільш уїдлива персона з цієї цинічної, огидної й уїдливої професії! І він спіймав мене оце тут на вулиці серед ясного дня з дивовижною постатю, що що-йно вискочила з кольорового вікна церкви св. Бартоломея!

VII

— Галло, Біллі! А що це за мальовничий приятель у вас?—на всіх парусах підплив до нас Розіт.

Як я мав йому відповісти?

— Бачите...

— Мене зовуть теслею,—сказав чужинець.

— Дуже приємно обізнатися з вами, м-р Тесля!—підхопив критик, сердечно стискаючи чужинцеві руку.—Ви тут на відпочинку?

— На відпочинку?—перепитав мій компаньйон.

Розіт стрельнув глузливим оком у мій бік. Могло бути, що він знав де-що про забобони моєї тітки Кароліни; кожного разу,—він має тепер фантастичне оповідання про мене і вже використовує його до останньої межі можливості!

Я вдався до нужденної спроби оборонити свою гідність.

— М-р Тесля що-йно прибув...—почав я.

— Що-йно прибув, га?—перебив критик.—Може аеропланом?—І, радий своєму жартові, він замахнувся вже рукою, щоб ляснути чужинця по плечу.

Але рука його лишилася в повітря. Таке вражіння справив на нього погляд чужинця.

— Тихо!—скомандував Тесля.—Помовчте! До сміху кожний охочий, а хто лиху буде радий?

— Га?—ніяково озвався Розіт.

Тепер осміхнувся вже я в свою чергу.

— М-р Тесля що-йно дуже й дуже прислужився мені,—сказав я.—Мене нещадно одлупили в юрбі...

— А! Це мабуть біля кіна Ексцельзіор?—скрикнув критик, радий можливості приховати свою зніяковілість у новій темі розмови.—То вас, значить, побито? Я оце йду звідти, наглядівся на них.

— Угамувалися вже?

— Звичайно.

— Банда йолопів...—почав я.

— Де там йолопів,—перебив Розіт.—Як ви гадаєте, що вони там робили?

— Рятували нас од гунської пропаганди, казали вони.

— Хай мене чорт у пекло візьме, як що вони хоч трохи турбуються гунською пропагандою. Вони лишень заробляють по п'ять доларів на душу!

— Що ви кажете?

— Чиста правда, що б мені з місця не зійти!

— Ви напевне?

— Напевне? Пітр Делі був ту-ніч на зборах директорів кінематографічного союзу. І там ухвалено було видати певну суму грошей на все діло. Це була просто купа студійних парубків, що мали представити живу сцену юрби в життєвім оточенню.

— А будь я тричі неладний!—вигукнув я.—А що ж поліція?

— Поліція?—зареготався критик.—Та не вже ж ви гадаєте, що поліція працюватиме за дурно, коли „салдати“ мають плату? Ісусе Христе...

— Що кажете?—озвався Тесля.

— Чи бач...—здивувався Розіт, і змовк, цілковито приголомшений.

— Ви забуваєте третю заповідь,—сказав я поважно. І далі додав:—Я мушу пояснити. Ця банда побила мене. Я втік і впав непритомний, а цей добродій знайшов мене і дивотворчим способом зцілив мене.

— Он як!—вимовив критик, щиро зацікавившись.—Духовне лікування, га? А яким способом?

Я вже намірився відповідати, але виявилось, що Тесля сам здатний піклуватися за себе:

— Способом любови,—відповів він чемно.

— Слухайте, Розіт,—втрутився в розмову я.—Я не можу стояти тут на вулиці. Мені знову стає не добре. Треба, мабуть, взяти таксі.

— Ні,—відказав критик.—Ходіть зі мною. Я маю зайти за дружиною. Зразу ж за рогом. Там ви зможете й добре відпочити.

І без дальших розмов він ухопив мене під руку й повів. Як видно, душею був він гарний чоловічина: зовнішня безпardonність була лишень знаряддям його професії. Ми зайшли в якийсь будинок з конторами і поїхали на гору ліфтом. Я не знав ні будинка, ні контори, куди ми ввійшли. Розіт штовхнув двері, і я опинився в просторній залі з райськими птахами жіночого полу, що на дозвіллі спочивали в м'яких кріслах. Розіт підвів мене до широкої плюшевої софи, і я вгруз у неї, аж зітхнувши від утіхи.

Чужоземець став біля мене і ще раз поклав мені руку на голову. І просто дивна річ: в голові враз перестало густо, зникло запоморочення і спокій вернувся назад. Це, мабуть, виявилось в мене на обличчю, бо кінокритик вестерн-сітвського *Тайлсу*, що весь час уважно приглядався до мене, гумористично посміхнувся. І я чітко відгадав його думку,—немов би він висловився в-голос: „Звичайнісінький фокус Свенґалі, їй-богу!“

VIII

Мені було тут так зручно, що я починав уже й забувати свою пригоду. На хвилину я закрив очі. Роскривши їх трохи згодом, я поволеньки оглянув своє оточення. І я зауважив, що всі райські птахи витріщилися на Теслю. Неначе змовившись, вони всі повернули до нього голови і вп'ялися в нього очима. „О, ця людина матиме щастя серед дам!“ подумав я. „Як ті темношкірі індуси з їхніми великими, чорними воловими очима!“

В залі було цілком тихо. І враз усі ми почули стогін! Тесля здригнувся і зняв руку з моєї голови. Біля десятка дверей виходило в залу і всі були зачинені. Ми спостерегли, що стогін залунав за найближчими до нас.

— Що це таке?—спитав я Розіта.

— А бог його зна, — відповів він. — Ви, ніколи того не відгадаєте в цьому місці тортур.

Я вже намірявся запитати: „Що ж воно це за місце таке?“ як стогін залунав знову, голосно і довго-довго: „О-о-о-о-о-о-о-о!“ І завершився таким вибухом ридання, ніби людину розривало на частини.

Тесля повернувся й ступив два кроки до дверей, але спинився, завагавшись. Я зиркнув на нього і повернувся до критика, що слідкував очима за Теслею, посміхаючись на весь рот. Як видно, Розіт хотів трохи поглузувати, віддячити за свій конфуз.

Стогін розлігся знову, — ще голосніший, ще більше мученицький. Він відновлювався досить регулярно, що раз у вибухом ридання наприкінці. Я глядів на Теслю, і він нагадував мені шляхетну коняку, коли над її головою ляскає бич. Вона стає чим раз більш неспокійною, нервовіше здригається і жвавіше плигає. Але вона спантеличена: вона не тямить, навіщо здалося це ляскання, не знає, як їй бігти.

Тесля дивився на нас, силкуючись вияснити собі справу з виразу наших облич. Він повів очима також і по райських птахам, що спочивали по своїх кріслах. Ні оден з них не ворухнувся ані однісіньким м'язиком, виключаючи тих, що весь час повертали очі на Теслю. Ця страшна агонія не зачіпала їх ані трошечки. А тим часом було цілком ясно, що стогін ішов від тортурованої жінки:

— О-о-о-о-о-о-о-о-о!

Тесля хотів був одчинити двері і вже простяг до них руку, але спинився й одвернувся. Під впливом подвійного роду поривань почав він ходити по залі. А як ніби ніхто не звертав уваги на нього, то він почав щось бубонити сам до себе. Я немов би почув слова: „Страшна доля жінки!“ „Ціна життя!“ Убивчий стогін залунав знову: „О-о-о-о-о-о-о-о!“ і з глибини душі Теслі вихопився крик:

— О, май милосердя!

На початку кінокритик вестерн-сітвського *Таймсу* силкувався своє задоволення приховати. Але тут його рота розтягло в широченну посмішку, що виглядала аж наче диявольською. Я побачив, що це чим раз більше дратувало Теслю. Він позирнув на Розіта і з огидою відвернувся. Та

під кінець він зробив зусилля перебороти своє почуття і м'яко звернувся до критика:

— Друже мій! За кожного, хто лишень живе на світі, якась жінка мусила заплатити ціну життя.

— Ціну життя? — перепитав критик здивовано.

Тесля показав рукою на двері.

— Ми стоїмо перед цією віковичною загадкою, перед цим віковичним жахом. Не личить вам глузувати з цього.

Посмішка зникла з уст критика. Він зморщив брови і сказав:

— Я не розумію вас, друже. Чоловік тут цілком безсилий.

— Чоловік може принаймні схилитися в серці своєму. Він повинен признати жінкам їхню заслугу.

— Ні, це вже занадто, — заперечив Розіт. — Адже їх ніхто до того не силує. Дурні овечки самі йдуть на це.

— А не спадало вам на думку, що тут могла бути воля божа? — запитав Тесля.

— Побий мене грім, ні! — вигукнув критик. — Ніколи!

В цю хвилину одні з дверей розкрилися, і Розіт повернувся туди.

— Мадам Плянше, — покликав він. — Ходіть сюди, розкажіть-но, що там у вас робиться.

IX

Огрядна жінка ніби з паризької модної картини вийшла до залі, вітаючи кінокритика ласкавою усмішкою: „А, містер Розіт!“ Вона мала чорні сережки в вухах і біле обличчя з пурпуровими смужками замість губ. Вона привіталася з критиком обома руками, і він запитав її, сміючись: — Скажіть, мадам, невже це бог приводить дам до вашої установи?

— Звичайно, м-р Розіт! Бог краси приводить їх сюди. Маленький божок із золотою стрілкою, рожевими щічками й дрібнесенькими ямками на них, оттакими, як ми робимо тут за двісті доларів штуку, — правда, м-р Розіт? Це він приводить дам до мене.

Критик обернувся до нас:

— Мадам Плянше, дозвольте представити вам м-ра Теслю. Це надзвичайна людина, що цілить болі і робить це за допомогою любови.

— О, як цікаво! Ну, а як любов сама є болем, то як її зцілити? Як ви гадаєте, м-р Тесля?

— О-о-о-о-о-о-о-о-о!—розлігся стогін.

— М-р Тесля гадає, що ви надто мучите своїх леді. Це гнітить його.

— А, ні, леді цього не думають. Біль? Що таке біль? Леді, що ото там лементує, не може рухатись, і тому відчуває себе нещасною. А їй завжди чогось кортить, вона—як то кажуть?—трошечки з примхою. Але її турботи минуться,—вона стане вродливою, її чоловік кохатиме її дужче, щастя вернеться знову.

— О-о-о-о-о-о-о-о-о!—долетіло знову з сусідньої кімнати, а мадам Плянше торохтіла далі:

— Я кажу їм: „Верещіть до схочу,—це на користь!“ Ні, ніхто болю тут не боїться, тут усі—поклонники бога краси і згодні терпіти всяку муку, що її він од них жадає. Правда, м-р Тесля?

Тесля вирачився на неї. Я ще не бачив такої зосередженості, як була на його обличчю. Він силкувався зрозуміти неймовірно складні для нього обставини.

— Я хочу вам щось сказати,—вимовила мадам Плянше, конфіденційно знижуючи голос.—Та леді, що ви оце її чуєте, є місіс Ті-Ес. Знаєте ви м-ра Ті-Еса, фільмового магната?

Тесля не відповів, знає він, чи ні.

— Фільмові люди приходять до мене завжди. Я ж чарівниця, представниця бога краси. Поллі Претті, Доллі Дімпл, Люсі Лов, Бетті Берд—всі ходять до мене. Чи ради волосся, чи очей, чи ради стану. От ви самі творите дива, а чи здатні ви зробити, що я роблю? Чи можете ви поновити всю шкіру? Чи можете ви літню людину зробити молодою?

— О-о-о-о-о-о-о-о-о!

— От прийшла до мене Мері Магна, привела свою бабуну тай каже: „Мадам“, каже, „зробіть мені її новою,—від поясу, бо ж ніколи не можна сказати, як перекрутиться мода, і що їй потрібно буде показувати“. Ха-ха-ха! Вона розуміється на дотепі, наша чарівна Мері! Отже, я взяла стареньку леді до себе і її зморшки зникнуть, її шкіра стане м'якенькою як у дитини, на щоках у неї з'являться чарівничі ямки, вона буде танцювати з молодими джентльменами і вони безсилі будуть одріжнити її від її онуки. Ха-ха-ха! Хіба ж це не диво-дивне?

Тепер я вже знав, куди нас заведено. Я не один раз чував уже про салон краси мадам Плянше. І зараз я морочився думкою: чи взяти мені Теслю під руку та делікатно вивести його геть звідси, чи кинути його на призволяще, хай уже сам-один бореться з модерною цивілізацією?

— О-о-о-о-о-о-о-о-о!

Мадам раптом повернулася до мене.

— Я знаю вас, м-р Біллі,—сказала вона.—Я бачила вас із міс Магною! Ах ви ж кепський хлопчисько! Ви маєте м'яке й тонке волосся,—ви повинні одпустити його на вісім дюймів, а тоді прийти до мене: я зроблю вам вічні кучері. Скільки молодих джентльменів приходять до мене робити собі вічні кучері! Знаєте ви це? Он дивіться,—м-р Тесля відпустив собі волосся і має природні кучері, але вони не кращі, ніж коли б зробила їх я. Я завжди кажу: моя робота краща за природню, я виправляю її помилки й дефекти. Ну?

Не знаю, кому вже вона хотіла тим прислужитися: Теслі чи мені, тільки ж ця представниця бога краси чомусь намірилася навіть продемонструвати свою роботу.

— Хочете побачити, як вони робляться, ті вічні кучері? Я покажу вам місіс Ті-Ес. Тільки ж ви не повинні розмовляти,—їй би не вподобалось, коли б вона довідалась, що я показую її джентльменам. Але вона сидить до нас спиною і не, може рухатися. Я не показую своїм клієнткам апарата,—він має страшний вигляд і міг би налякати їх. Так мовчатимете, га?

— Як німі, мадам!—відповів Розіт за всіх трьох.

— О-о-о-о-о-о-о-о-о!—вибухнуло за дверима.

— Спочатку я поясню вам усе,—сказала мадам.—Щоб зробити досконалі кучері, ми туго навиваємо волосся на безліч дротинок. Це дуже делікатна операція,—кожен волос повинен лежати поруч другого, не перехрещуючись і не вистромяючись. На це потрібно чимало часу,—дві години на довге волосся. Та й боляче, бо навиваємо дуже туго. Далі кожен кучер закручуємо в мокру бинду, стромляємо штепсель у контакт і пускаємо електрику на певний час,—аж поки волосся висихає і вже само звивається в кучері. Ну, так тепер дуже тихо, будь ласка!

І вона тихо прочинила двері.

Тут ми побачили щось безформне,—я міг би назвати його хіба горою червоного жіночого м'яса. Цю м'ясну гору злегка прикривала гаптована шовкова сорочка, але вона проїнялася потом і нагадувала тепер прозорий папір. Вершок цієї гори закінчувався цікавим видовиськом. Здавалося, що на голові нема ані однісінького волоска. Натомість з голого черепа йшла безліч тоненьких дротинок, довжиною на шість дюймів, чи щось біля того. Ці дротинки стирчали в усі боки; буди з блискучого металу, вони надавали голові вигляду чи то промінистого Феба-Аполона, чи лютої Менади з електричними гадюками в нікельованій шкурі, чи, нарешті, страховинного бога сучасної війни, що випускає отруті газу з цілого гаю хемічних дудочок. Над горою м'яса містилася велика металічна баня, а з нею сполучалися всі дротинки. Людина, що не знала б усієї процедури заздалегди, не могла б сказати цілком певно, чи то гора підтримує баню, чи, навпаки, сама висне на ній. Це було ніби символічним твором божевільного артиста: ніхто не міг би збагнути його значіння.

Спід бані пекло, а з усіх пор м'ясної гори точився піт. Я не можу сказати, що я справді бачив течійки з кожної окремої пори; я розумію, що пори дуже маленькі і не можуть прискати потом так, щоб це було видно. Я можу сказати тільки, що я бачив малесенькі краплиночки; вони спливалися в струмочки, струмочки ж—у річки, що стікали з поверхні гори в океан на підлозі. Так само я зауважив, що піддана під вплив жару гора м'яса не могла триматися власним своїм складом, а намірялася стопитися й розпливитися; щоб того не трапилося, то три помічниці підтримували гору: дві під пахами, а третя, немилосердно стиснувши, за підборіддя. Через кожних пів хвилини, чи що, ця слизька маса, тяжко зітхаючи, випускала той страшний стогін: „О-о-о-о-о-о-о-о-о“! Потім вона знепритомнювалася, намагалася поплисти, і живі каріятиди мусили напружуватися у боротьбі з нею.

— Ось вона, жертва молодому богові краси,—театральною прошепотіла мадам Плянше. І це збудило мою фантазію. Її очима побачив я гордих весталок на варті священного огню у храмах на грецьких островах серед блакитного моря, храмових слуг із кадилами, поважних бородатих жерців у процесії, з міртовими вінками на головах. І я питав себе: та невже ж хоч раз від початку світу молодий бог краси,

дивлячись зі свого кришталевого трону на землю, хоч раз міг бачити чудніший ритуал свого вшанування?

Мовчки відвернулися ми од дверей, і мадам Плянше зачинила їх, приглушивши прометеївське стогнання і міцне амоніакальне пахно. Я не міг бачити виразу обличчя Теслі, бо він одвернувся від нас. Розіт доброзичливо посміхнувся до мене і прошепотів:

— Ваш друг, здається, не надає значіння красі.—І потім додав:—Як ви думаєте,—що, власне, хотів він сказати тим своїм „ціна життя“ та „божа воля“?

— Та хіба ж такі ви не здогадуєтесь?—спитав я.

— Будь я проклятий, коли хоч що розумію!

— Дорогий мій,—сказав я.—Ви ж не сказали нам, куди ви нас ведете, ну а Тесля думав, що це притулок для породіль.

Кінокритик Вестерн-сітвського *Таймсу* дико вирядився на мене. Потім з його горла вихопився згук, подібний до мекекекання битої овечки. Тесля й мадам Плянше здригнулися; відколи ми зайшли в залу, то вперше виявили ознаки життя, більше ніж у м'язах [очей, також і райські птахи. Вівця замекала в-друге і в-третє, і Розіт, червоний і наочно до глибини душі засоромлений, раптом повернувся й притьмом зник у коридорі.

Мадам Плянше завела мене в куток і сказала:

— М-р Біллі, скажіть мені, чи це правда, що цей джентльмен—цілитель? що він може одводити біль?

— Мені він зробив це,—відповів я.

— Він дуже вродливий. Правда, м-р Біллі?

— Правда, правда.

— У мене ідея, чудова ідея,—сказала вона і звернулася до мого друга.—М-р Тесля! Кажуть, що ви можете цілити болі. Я думаю, було б дуже гарно, коли б ви приходили до мого салону та допомагали б леді, коли я роблю їм вічні кучері, нову шкіру, ямки і любі посмішки. Їм так бояче, бідним створіннячкам! А коли б ви приходили сюди, сідали б коло їх, брали б їх за руки,—це б їм дуже подобалося, вони приходили б сюди що дня, ви уславились би і став би з вас великий багатій. Ви зустрічатимете тут—ах—таких гарних леді! До мого кабінету ходять найкращі люди міста,—вони обожнюватимуть вас, м-р Тесля! Що ви скажете на все це?

Пропозиція ця зацікавила мене, хоч мені й гидко було її слухати. Мадам Плянше досі ще не чула голоса Теслі і тепер змушувала його говорити, але не могла присилувати навіть глянути на себе. Його погляд проплив понад її головою, немов би стежив за привидами. І він почав напів співом.

— Через те, що дочки Сіона пихаті і ходять витягши шию та позираючи розпусними очима, вихиляючись і дзеленькаючи дзвіночками на ногах, то пан-бог нашле їм коросту на голову і оголить їм їхні таємні члени...

— Oh, mon Dieu!—скрикнула мадам Плянше.

— ... В той день одніме од них пан-Бог їхні оздоби: дзвіночки з їхніх ніг, їхні гребінці й блискучі як місяць вінці, їхнє намисто й браслетки, серпанки, очіпки, оздоби з колін, хусточки, платівочки, сережки з ушей і носа, всі і всякі зміни вбрання, мантиї, укривала, кручені шпильки, дзеркала, тонке полотно, капелюхи й запинала. І станеться так, що замість любих пахошей буде сморід, замість пояса—дрантя, замість корсетки—брудний лантух і гній замість краси.

Але в цю хвилину розчинилися двері з коридору і до залі вступила Мері Магна.

XI

— Господи, чи бач, хто тут?! Біллі, нікчемна тварючко! Я ж не бачила вас уже два місяці! Невже ви хочете остаточно покинути мене саме через те, що закохалися в дівча з громадянства, з обличчям японської ляльки? Що це мені за притичина, що я втрачаю своїх коханців швидче, ніж знахожу їх? Еджертон Розіт, та йдіть же сюди—вам можна вибачити, я гадаю—я так само побоююсь за свої очі перед вашою дружиною, як і ви самі. Та цитьте, мені все ж кортіло б, щоб мені надокучив хтось один. Галло, Плянше, ну як почуває себе моя бабуня у вашій скальпувальні? Скажіть, невже ж ви гадаєте, що потрібно аж три дні роботи півдесятковій індіанок, аби здерти шкіру з одним-одної старенької леді? І цілий тиждень, щоб підняти кутки рота та дати їй вічну посмішку? „Знаєш, бабуню?“—казала я їй,—„дешевше було б пайняти Чарлі Чапліна, щоб він крутився в тебе перед очима до кінця днів твоїх“. І... цитьте, що це? Чому це ніхто й досі не представив мене цьому джентльменові? Це ваш друг, Біллі? Тесля? Вибачте, м-р Тесля, але ми, кіно-люде, звикли балакати про наші обличчя й наші маніри,

бо ж не що-дня, от скажім мені, припадає заробити мільон доларів, поводячись по-простому. На кого працює цей джентльмен?

Вихор балачки Мері Магни на хвилинку вшух і ми встигли переглянутися.

— Що? Ви кажете—ні на кого? І ви всі стоїте тут і ніхто не підписує контракта? А ви, Еджертон, ви ще й досі не телефонували в „Вічне Місто“? Добре, що випадком через п'ять хвилин буде тут сам Ті-Ес,—його жінка хоче вдруге стати красунею оттут у цій скальпувальні. Ось послухайте моєї ради, м-р Тесля, не підписуйте контракта сьогодні, ціна вам зростатиме кілька сот раз за кожний тиждень, утримуйтеся!

Мері спинилася знову, порушуючи тим свою звичку то-рохтіти доти, доки не переб'є її щось зовні. Це її так причарував вигляд Теслі.

— Господи! Звідки він тут узявся? Цитьте, він виглядає—ах, дайте пригадати—так, так, це як раз він! Слухайте, Біллі,—ви може й не повірите цьому,—перед двома тижнями була я в церкві, заходила подивитися на шлюбну церемонію Роксани Рідль, з великим князем. У великій церкві біля парку,—вона зветься церквою св. Бартоломея. Сидівши там, я дивилася на велике колірове вікно над престолом, і можу вам запрягнутися, Біллі,—мені здається, наче м-р Тесля вискочив з того вікна.

— А може ж він і справді вискочив звідти,—вставив я.

— Без жартів! Кажу вам, Біллі, що цей джентльмен—просто живий образ тої постати. Та цитьте, він же й не говорить, ще не вимовив ані слова! Скажіть мені, м-р Тесля, є у вас голос, чи ви—німий з картини „Слуга в домі або ж Бен-Гур“? Скажіть що-небудь, покажіть мені себе з цього боку!

І знов я ставив собі питання, як прийме все це Тесля? Схилить голову і втече від грядущої жіночої балаканини? Чи вскочить у її тенета, як це трапляється кожному, хто лишень з Мері зустрічається? Чи може цій людині пощастить досягти того, на що ще ніхто не був здатний,—змусити її замовкнути?

Тесля м'яко посміхнувся; от же, вона закрутила й його; принаймні—він хоче бути ввічливим!

— Мері,—сказав він.—Я думаю, що ви носите на собі геть чисто все, крім сережки в носі.

— Сережки в носі? Що за безглузда вигадка! І як вам могла спасти на думку така дурниця!

— Коли ви вступили сюди, я як раз цитував пророка Ісайю. З його часів на землі перейшло вісімдесят поколінь жінок, Мері; вони вибороли собі виборче право, але, як видно, не вигадали нічого нового в мистецтві самооздоблювання. Де-які слова пророка може й здадуться чудними для вас, але коли ви добре розміркуєтеся над ними, то побачите, що ви маєте на собі та вдома геть чисто все, що він нарахував: „оздоби-дзвіночки на ногах, гребінці й блискучі як місяць вінці, намисто й браслетки, серпанки, очіпки, оздоби на кодінах, хусточки, платівочки, сережки в вухах і носі, всі і всякі зміни вбрання, мантиї, укривала, кручені шпильки, дзеркала, тонке полотно, капелюхи й запинала“.

Наводячи цей список, Тесля поводив очима з одної на другу частину розкішної постати Мері Магні. Можете лишень уявити собі, як стояла вона перед ним, — ця зухвала й повна життя постать, якою ви її бачили в „Клеопатрі“, в „Саломеї“, в „Дюбарі“, в „Ганні Болейн“, — чи можу я перерахувати тут усіх славетних куртизанок і королев усієї історії? Та в буденнім життю її постать і маніра вражають кожного: вона пишна брюнетка, носить на собі всі чисто фарби і коли йде вулицею, то немов би ціла процесія з прапорами. Я згодний закластися, що того дня вона мала на собі — не рахуючи діамантів, що могли бути, а могли й не бути справжніми, — не менше, ніж на п'ять тисяч доларів різних цінностей. Чого вартий був сам великий мистецький капелюх з цілим квітником на крисах і цілою пташнею на вершечку? Та чи треба повторювати й мені список Ісайї?

— Все чисто, крім сережки в носі, — провадив далі Тесля. — А вона ж на ближчому тижні може стати модою.

— А де ваші дзеркала? — підхопив критик, жартуючи.

— О, та це ж дрібниці, — заступився я за свою приятельку. — Покажіть йому, що там у вас у торбинці, Мері!

— А кручені шпильки? — глузував критик.

— Щось подібного показала вже нам мадам Плянше.

Підчас цієї розмови Мері не спускала очей з Теслі.

— Так ви й справді одна з тих релігійних істот? — скрикнула вона. — І ви докладно знаєте, що треба робити, і ніхто вам не наказує? Неймовірна річ!

Та як раз у цей момент двері з коридору розчинилися і в залю вкотився Ті-Ес.

XII

Ви знаєте, звичайно, які вони, — ті зорі екрану; але вам напевне не знані ті великі небесні тіла, ті темні, мовчазні й незримі зорі, що від них мають свою енергію їхні проміністі товариші. Так дозвольте ж вам представити м-ра Ті-Еса, — це буденне скорочення прізвища, що його ніхто не може зямати, що його навіть секретарі його власника надписали на клаптиках паперу та наклеїли на своїх машинках, — Tszchniczklefritszch. Він приїхав перед кількома роками чи з Галичини, чи з Польщі, чи з Чехії, — з одної з тих країн, де суголосні мають таку велику перевагу над голосними. Люде так само багаті, як і він, звать його Ебі, але таких людей мало. Всі інші звертаються до нього „м-р Ті-Ес“, що він приймає як ознаку своєї американізації.

Він коротший за вас чи за мене, але зміркувавши, що не може рости вгору, він почав безмежно рости в усі боки. Його одяга ніколи не може вмістити в собі всього його сала, і тому воно завжди потроху виплигує качалочкою за комір. У нього жовтаве обличчя, що легко червоніє. Він має маленькі блискучі очі і наводить жах своєю англійською мовою; він так само вільний од впливу культури, як і волохатий Айну, але він носом чує гроші і простує до них, як кабан до жолоба з помиями.

— Галло всім і кожному! Мадам, де моя стара?

— Вона як раз убирається.

— Гаразд, підштовхніть її там. Мені ніколи. Я маю... Ісус Христос!

— Так, так точнісінько, — одгукнулася Мері Магна.

Король фільма стояв як стовп.

— Що це? Глузуєте з мене, люде, чи що?

І він з недовір'ям хутко обвів очима кожного з нас.

— Ні, — сказала Мері. — Він справжній. Йй-богу!

— Ага, ви привели його сюди в справі ангажементу! Гаразд, але я не веду діла поза конторою. Пришліть його завтра вранці до Ліпського.

— Він не шукає ангажементу, — заперечила Мері.

— Не шукає? А чого ж йому тут треба? Прийшов замовляти собі „вічні кучері“? Ха-ха-ха!

— Киньте це, Ебі!—спинила його Мері Магна.—Це джентльмен: держить себе по-людському. М-р Тесля,—це м-р Ті-Ес.

— М-р Тесля, га? Гаразд, м-р Тесля, щоб зробити фільм з вами, я повинен буду витратити мільон доларів: ви ж розумієте, що такий фільм не може вийти дешевим: треба зробити щось добірного. Коли робиш художній фільм на ринок, то не можна обставляти його, немов би злиднівський похорон. Я витрачаю безліч грошей, а ніхто не хоче думати, що я повинен їх завернути, і ви, артисти, галасуєте потім, що я зобов'язаний на вас десятки мільонів доларів за тиждень..

— Та годі, Ебі,—перебила знову Мері.—М-р Тесля нічого ж від вас не жадає.

— О, не жадає, га? Так це ж його хитрощі. Гаразд, може він думає собі, що я бігатиму за ним, наче той прикащик? Як що він справді хоче говорити ділом, то гадаю—він знайде дорогу в „Вічне Місто“. Але в чім діло, мадам—що ви там, приклеїли мою стару до крісла, чи що?

— Зараз, зараз, м-р Ті-Ес,—одгукнулася мадам, сіпнувшись із залі.

Мері підступила до магната.

— Слухайте-но, Ебі,—сказала вона півголосом.—Ви готові помилитися найгірше за все своє життя. Як видно, цієї людини ще ніхто не знає. А коли за неї довідаються, то ви ж знаєте, що з того вийде.

— Звідки він узвся?

— Не знаю. Його привів сюди Біллі. Я вже казала, що він ніби вискочив з колірного вікна в церкві св. Бартоломея.

— Ого-го!—вигукнув Ті-Ес.

— Як там ні є, а він—новина, і його дуже добре було б затримати при собі. Газети вчинять справжній галас з приводу нього. Ви тільки гляньте на нього!

— Гаразд, Мері, але чи ж тямить він грати?

— Грати? Господи, навіщо йому грати? Він тільки погляне—і всі припадуть йому до ніг. Ну, побалакайте з ним ввічливо, та випитайте, що він за себе хоче.

Король фільма оглянув постать чужинця оком цінувальника і підійшов до нього.

— Слухайте-но, м-р Тесля, може ж я зміг би зробити вас славетною людиною. Подобається вам така можливість?

— Я ніколи не думав про це,—відповів Тесля.

— Гаразд, так тепер подумайте.—Як що я найму вас, я зроблю з вас найбільшого артиста світу. Я робитиму пропагандичні картини для церкви і їх показуватимуть нехрищеним хінцям і зулусам. Я підпишу з вами контракт на десять років і платитиму вам що-тижня п'ятьсот доларів, незалежно від того, чи ви матимете роботу, чи ні. А роботи в вас не буде багато, бо не могу ж я робити нову картину зі всемогутнім богом та ангелами регулярно що-тижня. Звичайно, ви можете знайти собі якогось провідисвіта, що вступить з вами в спілку і наобіцяє вам більше, ніж я, але ж він продасть картину, надає фіктивних векселів братові своєї жінки і лопне,—і що ви тоді з ним зробите, га? А от Мері Магна скаже вам, що як ви підпишете контракта зі старим Ебі, то це однаково, як коли б ви одержали облігації позички своєї. Що тижня я видаю цій чарівній леді чек на тридцять п'ять сот доларів, підписуючи його власною рукою. Скажу вам, що кожного разу, як я підписую цей чек на таку страшну суму грошей, у мене тремтить рука, але ж я роблю це. І погляньте-но на персні, бинди й інші оздобы, накуплені на ці гроші! Це ж вам справжнє вікно ходячої ювелірної крамниці, чи крамниці дитячих іграшок.

— М-р Тесля якраз гудив мене за це,—вставила Мері.—Мені так здається, що коли ви платитимете йому утримання, то він віддаватиме його вбогим.

— Коли я вже заплатив,—відповів на це Ті-Ес,—то гроші вже його, і він може витрачати їх на що схоче. Що ви скажете мені, м-р Тесля?

Я з величезною цікавістю очікував, що Тесля мав би відповідати, але як раз у цю хвилину розкрилися двері „породільної палати“ і залунав голос мадам Плянше: „Ось вона!“

До залі вступила гора м'яса, підтримувана двома кар'ятами.

XIII

— Боже мій, боже мій,—стогнала місіс Ті-Ес.—Умираю!

— Сама ходиш сюди, сама робиш собі це,—осміхнувшись закинув їй чоловік.

— Ні, ніколи більше не прийду сюди,—зареклася місіс Ті-Ес.

— Ти завжди це кажеш,—закинув їй чоловік—Але заспокойся, Моу, ти зараз цілком як слід і на цілих шість місяців не потребуєш завиватися.

— Я мушу лягти,—стогнала далі місіс Ті-Ес.—Ебі, кажу тобі—умираю. Дай мені полежати на софі.

— Ні, Моу, нам треба йти обідати,—заявив її чоловік.

— Я не зможу нічого їсти.

— Що?—зі щирим переляком вигукнув фільмовий магнат.
— Ти не зможеш нічого їсти? Пусте, їстимеш. Не можна жити, не ївши. Ходім, Моу, ходім!

— О-о-о-о-о-о-о-о!

Ті-Ес підійшов до жінки, став перед нею, і посмішка заграла в нього на обличчю.

— А справді, хіба ж не гарно? Мері, погляньте на ці розкішні кучері! Біллі, гляньте сюди хутчі! Адже вона знову виглядає як дитинка, чи ж не правда? Мадам, ви—справжнє золото, дивіться, як чудово постачаєте ви свій товар.

Мадам Плянше аж засяяла, та й м'ясна гора трошки повеселішала.

— Подобається тобі, Ебі?

— Звичайно, подобається! Знаменито вийшло, Моу; мені здається тепер, наче я маю цілком нову дівчинку. Але вставай, ходім пообідаєм, а після поїдемо дивитися на здійснення нічних сцен. Не забувай, що ми платимо двом тисячам чоловіка по п'ять доларів на душу сю-ніч, і мусимо завернути цю втрату.

І вважаючи, що з жінкою вже полагоджено, Ті-Ес звернувся до інших:

— Їдете з нами, Мері?

— Я мушу почекати на свою бабуню.

— Гаразд, ви залишите свій авто своїй бабуні, а самі поїдете з нами. Пообідаємо, а після поїдемо дивитися на здійснення масових сцен. М-р Тесля, ви неодмінно їдете з нами, ми маємо ще побалакати між собою. А ви, Біллі? Розіт! Теж до нас!

— Я маю почекати на жінку,—відказав Розіт.—У нас сьогодні гості.

— Гаразд,—погодився Ті-Ес і щільно підкотився до критика.—Зробіть мені ласку, Розіт: сю-ніч нічого не сповіщайте про цього Теслю. Ось я його добре нагодую, він повеселішає, підпише зі мною контракта, і тоді ви матимете матеріялу для телеграми на цілу передню сторінку. Гаразд?

— Гаразд,—відповів критик.

— Отже, ні словечка!—ще раз кинув фільмовий магнат і покотився з залі. За ним у ліфт дві кар'ятиди майже внесли м'ясну гору. Мері пішла з Теслею, а я пошкандибав у хвості.

Автомобіль Ті-Еса чекав на нас біля виходу. Це не автомобіль, а щось цілком особливе. Він довгий, наче вантажний, і зроблений з блискучої стали та з іншого подібного ж виглядом матеріялу. Велетенські колеса його також металічні і ввесь він збудований так міцно, що робить вражіння військового. З обох боків висять запасні колеса, а ззаду ще двоє. Шофер у мундирі. У мундирі також і той, що відчиняє й зачиняє двері та вітає вас, коли ви входите. А в середині—софи, як у „скальпувальні“ мадам Плянше. Ви падаєте в ті софи, вони м'яко обіймають вас і вам лишається тільки задоволено зітхнути: „Охо-хо-хо-хо-х!“

— У Принців!—скомандував шоферові Ті-Ес, і палац на колесах рушив. Мене здивувало, що Ті-Ес не завагався взяти з собою Теслю в такий великопанський ресторан. Проте, я зміг прочитати його міркування: всі думатимуть, що він просто „розважається“ з одною зі своїх екранових зірок; а врешті, що за чортова мати,—хіба ж він не Ебі Tszchniczklefritsch?

— Вур-р-р-р! Вур-р-р-р—гавкав клаксон на автомобілі, і я зрозумів і його мову. Він гукав: „Я—автомобіль Ебі Tszchniczklefritsch'a, фільмового магната, майбутнього короля всього світу. У пекло з моєї дороги!“ Так виром линули ми залюдненими вулицями, і пішаки тікали од нас, як підхоплене ураганом осіннє листя.

— Господи, який я голодний!—жалівся Ті-Ес.—Після ранішнього снідання ще анічогісінько в рота не брав! А як тобі, Моу? Краще? Гаразд, тобі зразу стане краще, як чогось іззіси.

Так підлетіли ми до входу в „Принців ресторан“ і зразу вскочили тут у пригороду. Перед рестораном була юрба народу аж на пів кварталу, і безліч полісменів одпихала її геть. Над головами юрби хилилися великі коробки з прозорими стінками і лямпами в середині. На полотняних стінках були якісь слова.

— Галло!—гукнув Ті-Ес.—Що це тут таке?

Тут я зразу пригадав прочитане в ранішній газеті повідомлення, що робітники цього великопанського ресторана

оповістили страйк, і що можна побоюватись заколоту. Я сказав про це Ті-Есові, і він розсердився:

— О, чорт! Мало нам мороки зі страйкарями в студіях, щоб вони псували нам ще й обід!

Слуга скочив зі свого місця і одчинив двері. Фільмовий магнат виліз і в цю хвилину юрба несамовито заверещала:

— Сором! Сором! Ганьба! Не заходьте сюди! Тут робітників змушують голодувати! Тут видають нам шматок хліба з рота! Skeби! Skeби!¹⁾

Я виліз за Ті-Есом і побачив суворі обличчя, почув погрози й прохання; руки дико махали в повітрі, подекуди видно було кулаки. Поліція давила на юрбу, ніяк не делікатно орудуючи своїми кийками. Якийсь бідолаха в кельнерському вбранні простяг до мене руки, гукаючи з чужинецьким акцентом: „Ви однімаєте їжу в моїх діток!“ Але в ту ж хвилину полісменський кийок гупнув йому на голову. Позад мене вискнула Мері, я обернувся—і як раз вчасно: Тесля підскочив до полісмена, кричучи: „Стій!“

В цій скруті не можна було втрачати час на зайві балачки. В одну мить я був біля Теслі і схопив його за руку. З другого боку те саме зробила Мері,—гарний товариш! Вона—наче той атлет: їй доводиться фізично вправлятися в своїх ролях, коли вона має завойовувати кохання імператорів, султанів і інших їм подібних владик світу. А от Тесля коли ми його підхопили, то вияснилося, що в ньому—не більше, ніж шкіра та кості. Ми просто підняли його і за одним духом пронесли в ресторан. Він одразу-ж залишив опір і дав нам провести себе серед столів до Ті-Еса, що вже з нетерплячкою очікував на нас. Наш стіл було резервовано в окремій кутку, ми привели Теслю туди, і тепер намірялися трохи очуняти та здати собі справу з того, що ми, власне, зробили.

XIV

Тесля повернувся до мене, і його скорботні й глибокі очі блимнули огнем.

— Ви дозволили собі велику вільність,—вимовив він.

— Не було коли розмовляти,—відповів я.—Коли б ви знали вестерн-сітвську поліцію й її маніри так само добре, як я,—ви не схотіли б жартувати з нею.

¹⁾ Scab, по-нашому—короста. Так в Америці дразнять страйкбрекерів. Пр. перекладача.

Мері поважно підтримала мене:

— Вони стовкли б вам лице, м-р Тесля,—зауважила вона.

— Лице?—перепитав він.—Хіба сама людина має меншу ціну, ніж її лице?

Тут вам треба було-б почути вигук Ті-Еса:

— Що таке? Я що-йно запропонував вам за це лице п'ятьсот доларів на тиждень, а ви підставляєте його під полісменський кийок? І це за-ради банди вошивих йолопів, що не хочуть працювати за чесну плату і не дають працювати нікому іншому? Йй-богу, м-р Тесля, от я оповім вам про кілька страйків, що ми мали з нашою власною бандою,—ви ніколи не схочете, щоб вам псували обличчя за-ради цих вошивих сучих синів...

— Цить, Ебі, залиши оцю мову, посоромився б сам себе,—озвалася тут, охороняючи пристойність, Моу, витягнута з автомобіля слугою і ним же підведена до столу.

— Гаразд, але ж м-р Тесля цілком не знає, що то за йолопи.

— Сідай-но, Ебі,—скомандувала стара.—Ми не замовляли до нашого обіду агітаційних промов.

Ми сіли, і Тесля звернув свої сумні очі до мене.

— Я бачу, що ви маєте чи мало сортів банд у вашому місті,—зауважив він.—І поліція де-яким з них має ставати на перешкоді.

— Господи!—скрикнув Ті-Ес.—Невже ж би ви дозволили банді волоцюг нападати на людей, коли вони йдуть на обід?

— М-р Розіт сказав, що поліція не працює за дурно.—Відказав Тесля.—То чи не можу я спитати, хто платить їй за роботу от тут? Хазяїн ресторана?

— Гаразд, а хіба ж він не повинен піклуватися за себе?

— Чекайте,—втрутився я сміючись.—Справді, з того, що я прочитав у *Таймсі* сьогодні вранці, я здогадуюсь, що в цім випадкові платить давній приятель м-ра Теслі.

Тесля здивовано позирнув на мене.

— М-р Алджернон де-Вігз, Президент Торговельної Палати, виступив з докладом, де гудив поліцію за те, що вона не перешкоджає бандам страйкарів порушувати нормальне ділове життя. Наприкінці він запропонував палаті вжити заходів, щоб припинити таке безладдя. Чи ви пригадуєте де-Вігза і те, як ми його покинули?

— Так, пригадую,—відповів Тесля, і ми обидва переміхнулися з приводу витягнутого нами жарту.

Я зауважив, що Ти-Ес наставляє вуха.

— Що? Ви знаєте де-Вігза?

— М-ра Теслю знають найкращі люди нашого громадянства. Ви здивуетесь, коли довідаєтеся, хто.

— Чому ж ви мені не казали цього досі?—збентежено запитав Ти-Ес, і я прочитав його думку до кінця: „Хтось мабуть запропонував йому більшу плату“!

— Чого ж це ми нічого не їмо?

Проблема взаємовідносин капіталу й праці на де-який час одійшла на бік. Два кельнери, дуже зденервовані страйком, стояли біля столу. Ти-Ес вихопив у одного з них карту і перечитав йому цілий список страв. Мою, що вивчилася вже де-яких правил пристойности, передала свою карту Мері. Та замовила собі, за нею замовила Мою, далі—я; тільки Тесля не виявляв до цього ніякого інтересу.

Він сидів мовчки, і його сумні очі блукали туди й сюди по залі. „Принців ресторан“—дуже пишна установа; як на мій смак, то аж занадто: тут було стільки визолочених ліпних оздоб, скільки Ти-Ес не вважав би потрібним і для кінематографа. Перед очима Теслі сиділа леді з голою білою спиною, низкою велетенських перлів на шії та діамантовою тіярою на голові. За нею виднілося ще багато-багато пань і панів з червоними обличчями, що ревно поралися біля талірок. Ви чи я,—ми звикли до таких річей, а от чужинця, я гадаю, картина такої безлічи людей, що так ласо їдять, мусила б прикро вразити.

— Що ви хочете замовити собі?—спитав Теслю Ти-Ес.

Я очікував, повний цікавості. Що то замовить собі ця людина в цьому великопанському ресторані?

Тесля взяв карту з рук Ти-Еса і почав переглядати її. Як видно, йому не тяжко було знайти найбільш істотну частину меню.

— Я хотів би мати волову порібрину, варену баранину з каперцевим соусом, індика, голуба, курку...

Кельнер, звичайно, слухняно записував усі ці назви.

— ...Стек з грибами, худу яловичину...

— Господи!—перебив його Ти-Ес.

— ...печену утку, ягнячі нирки...

— Бога ради, м-р Тесля, невже ви можете все це з'їсти?

— Ні, звичайно, ні!

— То що ж ви будете з ним робити?

— Я хочу післати всю цю їжу голодним людям на вулицю.

Ви могли б подумати, що земля спинилася в своїм вертінню,—так стало тихо. Обидва кельнери мало не впустили свої книжечки й серветки, пороззявлявши роти, а „вічні кучері“ місіс Ти-Ес аж немов почали розкручуватись.

— О, чорт!—вигукнув кінець-кінцем Ти-Ес.—Ви не можете цього робити!

— Не можу?

— Ви можете замовити тільки те, що ви самі маєте їсти.

— Як так, то мені нічого не треба. Я не голодний.

— Але ж ви не можете сидіти тут наче та колода, чоловіче!—кинув Ти-Ес і звернувся до кельнера:—Принесіть йому те саме, що й мені. Розумієте? Та ворухіться там хутчій,—я умираю з голоду. Духом звідси!

Кельнер зник як куля.

XV

Власник фірми „Вічне Місто“ витер спітніле чоло серветкою і хапливо почав розмову. Я розумів, що він хоче натішитися зі своєю обідю і лагодиться балакати про щось собі приємне.

— Я хочу розказати вам де-що про ту картину, що на її здійснення ми оце після обід поїдемо, м-р Тесля,—почав Ти-Ес.—Я хочу показати вам наш розмах, коли ми виконуємо великий фільм. Ви розумієте, це художня картина: нічні зйїми і сцени з величезними бандами черни.

— Сцени з бандами?—озвався Тесля.—І так багато банд у вашому світі!

— Так, звичайно,—відказав Ти-Ес.—Треба приймати цей світ таким, який він є. Ви не можете змінити людську натуру, гадаю я. Але ті банди черни, що ви їх побачите сьогодні, тільки театральні, розуміється.

— Оце ж і здається мені найдивнішим,—в задумі зауважив Тесля.—Вам так подобаються банди, що ви навіть штучно підробляєте їх.

— Що ж, люди люблять бачити на картинах юрби і до того ж—юрби в дії. І як що хочете мати велику картину,—мусите витратити на неї безліч грошей.

— А чому не берете ви оту справжню юрбу, що стоїть там, перед дверима?

— Ха-ха-ха! З нею не можна добре працювати, м-р Тесля. Все мусить бути гаразд, а коли ви візьмете справжню юрбу, то не завжди матимете як раз те, що вам треба. А крім того, ви не можете здіяти нічні сцени без штучного освітлення та ще де-чого. Ні, ми мусимо робити собі свої власні юрби. Ми найняли дві тисячі хлопців...

— Це „студійних парубків“, як каже м-р Розіт? Ви маєте їх так багато?

— А звичайно; ми могли б узяти їх і десять тисяч, коли б лишень сцена вмістила їх. Отже, картина зветься—„Повість про два міста“, з часів Французької Революції. Це картина про людину, що стає на місце другої людини, коли тій мають рубати голову. Це чудова сцена, вона вражає до сліз. Коли я прочитав сценарій, я спитав: „Хто автор?“ І мені відповіли: „Ще якийсь дивак—Чарлз Дікенз“. „Адреса?“ І Ліпський, отой Ліпський, відповідає: „Кажуть, що він перебуває в однім місці в Англії, що зветься Вестмінстерське Абатство!“ „Гаразд, кажу я, пошліть йому телеграму, запитайте, скільки він хоче за виключне право“. От ми й післали телеграму: „Чарлзові Дікензові, Вестмінстерське Абатство, Англія“, тай не маємо жадної відповіді. А студійні хлопці, довідавшись, сміються зі старого Ебі, бо той Дікенз, значить, уже давно помер, і в Абатстві лишень його кісточки лежать. Звичайно, вони можуть собі жартувати, але, чорт забери, як може така от людина, як я, знайти час на обізнання з отими письменниками? Адже минуло лишень дванадцять років, як стара-от і я заробляли на життя тільки з візка і не знали, де в книжці верх, а де низ; чи ж не так, Моу?

Моу підтакнула, хоч, я думаю, і не з такою охотою, як оповідав про те її чоловік. Адже ж у них росло вже п'ятеро маленьких Ті-Есів і за-ради них ту мертву минувшину треба було-б уже й поховати,—у Вестмінстерським Абатстві чи ще там де.

Кельнер приніс обід і розставив перед нами. Ті-Ес зав'язав серветку по-під вухами, вхопив ножа в одну руку і виделок у другу, зітхнув на всі груди і сказав: „Бувайте здорові, люде! Поговоримо згодом!“ І почав працювати.

XVI

П'ять хвилин чути було тільки, як Ті-Ес жує й ковтає свої страви. Коли враз він спинився з піднятими в руках над столом ножем і виделком і скрикнув:

— М-р Тесля, та ви ж нічого не їсте!

Чужинець, що, як видно, був зі своїми думками десь далеко звідси, враз ізнову вернувся в „Принців ресторан“. Він позирнув на безліч страви, розіставленої перед ним.

— Коли б лишень ви дозволили мені хоч би трохи зі всього цього винести тим людям на вулицю,—вимовив він благаче.

Але Ті-Ес рішуче стукнув виделком і ножем по столу.

— М-р Тесля, їжте свій обід! Їжте, кажу вам!—повторив він так, ніби казав одному зі своїх маленьких Ті-Есів. І Тесля, хоч і як це ні здалося мені дивним, послунався. Він узяв шматочок хліба і вкусив його, а м-р Ті-Ес знову вернувся до своєї роботи.

Минуло знову п'ять хвилин мовчанки, коли ось фільмовий магнат спинився знову, з виразом жаху на обличчю.

— Господи! Він плаче!

І справді, дві великі сльози стекли по щоках чужинця, впавши на піднесену ним до рота скибку хліба.

— Слухайте-но сюди, м-р Тесля!—запротестував Ті-Ес.— Це ви з за тих страйкарів?

— Мені сумно; бачите...

— Чоловіче милий, та подумайте лишень, чи ж варто псувати собі обід за-ради тої вошивої банди клятих волоцюг...

— Ебі, як це ти висловлюєшся за столом!—перебила його Моу.

І тут враз заговорила Мері Магна. Дивно, як я не зауважив того раніше: ця Мері, що її ніяк не сила змусити замовчати, не випустила ані пари з уст із того часу, як ми залишили кабінет краси мадам Плянше. Мері, звичайно душа таких обідів, зараз сиділа ніби та жінка, що побачила дух померлої дитини. Її очі наче прилипли до Теслі, її розум силкувався збагнути його думки.

— Ебі,—гукнула вона з несподіваним почуттям, якого я ніколи перед тим не бачив у ній.—Забудьте на хвилину ваш апетит; я хочу де-що сказати. Тут ви бачите перед собою людину, що має серце, повне любови до інших людей, тоді, як ви або я—ми тільки цікавимося тим, що ми можемо собі мати од них! Це людина релігійна до глибини душі, а ви наміряєтеся обернути її в кінематографічну іграшку! Спробуйте ж пропхнути це під свій череп, Ебі!

Фільмовий магнат вирячився на неї.

— Дух святий, Мері! Що вам коїться!—І враз вискnuв:

— Господи! Та вона теж плаче!

— Ні, я не плачу,—відказала Мері сперечаючись, хоч і на її щоках зависли дві великих сльози, і вона мусила втерти їх.—Мені лишень трохи соромно, от і все. Ми сидимо оттут, і перед нами втричі більше їжі, ніж ми можемо з'їсти, а в нашому місті так багато люду, що не мають ані чого їсти, ані де заночувати... Хіба ж це не правда, Ебі? Правда ж, Моу?

— Слухайте-но, дитинко!—зауважив її на це фільмовий магнат.—А чи знаєте ви, що вам трапиться, коли ви почнете мізкувати над цими речами? Все ваше обличчя вкриється зморшками; ви вже й зараз псуєте його!

— Цить, Ебі,—перебила його Моу.—Яке тобі діло до цього? Думай собі про свої власні справи.

— Про свої власні справи? Про свої власні справи, кажеш? Гаразд, я дуже хотів би знати, що ти вважаєш за мої власні справи! Коли я за контрактом плачу дівчині тридцять п'ять сот доларів на тиждень за її обличчя, а вона почне вкривати його зморшками,—то я не скликатиму журі, не питатиму його, моя це справа, чи ні! І як почне мені тут якийсь хлопчина скіглити над тою бандою мужви й більшовиків та поливати слізьми свою суну...

Все це дуже нагадувало гнів. Але Мері, як видно, добре знала свого Ебі. Так само вона бачила, що й Моу от-от почне плакати.

— Нема чого морочити мені голову, Ебі!—сказала вона.—Ви ж знаєте так само добре, як і я, що в цьому місті безліч голодного люду, і не з власної провини. І ви знаєте також, що ви їсте в два рази більше, ніж вам дозволено, бо я чула, як вам казав це доктор. Я не ганьблю вас за це більше, ніж саму себе, зі своєю двома автомобілями та цілою виставкою на собі спереду і ззаду.

І тут вона раптом звернулася до Теслі:

— Кажіть, що ми мусимо робити?

— Тут люде жирують,—відповів він—а в Росії голодні їдять своїх мерців.

Ті-Ес улутив ніж і виделок, а його жінка схлипнула:

— О, Господи!

— Десять мільонів народу засуджено там на голодну смерть. Діти їдять солому, животи їм пухнуть, а ноги стають

як ниточки. Вони блукають по шляхах і падають у рови, а інші діти деруть їхнє м'ясо і їдять його.

— О-о-о-о-о-о-о-о!—застогувала місис Ті-Ес, і люде з інших столів почали дивитися на нас.

— Слухайте-но сюди!—дико скрикнув Ті-Ес.—Не личить поводитися так за столом, скажу я вам! Не годиться бути гостем людини, а разом з тим насідати на неї і псувати їй обід. Слухайте-но сюди, м-р Тесля, ось що я зроблю: їжте, Бога ради, вашу страву, щоб вона не пропадала, а я обіцяю вам, що завтра ж піду й знайду страйкарський комітет та й дам йому чек на тисячу доларів! Як що тільки ті кляті їхні ватажки не зашахрують цих грошей, то вони всі матимуть щось їсти. Тай іще більше! Я пошлю п'ять тисяч доларів комітетові боротьби з голодом у Росії. Гаразд? Що ви на це скажете?

— Що я скажу на це, м-р Ті-Ес? Я не можу бути суддею чужого сумління, але я спробую їсти, щоб хоч не бути нечемним.

Ті-Ес щось пробурчав і вернувся до їжі. Чужинець почав удавати, ніби він їсть; так само взялися за їжу і ми за ним.

XVII

Я зріс у дуже порядній родині. Для моєї шановної матери і її дорогих сестер не було на світі нічого гіршого за те, що зветься „сценою“, як що не згадувати чогось іще гіршого—„прикрого становища“. Тут же ми мали напевне „сцену“, а в додаток ще й „прикре становище“. Я силкувався витрусити в своєму мозкові щось безпечне для розмови. Пригадавши, що Ті-Ес доволі вдало зав'язав її свом оповіданням про картину „Повість про два міста“, я почав і собі:

— Картина, що ви, м-р Тесля, поїдете дивитися на неї сьогодні ввечері, особливо цікава з мистецької точки погляду. Сцени для неї скомпонував один з найбільших театральних артистів Парижу, і найкращі критики визнають її за справжнє диво, за цілий етап у продукції живих картин.

— Розкажіть мені про це,—попросив Тесля, і я відчув вдячність йому за його цікавість.

— Охоче. Я не знаю, скільки ви вже обізнані з продукцією живих картин...

— Розкажіть краще про все чисто.

— Гаразд. М-р Ті-Ес збудував величезну сцену, що представляє Париж більше ніж за сотню років до нас. Він найняв тисячу чоловіка...

— Дві тисячі,—перебив Ті-Ес.

— У рекламі?—запитав я сміючись.

— Ні, ні,—змагався Ті-Ес.—Дві тисячі справжніх. В рекламі говориться про п'ять тисяч.

— Гаразд,—повів я далі.—Цих людей одягнено у вбрання, що їх поробив їм м-р Ті-Ес, і вони мають представляти собою юрбу. Їх учено цього цілий день, і тепер вони вже знають, що кожен з них мусить робити. Спеціальна людина, вигукуючи в мегафон,¹⁾ керує їхнім рухом, над їхніми головами палають велетенські лампи, і люди з фотографічними камерами здійснюють сцени. Виходить дуже жваво і, як картина на історичну тему, має вона ще й педагогічне значіння.

— А як її вже буде зроблено,—що тоді станеться з людьми?

Як бачите, Тесля був цілком безнадійний. Ми знову ступили на небезпечний ґрунт!

— Що ви маєте на думці?—спробував я ухилитися.

— Я питаю, з чого вони будуть жити?

— А хіба ж не одержить кожний з них своїх п'ять доларів?—втрутився, розуміється, Ті-Ес.

— Так, але ж цих грошей не на довго-вистачить, правда ж? Скільки коштує оцей обід, що ми їмо?

Фільмовий магнат позирнув на Теслю і зареготався.

— Хо-хо-хо! Оце так жарт!

— М-р Ті-Ес певно хоче сказати, що є й дешевші місця для обідів,—похапцем втрутився я.

— Гаразд; чому же ми не пішли туди?—запитав Тесля.

— Тут нічого не поробиш, Біллі. Він, мабуть, думає, що мені належить харчувати всю цю мою банду. Так чи ні, м-р Тесля?

— Не можу вам того сказати, м-р Ті-Ес. Я не знаю, скільки люду у вашій банді, і скільки у вас грошей.

— Гаразд! Раз у цій країні п'ять мільйонів безробітних. Отже, коли б я схотів зруйнувати сам себе, то прогонував би їх один день, може—два. Але коли б я це зробив, то не було б кому робити живі картини і хтось мусив би

годувати старого Ебі. А краще сказати—і я й стара знову пішли б торгувати штаньми з візка! Коли ви думаєте, що мені не хочеться, щоб усі голодні стали ситими, то ви помиляєтеся, м-р Тесля; але чого я добре навчився, так це того, що коли почнеш турбуватися всім нещастям навкруги себе, то ніколи в світі нічого не зробиш.

— Добре,—відказав Тесля.—Але щож з усього цього походить?

Власник „Вічного Міста“ щиро силкувався зрозуміти ходу думок цього небуденного мозку. Він зморщив брови, напружено думаючи.

— Слухайте-но, м-р Тесля,—почав він кінець-кінцем.—Я думаю, ви вважаєте мене за кепську людину. Ви помиляєтеся. Я—робітник, такий самий робітник, як і якийсь механік із моєї банди. Я почав працювати ще малим хлоп'ям, і коли тепер, бува, їм над тобагато, то це може як раз тому, що малим хлопцем я завжди недоїдав. Звичайно, тепер я маю може й більше грошей, ніж би слід було мати, але я знаю, що їх ніколи не буде в мене стільки, щоб я міг зробити хоч половину того, що хотів би зробити! А от є чимало людей, що мають у десять раз більше за мене, а вони ніколи и пучкою не поворухнули для цього. От на таких би вам насісти!

— Я й зробив би це, коли б знав, де вони.

— Закладаюся, що більшість із них зараз як раз у цій залі.

— Спитайте Біллі; він знає всіх їх,—додала Мері.

— Ви лестите мені,—осміхнувся я.

— А справді, є хто з них тут?—запитав Ті-Ес.

— Звичайно, є! Ось сидять недалеко від нас; вони охоче виявили б бажання обізнатися з м-ром Теслею, аби б лишень я подав знак.

— Де вони сидять?—зацікавився Ті-Ес.

— Я не хочу вам цього говорити,—осміхнувся я,—бо ви повернетесь і вирячите на них очі.

— А так, він зробить це,—підхопила місіс Ті-Ес.—Скільки раз я вже говорила тобі це ж самісіньке! У тебе й досі маніри не кращі, як у шимпанзе.

— Гаразд,—сказав король фільму, винуваючи осміхаючись. Я буду спокійно їсти. Хто там є?

— Посамперед місіс Пармелі Стебінз,—відповів я.—Вона пишається своїм салоном і завжди шукає так званих „левів“

¹⁾ Прилад, що в кілька раз збільшує силу людського голосу. Прим. пер.

для нього. Ледве ми зайшли сюди, вона без перестанку накидає кутком ока на м-ра Теслю, силкуючись відгадати, чи це „лев“, чи звичайний артист. Коли б його шкіра була трохи темнішою, вона вже б певна була, що це один зі східних князів. Але вона побоюється, що він тубільного походження, і це було б вульгарно. Компанія, що з нею він сидить, говорить проти нього; але стійте... Місіс Стебінз уже тричі перехоплювала мій погляд, сподіваючися знаку від мене. А як я не зробив цього, то вона лагодиться вже йти собі.

— Гаразд, вона може йти собі хоч і в пекло,—сказав Ті-Ес, додержуючи своєї обіцянки цілком віддатися своїй їжі.—Я запропонував був Пармелі Стебінзові третю частину в картині „Гордощі Любови“ за сто тисяч доларів, і клятий дурень зрікся, а картина дала вже мені мільон з четвртиною.

— Нічого,—відповів я.—Він, мабуть, заверне собі збитки тим, що купить у міської ради нові привилеї. Не дурно ж він засідає оце так довго, що пропустив навіть годину обіду зі своєю збиточною родиною у „Принцевім“. Тут також міс Люсінда Стебінз; вона заручена з мільонером Баб-коком, спортсменом і столичним птахом, але він сю-ніч бере участь у авіаційних перегонах над Скелястими Горами, і їй нудно. Вона знає, що й у театрі їй буде нудно, але вона ніяк не хоче обізнатися з якимиись диваками. Вона що-йно сказала своїй матері, що вона ніяк не візьме в тямки, як це людина в становищі її матери не може задовольнитися товариством пристойних людей, а завжди змагається зате, щоб про неї що-разу написано було якусь новину в газетах.

— Господи!—вигукнула Моу. Чи не звязалися ви дистан- фоном із тими людьми?

— Ні, ні. Але я так добре знаю цей людський тип, що можу читати по їхніх очах. Люсінда міркує про свій новий велетенський палац на Grand Avenue, і дивиться на кожного, хто не належить до її зграї, як на злодія, що змагається вдертися в нього. А от іще Берті Стебінз: він міркує про новий фасон комірців, ним сьогодні вигаданий, про те, чи пасуватиме він йому самому, та про те, як це прийме його остання коханка.

Тепер заговорила й Мері:

— Я знаю це жабеня. Я бачила, як воно танцювало в „Палейсі“ з Дороті Дудльз, чи як там іще її звуть.

— Так от,—вів я далі,—місіс Стебінз належить до пов- ітньої громадянської зграї, що женеться за сензацією і чи- нить галас у газетах. Звичайно, грошей на це...

Але тут я одразу замовк.

— Гляньте,—прошепотів я.—Вона йде сюди!

XVIII

Я почув тільки, як Моу аж перестала дихати, а її чоло- вік щось пробурмотів. Я встав.

— Як ся маєте, Біллі?—задзюрчав голосок, один з тих голосків, що бувають у людей для спеціальних випадків у громадянстві.—Нікчемний хлопчиську, чого це ви ніколи не заходите до нас?

— Я мав прийти до вас завтра,—відповів я; бо хто б міг спростувати це?—Micic Стебінз, дозвольте представити вам micic Tshchniszklefrtczch...

— Я дуже рада обізнатися з вами,—сказала місіс Сте- бінз.—Мій чоловік так часто згадує про вашого чоловіка. Як гарно виглядаєте ви, micic...

Вона спинилася, а Моу, розуміючи жах свого прізвища, повапилася сказати їй щось приємного:

— Так, мадам, цей край впливає на мене чудово. З того часу, як ми сюди приїхали, я знаю тільки гулі на конях та їжу, тільки гулі й їжу.

— І м-ра Ті-Еса,—представляв я далі.

— Як діла, м-р Ті-Ес?

— Як найкраще, мадам,—відповів Ті-Ес. Його застукали з повним ротом їжі, і він у роспуці силкувався проковтнути її.

Дивна річ—сила класового престижу! Ось вам Моу; вона у власних своїх очах чудова жінка; вона працювала все своє життя і досягла велетенського, дивовижного успіху. Вона має все, що лишень можна купити на світі за гроші. Її волосся зачесано в мадам Плянше, її вбрання змайстрував для неї найкращий швець, її персні й браслетки вибрав їй найкращий ювелір,—але ніщо не було на ній доладу і ніяка земна сила не могла тут зарадити. Моу знала це, і це знання мучило її. А ось вам місіс Пармелі Стебінз, що за все своє життя не зробила анічогісінько зисковитого,—коли не вва- жати, скажім, на одружіння з багатим чоловіком. І все ж місіс Стебінз була „як слід“; Моу знала це і в присутності цієї жінки відчувала безнадійну паніку; в ній достоменно

тремтів кожний нерв. А от і старий Ті-Ес: на самоті він міг сказати те, що він і справді думав,—щоб місіс Стебінз пішла собі до чортів; а тепер, тому що був жонатий і любив свою жінку, він теж тремтів і силкувався похапцем проковтнути свою їжу!

Місіс Стебінз є одною з тих американських пань, що не дозволяють шлюбові й материнству лишати на собі вульгарних фізичних ознак. Її блідоблакитне вбрання могла б носити й її дочка; з її холодних сірих очей—на обличчю без єдиного зморшка—гляділа душа, що не знає жадної турботи. Вона була меценаткою мистецтва й науки, але ніколи не забувала свого найпершого обов'язку—підвищувати престиж свого родинного прізвища. Коли їй представляли кіноартистку, вона поводитися з нею чарівниче, але ніколи не давала їй забути різниці між актрисою і леді. І коли їй представили чужинцеві, що не мав на собі штанів, вона поставилася до цього, як майже до буденщини, і не виявила ані сліду вульгарної людської цікавості.

Підійшов до нас і Берті, уже високий, але ще прищуватий юнак, що турбується тільки про своє вбрання; адже він має з ним стільки мороки, щоб воно сиділо на ньому „як слід“! Сестра Берті лишилася на місці, не бажаючи компромітуватися вигадками своєї матери; у Берті ж була своя причина обізнатися: представивши його, я одразу побачив, що його сюди привабляло—Мері Магна! Берті вважав себе принаймні вже за мислівського принця в кінематографічному світі. Його соціальне становище дозволяло йому добувати здобич дуже легко: він був наче та різдвяна ялинка, обвішана з усіх боків призами.

Я був близько і почув початок їхньої розмови.

— О, міс Магна, я так радий обізнатися з вами! Я так багато наслухався про вас від міс Дульз.

— Міс Дульз?

— Так, Дороті Дульз.

— Шкода. Ніколи не чула про таку.

— Як? Дороті Дульз, кінематографічна актриса!

— Ні, не пригадую її.

— Але ж... але ж вона—зоря!

— Може й так, м-р Стебінз, але ж ви знаєте, скільки зір на небі, що не кожному з них можна бачити простим оком.

Я повернувся до Бертіної матери. Вона тим часом переконалася, що зблизу Тесля вражав іще більше: це не театральна фігура, а справді значна і здатна чинити глибокий вплив на оточення особа, як раз те, чим можна особливо вразити леді з „Найвищого Клубу Мистецтв“ на черговому його місячному сніданкові,—і піднести свій престиж знайденням цієї особи. Отже, вона запросила все товариство до своєї ложі в театрі, але Ті-Ес заявив, що це річ неможлива, що ми їдемо дивитися на здійснення картини з часів Французької Революції; для неї він найняв юрбу п'ять тисяч чоловіка. Я не міг не помітити, що місіс Стебінз почула число з реклами.

Кінець-кінцем, велика пані погодилася забути за свою ложу в театрі і поїхати з нами в студію, дивитися на масові сцени з „Повісти про два міста“. Ті-Ес власне не закінчив свого обіду, але він махнув рукою, сказавши, що „це нічого“, що „він не хотів би затримувати місіс Стебінз“. Він постукав на кельнера і підписав своє дивовижне прізвище на чекові, додавши до нього п'ятидоларового банкнота на чай. Місіс Стебінз збрала свою родину і попливла до виходу; за нею рушили й ми.

Я сподівався нової сцени з юрбою, але побачив, що на вулиці вже нема нікого, крім полісменів і шоферів. Я знав, що це могло бути лишень наслідком немилосердної розправи з боку влади, але не сказав нічого, надіючись, що Тесля не думатиме про це. Під'їхав автомобіль Стебінзів; тут я одразу зрозумів, чому це жінка короля автобусного руху має славу „громадянського ватажка“.

— Біллі,—сказала вона мені—сідайте з м-ром Теслею в мою машину; я маю де про що побалакати з вами.

Дуже просто, як бачите! Коли вона чого хоче, то без зайвих розмов того й вимагає.

Я взяв Теслю під руку і підсадив у авто. Берті взявся керувати, а шофер сів поруч нього.

— Ми вас переженемо!—задавакувато-гукнув Берті, махнувши рукою фільмовому магнатові. Ми рушили.

XIX

Рушили ми, як видно, нещасливо. Виїхавши на Бродвей, ми наскочили на збіговисько народу біля контори театральних квитків і мусили спинитися перед „Імперським Вар'єте“.

Коли вам траплялося бувати на одному з „бродвей“ між Атлантицьким і Тихим океанами, вам легко уявити, що ми мали перед собою: сліпучі електричні написи, портрети славнозвісних артистів, юрба народу біля театральної каси, юрби пішаків, що обминають її вулицею. Але нині тут було ще й додаткове видовисько,—група „ура-хлопців“ з жовтими й червоними прапорами в руках і зі славою переможного бою в очах. Саме як ми спинилися, їхній ватажок дав знак, і сотня горлаїв в один голос затягли пісню своєї команди. Вона лунала тим більш оглушливо, що й Берті, сидячи спереду, теж приєднався до хору.

— Галло!—гукнув я.—Ви, мабуть, виграли?

— Ми *побили* вас,—одгукнувся Берті голосом пихатого самозадоволення.

— В чім справа?—спитав Тесля.

— Це футбол,—відповів я.—Команда Вестерн-Сіті перемогла сьогодні команду Союзу техніків. Цікаво, на скільки очків?

Ватажок команди ніби почув мої слова. Знову сотня голосів загула:

На скільки очків?

На сімнадцять проти чотирьох!

Чия поразка?

Союзу техніків!

Чия перемога?

Вестерн Сіті!

Далі учасники походу почали махати прапорами та верещати в честь переможців: „Ура, ура, ура, Джері Вілсон! Ура, ура, ура, Гаріман! Вестерн-Сіті, Вестерн-Сіті, Вестерн-Сіті, В-Е-С-Т-Е-Р-Н—С-І-Т-І! Вестерн-Сіті!

Вам напевне траплялося чути ці урочисті школярські вигукання, і ви знаєте їхній темп: чим раз голосніший вереск чітко вимовлюваних букв і заглушливий рик на кінці. Голос Берті, одбиваючись од переднього шкла на автомобілі, роздирав нам вуха. Вже тільки як ми поїхали далі і галас лишився далеко ззаду, тільки тоді зміг я толком відповісти на запитання Теслі.

— Це студенти. Вони виграли партію у інших студентів і тепер святкують перемогу.

— Але як це їм удається гукати оттак усім разом?

— О, вони вправлялися в тім, розуміється.

— Ви думаєте, вони сходилися і вчилися робити цей галас?

— Звичайно!

— І вони роблять це цілком розважно?

Я осміхнувся.

— Знаєте, молодь рідко коли буває цілком розважна. Нема сумніву, вони підбадьорюють себе, уявляють, ніби перемога вже їхня.

— Тут і дітей учать, ніби ту чернь,—напів собі самому зауважив Тесля.—Муштрують так само.

— Це не так уже й кепсько,—заперечив я.—Футбол—безневинна гра.

— Так, так. Але що є гра, як не вправи до дійсного життя? І як можна навчитися любови, вправляючись у диких бойовничих танцях?

Кажуть, що з часів війни ми маємо нове покоління молоді, покоління, що самостійно мислить і має свої власні шляхи. Я був теж прихильником цієї думки—абстрактно кажучи, але мушу визнати, що конкретний випадок зразу ж після слів Теслі мене просто збентежив. Берті раптом крутнувся на шоферському місці, звернувшись до нас.

— Звідки взявся цей дивак?—прикрим тоном запитав він.

— Берті, *любий!*—скрикнула його мати.—Будь чемним!

— Я не хочу бути нечемним,—огризнувся Берті.—Я хотів лишень знати, де він набрався своїх дивацьких думок?

— Берті, *любий!*—скрикнула мати ще раз; і ви вже могли б зрозуміти, що вона виголошує це „Берті, *любий!*“ уже вісімнадцять чи дев'ятнадцять років, як раз таким тоном, де догана як найкраще сполучається з дурним материним коханням. І Берті завжди робив, що йому було до вподоби, добре знаючи, що в глибині душі мати його приймає брутальність його характеру з зачарованням, вважаючи її за ще одну зайву ознаку величності стебінзівського роду. Я уявив собі його ще дитиною,—як він тупав ногою в поміст, посилаючи свою гувернантку за хусткою для носа, шпурляв у неї черевиком, коли вона зволікала!

А далі прийшла черга й на Люсінду. Ви ж розумієте, що Люсінда була обурена тим зневаженням на очах громадянства, що його завдала їй її мати. Коли Тесля ввійшов був у машину, вона погордливо змряла його прикрим поглядом і задерла носа, полишивши без ніякої уваги мою спробу представити його їй. З того часу вона сиділа мовчки, холодна й пихата. Але кінець-кінцем вона заговорила:

— Скажи, мамо, невже ми знову маємо зустрінутися з отим бридким, старим пузатим жидом?

Місіс Стебінз вистачило розуму збагнути, що зараз ніяк не час досліджувати душу людини, що могла ж бути східним володарем. Натомість почала вона балакати про велику гулянку за містом, що мала відбутися на тім тижні на користь Комітету Допомоги Польщі. „Польща—це бар'єр культурного світу проти більшовизму“, пояснила вона і потім додала:

— Берті, *любий*, чи не надто необережно ти їдеш?

Берті повернув голову.

— Хіба ж ти не чула, як я обіцяв тому старому йолопові перегнати його?

— Але ж, Берті, *любий*, на цій вулиці стільки людей!

— Хай самі за собою дивляться!

Але через кілька хвилин виявилось, що син і спадкоємець стебінзівського роду немов би ухвалив послухатися поради своєї матери. Цілком несподівано Берті загальмував машину, так несподівано, що нас усіх викинуло з наших місць. Скрипнуло гальмо, щось чвякнуло під колісьми, дикий лемент донісся від пішоходу, заглушуючи стриманий вигук шофера.

— О, Господи!—вискнула місіс Стебінз, закриваючи лице руками.

— Мамо!—ображено крикнула Люсінда.

Тесля стривожено позирнув на мене:

— В чім діло?—спитав він.

XX

Нещастя трапилось у дуже несприятливій для таких випадків місцевості,—в однім із тих густо населених кварталів, де так багато живе мекіканців, італійців і різних інших чужоземців. Звичайно, таке нещастя тільки тут і могло трапитися, бо тільки тут діти бігають по вулицях уночі без догляду. Передні колеса так стовкли дитину, що не то що доторкнутися, а й дивитися на неї було прикро. Разом з тим автомобіль ударив другу дитину, скинувши її в рівчак під пішоходом. До неї підскочила стара жінка і, витягнувши руки в повітря, заверещала таким голосом переляку й лютости, якого я не чув іще за все своє життя. Вона згвалтувала увесь квартал; перше ніж ми встигли вийти з машини, до нас збіглося народу, мабуть що з двадцяти будинків.

Перший вийшов з машини Тесля. Зиркнувши на безформну масу під колісьми і переконавшись, що тут уже не поможеш, він побіг до другої дитини і взяв її на руки. Народ, що збігся на подію, побачив, що він сидить на стовпчиківі, вдивляючись у нещасне тремтуче личко та щось скорботно шепочучи. Це було біля лихтара, отже, він міг бачити личко дитини, а люде могли розглядіти його самого.

Тут підбігла очевидно мати вбитої дитини. Побачивши скривавлену масу під колісьми, вона скрикнула так, наче їй розкрояли серце, і впала непритомна. Прибіг і якийсь чоловік—очевидно батько, і інші родичі; божевільно роздратована юрба оточила автомобіль і його жертву. Я підійшов до Теслі.

— Дитина мертва?—спитав я.

— Ні, думаю, що житиме,—відповів він. А далі, бачучи, що юрба чим раз більшає і що для дитини стає надто тісно, він підвівся й запитав:

— Де хата цієї дитини?

Хтось показав, і Тесля поніс туди свою ношу. Я пішов за ним, і це вийшло дуже добре—з огляду на те, що мені довелося робити трохи згодом.

Він умостив дитину в ліжко, поклав їй на лоба руки і закрив очі; видно було, що він молиться. Тим часом, зауваживши, що галас на вулиці зріс іще більше, я виглянув у двері і побачив родину Стебінзів у жахливому стані. Юрба витягла Берті й шофера з машини, обурено вигукуючи їм у вічі погрози й прокляття. Бідолашний Берті кричав, що він не винний,—при чім тут *він*? А при тім—кричала юрба—що він заїхав у цей квартал такою великою машиною; чому б йому було не їхати своєю багатою частиною міста, не душити дітей багатіїв? Один з присутніх ударив Берті кулаком у обличчя, і Берті поточився на землю. Його мати вискнула й сіпнулася йому на поміч, але в неї вчепилося півдесятка жінок, а чоловіки насіли на шофера. Тут же на похваті лежала купа цегли, і, звичайно, в кишенях цих чужоземців були й ножі. І я гадаю, що від Стебінзів не лишилося б і кісточок, коли б мені не спало на думку побігти в будинок та покликати Теслю.

Чому саме я зробив так? Думаю, тому, що я бачив, як розступилася перед ним юрба, коли він поніс дитину в своїх руках. Та хоч би й як, я знав, що сам я не подужаю нікого, а поки покличу поліцію, то буде вже занадто пізно. Я сказав Теслі, що діється, і він скочив і побіг на вулицю.

І сталося, розумієте, диво. Цим убогим чужинцям, здебільшого католикам, він видався ніяк не артистом кінематографа; в їхніх очах він з'явився чимсь дуже поважним і просто чудовним. Він озвався до юрби, простяг свої руки, і вона широко розступилася перед ним. Він пішов крізь неї і коли дійшов до місця бійки, то знову простяг свої руки і цього, як що не взяти під увагу сказаної при цій нагоді промови, цілком вистачило.

Бачучи, що Тесля врятував йому життя, Берті Стебінз мусив визнати йому повну волю; отже сталося, що цей член нового покоління, без єдиного слова протесту мовчки переслухав промову, що її політичні й соціологічні основи мусили б його дуже й дуже образити. Але Берті слухав; я гадаю, що він не випустив би й пари з уст навіть тоді, коли б міг і говорити,—після отримання того вбивчого удару в лице.

— Люде мої,—почав Тесля.—Що вам за рація убивати цих нікчемних? Кровопивців, що смочуть соки життя з убогого люду, не винищити такими от убивствами. Надто багато їх, та й ще більше проти того росте нових на місці вбитих. А найгірше тут ось що: вбиваючи їх—ви нищите в собі те, що робить вас кращими за них і дає вам право на життя. Ви нищите ті чесноти терпіння й милосердя, що суть перлами вбогих і роблять їх князями в царстві любови. Збережіть же свій вінець лагідності і не давайте опанувати себе ганджі гнобителів наших. Зростаємо силами в мудрості і шукаймо шляхів покласти край рабству світа, не псуючи сердець наших. Бо раз ми вже стільки віків терпіли, то потерпім ще трошки, але знайдім правдиву путь! О, люде мої, мої улюблені вбогі! Не в насильстві, але в одностайності і в братерстві лежить ця путь! Хай багаті йдуть собі геть,—до запевненого їм прокляття, що вже чекає на їх. Не загиджуймо наших рук їхньою кров'ю!

І він велично простяг руки знову.

— Оступіться! Дайте їм дорогу!

Не вся юрба зрозуміла його слова, але все ж значна частина, і вони подали приклад. В мертвій тиші оступилася юрба з боків автомобіля і спереду. Тіло вбитої дитини витягли спід коліс, поклали на пішоход і вкрили піджаком. Після цього Тесля сказав Стебінзам:

— Дорога вільна перед вами. Сідайте.

Приглушені переляком і здивованням усі четверо послуhalись, а Тесля знову підніс голос:

— Кровопивці й людожери, ідіть своїм шляхом! Йдіть назустріч виροкові, виданому паразитам історією!

Мотор загув і машина рушила. Серед юрби колихнулося глухе ремство, стогін лютости й нездійсненої помсти; але в гору не знеслося ні одної руки. Автомобіль виїхав без перешкоди і хутко зник у далечині. Тесля ж став на стовпчика і почав соціалістичну промову до збіговиська мекіканців і талійців.

XXI

Він спинився тільки тоді, коли якась жінка, пропхавшись крізь юрбу, схопила його за руку.

— Пане! Моя дитина!—схлипнула вона.—Побита дитина!

І Тесля сказав юрбі:

— Хвора дитина потребує мене. Я мушу йти.

Люде юрбою сунули за ним, але він додав:

— Вам не можна заходити в хату. Дитина потребує повітря.

Він зайшов у помешкання, спустився на коліна біля ліжка і поклав руки на лоба дитини. Мати, крихкотіла темна мекіканка, присіла коло його ніг, не зважаючи на доторкнутися ні до Теслі, ні до дитини; вона лишень переводила очі з одного на другого, ламлючи руки в розпучливій переляці.

Дитина очуняла й розкрила очі. Їй, певне, вподобалося те, що вона побачила, бо вона поворухнулася, оглядаючись, і ніжна, глибока й без кінця сумна посмішка заграла на її личку,—посмішка дитини, що ще ні разу за своє життя не бачила, може бути, доброї їжі. „Який гарний!“ прошепотіла вона; а мати, почувши цей голос, знову голосно заридала, вхопила вільну руку Теслі і вкрила її цілунками й слізьми.

— Все гаразд,—сказав він.—Все гаразд. Він одужає, не бійтеся,—і, посміхнувшись до дитини, додав:—Тепер тобі краще. Більше не буде так боляче.

А мені зауважив:

— Чи є на світі щось ніжнішого за дитину?

Люде, що купчилися в дверях, оповіли іншим, що бачили; на дворі голосно загомоніли, але весь цей гомін покрив голос якоїсь жінки: вона вимагала, щоб її було впущено. Їй дали пройти, і вона ввійшла з вузлом на руках; коли його було розматано, там знайшлося хоре немовлятко. Я не знав, було розматано, там знайшлося хоре немовлятко. Я не знав, на щод було воно хоре, як не знала, мабуть, і мати; та Тесля

тим, видно було, не турбувався. Жінка припала йому до ніг, благаючи. Але він звелів їй устати, взяв дитину на руки, уважно оглянув їй личко і закрив очі, почавши молитву. Коли він через кілька хвилин віддав дитину матері назад і вона теж оглянула її, то може щось і справді сталося, або їй тільки так здалося, але вона радісно скрикнула, знову припала Теслі до ніг, вхопила його одєжу і стала цілувати її. На вулиці знову загомоніли і різні хорі почали проточуватися в кімнату. Через кілька хвилин тут повно стало кривих, німих і сліпих.

Перед кількома саме днями я читав про дива в Лурді. Отже, загалом я знав, що має тут статися. Я знав, що новітня наука не заперечує можливості такого лікування; вона вже вияснила, що потужний вплив на підсвідомість може будити нові життєві сили і тим цілити не тільки істеричні й нервові хвороби, але також і де-які чисто фізичні. Звичайно, ніщо не могло цих темних мекіканців і італійців вразити дужче, як такий несподіваний прихід Теслі та його поведінка. Я розумів усе це як найкраще,—а все ж очікував на дива майже з переляком, якимось чудно й незвично тремтючи.

Та ці небуденні почування довелося мені пережити в товаристві: юрба на дверях розступилася і в хату ввійшла... Мері Магна! Вона тихо стала собі збоку, не сказавши нам ні слова, тоді як юрба боязко одним оком позирала на неї, за горде смугляве обличчя та пишне вбрання приймаючи її за якусь чужоземну принцесу

— Як ви опинилися тут?—прошепотів я, підійшовши до неї. І вона пояснила, що коли ми не приїхали в студію, то вона телефонувала Стебінзам, і ті оповіли їй про нещасливу пригоду.

— Вони застерігали мене, щоб я не їхала сюди, бо ця людина—страшний більшовик: він, мовляв, виступив перед юрбою з кровожерною промовою. Що він казав?

Я почав переказувати, але чийсь пронозливий крик пербив мене. В кімнату внесли хору: до неймовірності худу дівчину з паралізованими руками й ногами. Її поклали на ліжко, звідки взято вже було дитину, і Тесля поклав на неї свої руки. І одразу дівчина підвелася і стала на ноги, підкинувши руки в гору і голосно заверещавши од радості. Юрба, звичайно, підхопила,—ці прості люди завжди раді випадкові трохи покричати,—отже, в кімнаті зчинився

заглушливий галас. Тесля ледве врятувався од юрби, що змагалася доторкнутися до його рук і вбрання та припадала йому до ніг.

Він підійшов до нас, осміхаючись.

— Ну, як, Мері, чи це не краще, ніж грати на сцені?

— О, розуміється!.. тому, хто може це робити.

— Кожен міг би, аби лишень схотів,—вернув він.

— Справді?—запитала вона глибоко поважно.

— Бог є в кожній людині,—в чоловікові і в жінці.

— Чому ж тоді не всі можуть?..

— Тому, що крім бога живе в людині ще й звір. Звір—старий, рідний і дужий; а бог—новий іще, чужий і боязкий. І через ту його боязкість звір убиває його.

— Що ж то є—звір?

— Ім'я йому—„Я“, і він має безліч форм. У чоловіків—це зажерливість, у жінок—гонор, він убирається в намисто, браслетки, серпанки...

— О!—з болем скрикнула Мері.

— Добре, не буду, Мері.

І він справді перестав. Але Мері виглядала так само нещасною, як коли б Тесля говорив і далі. Він звернувся до дідка, що прошкутильгав у кімнату на милицях:

— Бідний, старий товаришу! Бідний друже!—Його голос рвався від співчуття.—Тебе силувано працювати як старого мула, аж поки порепалася тобі шкіра і потвердли суглоби. Але тобі гірше, як тому старому мулові, бо мусиш іще й далі страждати.

Блідій молодій жінці, що пробилася до нього з кашлем, він сказав:

— Що я можу тобі зробити? Тебе до смерти замучило голодування. Тобі треба їсти,—а я ж не маю їжі, щоб дати її тобі.

І враз, охоплений гнівом, він підняв руки:

— Приведіть сюди панів цього міста, що гублять убогий люд голодом, жируючи самі в достатках!

Але членів Торговельної Палати і Союзу Банкірів Вестерн-Сіті не було в цій кімнаті, як звичайно не можна було б знайти й їхніх номерів у телефонівій книжці. Тесля повів очима по кімнаті, тепер уже щерть наповненій каліками й інвалідами. За яких дві години чутка привела їх сюди, брудних і тяжко хорих, з темних кутків і задніх закутків усіх

цих будинків. Він побачив покривлені й поїдені обличчя і в одчаю провів рукою по чолі.

— Ні, ні! Тут нічим не зарадити!—сказав він і ще раз підніс голос, звертаючись до панів міста:

— Ви робите калік швидче, ніж я можу цілити їх! Ви фабрикujete їх своєю суспільною машиною; хто хоче стати вам на перешкоді—мусить побити машину!

Він звернувся до мене і навіть перелякав мене, бо наче підслухав мої думки, відповівши мені:

— Я знаю, що це—не легке завдання. Але ж пам'ятайте, я зруйнував Римську Імперію.

Це був останній вибух його гніву:

— Я не можу більше,—прошепотів він.—Силу витрачено, я мушу спочити.

І звернувся до хорих:

— Ідьте тепер, нещасні бідаки світу. Я зробив уже для вас усе, що лишень міг сьогодні зробити.

Мовчки й покірно, як звиклі вже до своєї долі створіння, хорі й каліки пошкунтильгали й полізли з кімнати.

XXII

Тесля сів на різку ліжка, дивлячись кудись у далечінь та цілком віддавшись своїм сумним думам. Ми з Мері сиділи теж, не бувши певні, чи не слід би було й нам піти з иншими. Але як він наче й не помічав нашої присутності, то ми лишилися.

В нашому світі ніяк не дозволяється лишатися в товаристві без розмови. Коли розмова припинюється, ми похапцем перетрушуємо свій мозок, щоб сказати хоч би будь-що. Це зветься „підтримувати розмову“. Але Тесля, як видно, не знав цього звичаю, а ніхто з нас не навчив його. Раз чи двічі я крадькома зиркнув на Мері, дивуючись її поведінці. Все своє життя була вона справжнім вулканом балачок, що ніколи не припиняв своєї роботи. Тепер же вона неначе задалагоди обмірковувала свої слова і ніби вирішувала, що вони не варті бути вимовленими.

В дверях кімнати з'явився зімнятий автомобілем хлопчик. Він поглянув на Теслю і пішов до нього. Коли Тесля побачив його, привітна посмішка заграла йому на обличчю. Він простяг хлопчикові руки і той зразу-ж вмовстився на них. У дверях з'явилися й інші діти, і скоро біля Теслі склалася

з них ціла група—на його колінях, біля ніг і на ліжку. Це були вуличні хлопчаки, але він, як видно, з цікавістю питав у них їхні імена, імена їхніх родичів, питав, чого їх учать у школі і в які гулянки вони граються. Я думаю, що він згадав футбольну банду Берті, бо зауважив:

— Колись вас учитимуть гулянкам любови й дружби, а не суперництва й боротьби.

Тут увійшла мати хлопчика. Їй було ніяково, бо ж вона ніяк не могла думати, що велика людина може цікавитись базіканням дітей, коли має для розмови таких людей, як ми, мабуть—багатих людей. „Ви докучаєте панові“, сказала вона по-еспанському. Він зрозумів її слова і відповів їй:

— Лишіть дітей біля мене. Вони свідчать мені, що світ може бути щасливим.

І балачка поливла далі, а жінка стояла в дверях з иншими жінками позад себе, і всі вони аж сяяли, зачаровані. Адже кожна з них була того переконання, що як раз у її дитині є щось особливого, і тепер їхні гордощі виправдувалися! Варто б вам було тільки глянути, яким задоволенням світилися набиті смуглявими мекіканськими обличчями двері, коли сміялися діти і сміявся вкупі з ними й чужоземець!

Але через де-який час одно з дітей почало терти собі очі і його мати вигукнула: „А вже-ж так пізно!“ В веселім настрою діти забули за сон, але тепер їм уже давно час лягати. Господиня зайняла їх із кімнати і через де-який час повернулася назад, несучи стакан молока і талірку з хлібом і померанцем. „Пан, може, голодний“, сказала вона, привітно вклонившись. Своєю ламаною англійською мовою вона пояснила нам, що вона хотіла б принести щось і нам, але передумала, не сподіваючись знайти в нас інтерес до їжі вбогих людей. Але, очевидно, вона була твердо переконана, що як раз Тесля захоче „їжі вбогих людей“; і вона мала рацію, бо Тесля їв, аж смакуючи. Тим часом він спробував запропонувати їй сісти біля себе на ліжкові, але вона не зважилася на те в його присутності. А може, їй ніяково було перед нами, перед Мері і мною? Я почував—коли вона виходила з кімнати—що вона залюбки лишилася б побалакати з ним, коли б міліоно-доларова фільмова королева й молодий розбещений клубмен не мали на це в її очах більших прав.

Тепер ми в-трьох лишилися на самоті. І Мері, напруживши погляд своїх великих чорних, так добре знаних публіці очей, запитала:

— Скажіть мені, м-р Тесля, чи знали ви коли любов?

Я збентежився, Тесля-ж не подав аніякісінького знаку.

— Я завжди знав скорботу, Мері!—відповів він. А потім, відчувуючи, можливо, що вийшло трохи гостро, він додав:

— А ви, Мері, ви зазнали любови?

— Ні,—відповіла вона.

Я не пригадаю, чи сказав я що в голос, але мої думки прочитати було легко, бо вона звернулася до мене:

— Ви не знаєте, що таке любов. А жінка знає; навіть і та, що не повинна представляти любов на сцені.

— О, звичайно,—відповів я.—Як що заходити в метафізику....

— До дідька метафізику!—гукнула Мері і звернулася знову до Теслі. І він почав:

— Така гарна жінка, як ви....

— Я?—скрикнула Мері, дико зареготавши.—Не бийте мене, коли вже кинули об землю. Я продавалася за всяку роботу, що мені давали; я продавалася за кожну оздобу зі шляхетного каміння, що ви на мені бачили сьогодні перед обідом. Ви бачите,—тепер я вже скинула їх.

— Я не розумію, Мері,—сказав Тесля чемно.—Для чого такий жінці, як ви, продаватися?

— А що ж іншого було робити? Я жила, наче той пацюк, у дешевих будинках. Я могла б піти на чорну роботу, але вона була за-тяжка для мене. Отже, я продалася за роботу в крамниці, далі за вбрання, щоб покращити, далі за посаду в хорі, далі за ролю на сцені,—і так увесь час. Тепер я граю жінок, що продаються. На мені заробляють добрі гроші, та й я теж. Так стала я „зорею“! Я думаю, ви ніколи не підете дивитися на мене в кіні.

Я сидів, дивився на цю сцену і чим раз дужче дивувався. Такий тон у Мері Магні був цілковитою „новиною“ для мене. Можливо, вона не вживала його ще з того часу, як грала свою останню „ролю на сцені“. І я подумав собі, що над фільмовою продукцією навісає криза.

— Що ж ви будете робити далі, Мері?—запитав Тесля.

— Що ж я можу робити? Мій контракт в'яже мене на сім років.

— А не могли б ви працювати чесно? Наприклад, грати в своїх картинах якісь чесні ролі?

— Я? Господи! Скажіть це Ті-Есові і погляньте на його обличчя! Вони гасають по цілому світові, шукаючи всякого нового вбрання, аби мені його скидати перед апаратом; вони перетрушують усю історію, щоб знайти якусь війну, де я могла б бути причиною, або імперію, що я могла б її розвалити. Мені та грати чесних жінок? Публіка прийме це за жарт, а артисти екрана назвуть непристойністю.

Тесля встав і почав ходити по кімнаті.

— Мері,—сказав він.—Раз я жив під Римською Імперією...

— Знаю її. Я була Клеопатрою, а також і полюбовницею Нерона, коли він дивився на пожежу міста.

— Рим був жорстокий, мугирний і вбогий, Мері. Рим—ніщо проти цього міста. Це Сатана сів на троні мого батька і творить нові світа для себе.

Він знову заходив по кімнаті, а далі повернувся і сказав:

— Я не розумію цього світа. Я мушу краще пізнати його, раз мені належить рятувати його.

І так скорботно, з таким самозреченням пролунав його голос, коли він повторив:

— Мушу більше пізнати!

— Ви ж знаєте все!—пристрасно вигукнула Мері.—Ви ж—сама мудрість!

Але він вів далі, говорячи сам до себе та зважаючи своє завдання:

— Служити іншим, але не попускати їм! Причина рабства людей у тім, що вони приймають послуги, але ж нічого не вертають за них. Як можна проповідувати вбогим терпіння, коли пани-хазяїни обертають таку проповідь у нове знаряддя поневолення?

Він позирнув на мене, ніби думаючи, що я міг би одповісти на його питання. А далі, з раптовим вибухом енергії, вигукнув:

— Я мушу пізнати тих, хто здійсмає бунт проти рабства! Завтра ж я хочу побачитися зі страйкарями, зі всіма страйкарями вашого міста.

— Це не так легко,—сказав я, бо був боягузом і хотів утримати його від його бажання.

— Як мені знайти їх?—уперся він.

— Не знаю. Мабуть, їхній штаб—у Палаці Праці.

— Я піду туди. А тепер мені треба б лишитися на самоті. Мені потрібно поміркувати над речами, що я оце про них довідався.

— Де ви наміряєтеся перебути цю ніч?

— Я не знаю.

— Мій автомобіль на вулиці...—вагаючись озвалася Мері.

Але він заперечив:

— Колись за давніх часів бачив я, як їздять вулицями в своїх колісницях молоді патриції. Ні, я не повинен більше їздити з ними.

— У мене є помешкання в Клубі,—сказав я.—Чимало кімнат...

— Ні, ні, друже. Я вже надивився на панів міста цього. Відтепер, як що схочете побачити мене, шукайте мене серед убогих.

— Чи можу я прийти завтра, відвести вас у Палац Праці?—спитався я. Так, я мушу скрізь бути з ним!

— Само собою розуміється,—відповів він.—Але мусите прийти рано. Я не можу зволікати.

— Куди мені прийти?

— Приходьте сюди. Я певний, що ці люди дадуть мені притулок.

І він оглянувся навкруги.

— Хтось із них спить у цій кімнаті, але вони мають також невеличкі сінці. Як що вони лишать мене в себе, то я зможу бути там на самоті. Це все, чого я тепер хочу.

А через хвилину він додав:

— Я хочу молитися. Чи пробували ви коли молитися, Мері?

— Я не знала б як,—відповіла вона просто.

— Приходьте до мене, я навчу вас,—сказав він.

XXIV

Другого дня прийшов я рано вранці, але все ж спізнився. Мехіканка пояснила мені, що „Пан“ ждали на мене, але кінець-кінцем пішли. Вони спитали, кудю йти до Палацу Праці і переказали мені, щоб я знайшов їх там. Отже, я знову сів у таксі, наказавши шоферові їхати найкоротшим шляхом.

По дорозі я оглядався на обидва боки, шукаючи свого друга. Але мені не довелося шукати його довго. Справді, незабаром ми наїхали на юрбу, що загородила всю вулицю.

І я зразу здогадався: „Господи, він уже знову втрутився в якийсь заколот!“—подумав я. І справді, коли я вихилився з вікна, то побачив, що він стоїть на бендюзі і промовляє до юрби. Юрби ж набігло на всю вулицю, від правої до лівої лінії будинків. „А ще ж не пройшов і пів дороги до Палацу Праці“, подумав я знову.

Я висів з таксі, заплатив шоферові і почав пропихатися крізь юрбу. Подеколи до мене долітало кілька слів з промови Теслі до юрби. Вони були цілком безневинні: всі люде—брати, всі повинні любити один одного, ніхто нікому не повинен робити зла. Що такого, однак, могло тут трапитися, що спонукнуло його виступити зі своєю проповіддю ще перед сніданком? Я озирнувся навкруги і спостеріг, що це єврейський квартал міста: скрізь видно було вивіски з чудними, немов розприсканими літерами. „Дух святий!“ подумав я, „чи не хоче це він навертати юдеїв“?

Я почав жвавіше проштовхуватися крізь юрбу, побачив полісмена і підійшов до нього. „Будь ласка, що це тут коїться?“ спитав я в нього тоном людини в убранні останньої моди. І він відповів цілком відповідно до цього: „Я й сам не розумію! Нас послали гамувати бунт, а поки ми приїхали сюди, то бунт, як видно, обернувся в недільну проповідь“.

Історію події розповів мені частинно полісмен, частинно хтось із присутніх. Виявилось, що ранком одна єврейка, закупаючи харчі, обурилася на обважування. Різник наказав їй вийти з крамниці, вона ж почала висловлювати свої думки з приводу шкуродерів. Він викинув її на вулицю, а вона стала на пішохіді, та й ну верещати, поки до неї не збіглися всі жінки цього густо залюдненого кварталу. Їхня лють проти цін, що завжди підносяться, і проти заробітної плати, що ніколи не наздоганяє їх, перескочила буденні межі, і вони намірилися погромити крамницю та одлупити різника. Отже, Теслі, по дорозі до Палацу Праці, довелося заспокоювати після вчорашньої вже другу юрбу.

— Ви ж знаєте, як воно насправжки є,—сказав полісмен.—Цим бідолахам таки дійсно дуже тяжко жити. А кажуть, що ціни падають. Та я бачу це тільки в газетах.

— Що ж,—зауважив я.—Ви ж, мабуть, не від того, що хтось інший морочиться з юрбою?

— А вжеж!—лукаво осміхнувся він.—Я вже мав діло з жінками в юрбі: бити їх не хочеться, а як не робити того,

то просто видирають тобі очі. Я думаю, капітан дасть волю цьому птахові трохи побазікати, хоч це й затримає рух.

Ми прислухалися на хвилину.

— Пам'ятайте, друзі, я вже прийшов до вас і не покину вас. Я несу вам своє право і свою свободу. Ваше діло—моє діло на віки віків. Амінь.

— Чи ж не зворушує вас оттаке?—зауважив полісмен.— Ісусе Христе! Коли б лишень ви знали, яких тільки дурниць не доводиться нам слухати на вуличних перехрестях! Як ви гадаєте, що думає собі робити оте чудило в Авраамовій сорочці?

А тим часом Тесля говорив:

— Дні експлуататорів полічено. Трони влад хитаються, і земля має перейти до рук тим, хто працює. Хто не робить, той не повинен і їсти, хто надбав сала з крові народу,—мусить знову схуднути.

— А що ви на це скажете?—озвався охоронець влади.— Коли це не справжнісінька більшовицька мова, то я вже суціль дурень. Я думаю, капітан не довго вже слухатиме таке.

На щастя, капітанів терпець не повинен був зазнавати іспиту. Промовець уже досяг кінця свого красномовства:

— Царство справедливости вже наблизилось. Слово буде сказано, шлях—прочищено. А тим часом, люде мої, спокійно вертайтеся до своїх діл. Не розводьте тут більше бунту, щоб не накликати на себе наруги з боку тих, хто не розуміє ваших турбот, хто не знає розпуки вбогого люду. Мир вам, люде мої!

І Тесля простяг руки, закликаючи до послуху. Юрба за-спокоено загомоніла і поволі почала розходитися. Це, мабуть, нагадало мому приятелеві-полісменові, що йому слід виявити себе як владу. Він почав штовхати євреїв-кравців у горбаті спини і гладких їхніх господинь у широкі черева. „Гей, розходьтесь, розходьтесь, дайте й іншим шматочок вулиці!“

Я сіпнувся вперед і завдяки своєму гарному вбранню досить хутко підійшов до Теслі.

— А тепер спробуймо пройти в Палац Праці,—сказав я йому, беручи його під руку.

XXV

Розуміється, за нами рушила частина юрби. Я спробував захопити Теслю розмовою, показавши тим юрбі, що їй тут робити нема чого. Але не пройшли ми так ще й пів кварталу, як хтось торкнувся до моєї руки, і я почув голос:

— Вибачте, я репортер „Вечірнього Смерку“.

Що ж, я знав, що від цього не врятуєшся. Я розумів, що й сам натраплю на цю прикрість, як що сьогодні вранці знову зійдуся з Теслею. Я намірився остерегти його, роз'яснити йому, що то таке—наші газети. Але як я міг передбачати, що він ще перед сніданком натрапить на збунтовану юрбу, на поліційний резерв і поліційних репортерів!

— Вибачте,—сказав я.—У нас є негайна справа...

— Я лишень хотів записати щось із промови цього джентльмена...

— Ми йдемо в Палац Праці. Коли хочете, приходьте туди через години дві, і ми дамо вам інтерв'ю.

— Але я мушу дати цей матеріал у наше перше видання. Мені ніяк не можна зволікати.

Я тримав Теслю за руку і рішуче тяг його далі. Мені не слід би було говорити про репортера, але я все ж зважився остерегти Теслю, будь що будь.

— Це справа надзвичайно поважна, і ви повинні добре її зрозуміти, м-р Тесля,—сказав я.—Ця молода людина представляє газету. Що ви їй скажете, те через кілька годин прочитає, можливо, сто тисяч чоловіка. Коли ваші слова визнають за щось особливо сенсаційне, то телеграфне агентство пустить їх через усі свої дроти, і вони розійдуться по всій країні до кількох сот газет...

— До тисячі двохсот тридцяти сьоми газет,—виправив репортер.

— Отже, ви бачите, що вам треба дуже уважно ставитись до своїх слів, значно уважніше, ніж коли ви промовляли до збіговиська мекіканських робітників, чи єврейських господинь.

— Я не розумію, чого ви хочете,—сказав Тесля.—Коли я говорю,—я говорю тільки правду.

— Так, звичайно!—протяг я, напружуючи тим часом свій бідолашний мозок над питанням, як би то найтактовніше представити світові цього дивовижного приятеля. Я знав, що репортер не стане затримуватися: він підхопить кілька фраз і стрімголов полетить до телефону.

— Я скажу вам, що можу сказати вільно,—почав я.—Цей джентльмен—цілитель, має надзвичайної сили дар до того. Він цілить людей духовним впливом, розумієте?

— Так,—відповів репортер.—Якась релігія?

— Атож. М-р Тесля навчає нової релігії.

— Бачу. Свого роду пророк. А звідки він сюди явився?

Я спробував ухилитися:

— Він що-йно прибув...

Але газетний пес не дав себе одурити:

— Звідки ви прибули сюди, пане?—спитав він Теслю.

— Від Бога,—відповів Тесля не вагаючись.

— Від Бога? Чи бач... Гаразд! Від Бога! Надзвичайно

цікаво! А як давно, коли можу спитати?

— Вчора.

—О! Це справді щось надзвичайне! А от ця юрба, що ви до неї промовляли,—чи не вжили ви їй відносно неї свого духовного впливу?

Я вже починав уявляти собі, як усе це виглядатиме в газетах. Наголовок горів перед моїми очима,—величезними літерами через усю сторінку, як це водиться по наших ведірних газетах:

ПРОРОК, ЩО-ЙНО ВІД БОГА, ЗАСПОКОЮЄ ЮРБУ.

XXVI

В цю критичну хвилину я раптом вирішив, що маю робити. Найкраще буде, коли я сміливо випущу Теслю в люде під пристойною протекцією. Адже він справді був вартою подиву й пошани людиною і цілком заслуговував, щоб з ним поводилися чемно. І я знову звернувся до репортера:

— Слухайте: цей джентльмен—людина надзвичайної сили і ні з кого не бере грошей. Отже, як що ви ладнаєтеся щось писати про нього, то зробіть це пристойним способом.

— О, звичайно. Я не мав жадної іншої думки...

— А ваш редактор може мати іншу думку,—перебив я сухо.—Дозвольте представитись.

Я назвав йому своє прізвище, і він стрепенувся.

— Ваше прізвище м-р...—Але, хутко зиркнувши на мене, він ухвалив, що питання можна й не кінчати.

— Ось моя картка,—сказав я, передаючи йому візитівку. Він позирнув на неї і сказав:

— Я буду дуже радий роз'яснити діло в редакції саме так, як вам буде до вподоби.

— Дякую,—відказав я.—Так от, вчора банда черни напала на мене біля одного кіна і побила мене майже до

непритомности. Цей джентльмен знайшов мене і зцілив мене в одну мить. Зрозуміла річ, що я йому вдячний, а як він—учитель, допомагає вбогим, і не бере грошей ні з кого, то я й хочу публічно подякувати йому тим, що допомагаю йому стати відомим.

— О, звичайно, звичайно,—сказав репортер, і перед моїми очима спалахнув новий рядок наголовка:

ДИВОТВОРЧЕ ЗЦІЛЕННЯ БАГАТОГО КЛУБМЕНА

А можливо, що заголовок буде подвійний:

ЗЦІЛЕННЯ ПРОРОКОМ ПОБИТОГО ЧЕРНЮ КЛУБМЕНА

Нащадок багатого дому став жертвою бунту.

Його рятує пророк, явившись просто від Бога.

Я гадав, що сензацій уже досить, і що інтерв'ю має закінчитися. Але, біда з моїми сподіванками! Газетний пес не відставав.

— Маєте ви на думці цілити людей публічно, м-р Тесля.

— Я не цікавлюся тим,—відповів на це Тесля.

— Як? Чому саме?

— Світські й попсуті люде вимагають од мене творити дива, щоб довести їм мою силу. Але доказом, що я його приніс світові, є нова віра і нова надія.

— А, це 'ваша релігія! Можу я щось довідатись і про неї?

— Ви—перший, хто це питає; світ піде за вашим прикладом. Скажіть людям, що я прийшов зрозуміти природу і причини їхніх банд.

— Банд?—здивувалося газетне щеня.

— Я хочу зрозуміти цю країну, що керується бандами. Я хочу зрозуміти, хто живе тут з божевілля інших.

— Іви сьогодні теж досліджували банду?—спитав репортер.

— Я питаю: чому це поліція Країни Банд побиває банди вбогих, а не банди багатих? Я питаю: хто платить поліції і хто бандам?

— Ага! То ви, значить, з радикалів?

Із одчаєму серці побачив я перед собою ще один наголовок:

БАГАТИЙ КЛУБМЕН ДОПОМАГАЄ БІЛЬШОВИЦЬКОМУ ПРОРОКОВІ

І я похапцем втрутився:

— М-р Тесля не радикал. Він тільки любить людей,—сказав я, але зразу ж зауважив собі, що це як що й правда,

то не зовсім. Як його в чорта означити цю людину? Як пояснити його тоді, коли всі його фрази про братерство й любов так гостро тхнуть оттим „радикалізмом“? Я спробував ще раз:

— Він—друг миру.

— О, звичайно!—озвався репортер.—Паціфіст, га?

„Клятий пес!“—подумав я, знаючи добре, що в голові в нього є й кінець формули:—„на користь німців“. Але в голос я вимовив:

— Він учить братерства.

Але пес не цікавився моїми загальниками й викрутами.

— Де ви бачили банди багатих, м-р Тесля?—учепився він.

— Я бачив, як вони гасають по вулицях на автомобілях і душать дітей убогих.

— Де ви таке бачили?

— Я бачив це минулої ночі.

Я вже переглядав *Таймс* і *Екзамінер* сьогодні вранці і побачив, що обидва в своїх справозданнях про нещасну пригоду подали прізвище тільки шофера і зовсім не згадали власників. Я розумів, якого напруження суспільних впливів і якої суми грошей мусив коштувати такий результат. А тут Тесля готовий усе зіпсувати. Я поклав йому руку на плече і сказав:

— Друже мій! Ви ж були гостем в автомобілі. Вам не слід би було говорити про це.

Я сподівався, що Тесля почне сперечатися, але він, як видно, погодився зі мною, бо замовк. Заговорив же молодий репортер:

— Ви були в авто, коли трапилась нещасна пригода? Ми маємо повідомлення тільки про один випадок смерті, спричинений авто місіс Стебінз. Значить, ви їхали ним?

А як ні Тесля, ні я не відповіли, то він засміявся:

— Та це нічого; я однаково не міг би використати вашої відповіді. М-р Стебінз—один з наших хазяїнів. Прощавайте, дякую!

І він побіг. Але мене в ту ж хвилину знову охопив божевільний жах газетної публічності. Адже мене могли представити публіці просто як охоронця якогось більшовика!

— Чекайте!—гукнув я.

Репортер чемно обернувся, слухаючи.

— Кажу вам іще раз: м-р Тесля не радикал! Це має бути вам ясним!

На це газетне щеня лишень ввічливо осміхнулося.

— Він—християнин!

Тут репортер засміявся в голос.

XXVII

Ми дійшли до Палацу Праці і застали там величезне обурення зприводу подій, що відбулися минулої ночі перед „Принцевим рестораном“. Я здогадувався ще вчора про брутальність поліційних заходів, але тут були живі підтвердження—люде з пов'язками на проламаних головах, люде, що піднімали свої сорочки й заковували рукави, показуючи чорні плями й синяки. У штабі ресторанних службовців ми знайшли юрбу, що галасувала про своє лихо на десяткові мов; ми почули, що вісім чоловіка сидять у в'язниці, чимало лежить у шпиталі, а один з них має вмерти. І все це скоїлося за той короткий час, коли ми ласували за столом, і коли сльози котилися Теслі по щоках.

Здавалося, що кожен третій з юрби мав у руках ранішню газету,—ту газету, де розповідалося, як роздратована банда озброєних волюг намагалася вдертися в „Принців“, і як лишень з тяжкою бідю чесним слугам закону пощастило одбити ту банду. Читаючи газету, кожен натрапляв на місце, що здавалося йому особливо перебреханим, намагався розповісти іншим, що він бачив чи сам робив, а кінець-кінцем мняв газету в руках, кидав її на землю і кричав:

— Брехуни! Паскудні брехуни!—додаючи ще й інші слова, що не надаються до друку.

Тепер я розумів краще ніж коли, що попустився великої помилки, привівши Теслю в це місце. Це ніяк не було б місцем для людини, що хотіла б лишатися патріотом, чи взагалі бути щасливою зі стану сучасного світу. Яких лишень чудових обіцянок не надавали Праці, аби лишень заохотити її виграти війну!—А тепер, коли вона прийшла з чеком, що його повинно було б реалізувати відповідно до обіцянок,—її просто скидають зі сходів. Заробітну плату, як говориться, „зліквідовано“; отже, почалася низка галасливих страйків і тяжких поразок. Ви ж мусите розуміти, що Вестерн-Сіті—то „одверта крамничка“: бідолашних страйкарів вигоняють із фабрик і вони тиняються по вулицях; шпики нишпорять у їхніх організаціях;

провокатори руйнують їхні керівничі центри. І здавалося, що цього чудового листопадового ранку вся ця безліч людського лиха від таких умов скупчилася як раз у цьому будинкові; виснажені обличчя, чоловіки й жінки—а подекуди навіть діти, бо ж де-кого вигнано з помешкання і йому вже нікуди йти—обідрані, похмурі, голодні; де-хто з них плакав з горя, інші ж махали кулаками в повітря від безсилої лютости. Мій приятель Ти-Ес, король кінематографа, з усіма своїми ресурсами не міг би сфабрикувати повнішої картини людського нещастя. Але ж і ніяка інша картина не могла б так вплинути на душу чутливого пророка, щоб іще краще довести йому, що капіталістична Америка—це щось гірше за Імператорський Рим.

Прибуття Теслі якоїсь особливої уваги не притягло. Біда в людей була надто свіжа, щоб вони могли зауважити хоч би що інше. Їм потрібна була нова людина лишень на те, щоб оповідати їй про ту біду; отже, вони хутко побачили, що цей чужинець як раз і годиться на це. Він розпитувався в них, і незабаром коло нього скупчилося чимало цього народу, немов би коло урядового комісара, що мав перевести дослід справи. Видно було, що цей дослід затягнеться на цілий день; я подався набік, щоб до мене не дуже привидлялися.

Біля півдня прибіг хлопець із газетами, і я купив у нього ранішнє видання „Вечірнього Смерку“. Так, справоздання тут,—на всю передню сторінку; навіть велика пожежа в портові і землетрус у Японії мусили дати йому перше місце. Як я й передбачав, репортер особливо кепкував з найбільш сенсаційного боку справи; Тесля, мовляв, сам оголосив себе пророком, що бачився з Богом не далі як за двадцять чотири години, та доводив це з цілюванням калік, кривих і сліпих, а також—гіпнотизуванням усіх, з ким лишень говорить, починаючи з багатого молодого клубмена і кінчаючи юрбою з єврейських хатніх господинь. Між иншим, він заявляє, що Америка—це країна банд, країна, керована до того ж божевільними.

Я поніс газету Теслі, пробуючи тим трошки навчити його світської обережності. Я сказав:

— Пам'ятаєте,—я хотів замазати ваші слова про банди...

Він узяв газету з моїх рук і прочитав наголовок. Я не міг не спостерігати, як ніздрі йому роздалися, а очі спалахнули.

— Банди? Газета ця—банда! Найгірша банда, яку ви лишень маєте!

Газета полетіла на землю і її свіжа фарба опинилася під п'ятою Теслі. І він сказав:

— От ви балакаєте про банди; послушайте ж іще й оцю історію.

І звернувся до одного з присутніх:

-- Розкажіть, що вам удіяли!

Невеличка людина, що до неї це було сказано, кравець із Росії, на прізвище Корвський, оповіла ламаною англійською мовою, що вона—секретар кравецької юнії. Юнія проголосила страйк і от позавчора на її правління було зроблено в ночі напад: двері виламані і всі книжки та папери зі столів викинуто. Як видно, зробили це або хазяїни, або їхні агенти, бо з документів пограбовано лишень ті, що їх можна було б використати проти страйку.

— Вони вкрали список наших членів,—жалівся Корвський.—І тепер через своїх агентів вони залякують наших людей, силуючи їх вертатися на роботу. Вони тягнуть нас до суду за наші борги і зразу ж вигонять наших дівчат із крамниць; як що ті знаходять там якусь роботу, вони цькують їх усякими способами.

Наприкінці Корвський заявив, що такої штуки не можна було б утяти без відома поліції, бо ж ніхто й не подумав а арештувати злочинців. Його голос тремтів од обурення, а Тесля звернувся до мене:

— Отже, ви маєте й такі банди, що орудують у-ночі з таємними лихтарями та знаряддями злону!

Спосеред робітників, що розмовляли з Теслею, я помітив одного вразливо подібного до нього самого. Він був високий і худий; замість біло-аметистового вбрання пророка на ньому була одежа робітника, з трохи короткими рукавами; у Теслі була м'яка шовкова борода, а в цього брита нервово підборіддя. Як видно, це був агітатор і, здається, з релігійним нахилом. Я чув, як він говорив: „Я—християнин, але з тих, що повстають проти несправедливости. Я можу показати вам тексти з біблії. Я можу довести вам свої слова словами Бога“, енергійно твердив він.

Звали цього робітника Джемсом ¹⁾. Я довідався, що він був теслею і страйкував.

— Розкажіть йому ваше діло,—сказав йому Тесля, вказуючи на мене.

¹⁾ По-нашому—Яків. Прим. перекл.

Джемс витяг із кишені засмальцьовану книжечку і вийняв з неї газетну вирізку з вироком судді Волкота проти теслярської юнії.

— Прочитайте це,—сказав Джемс. Але я відповів, що я знаю це діло. Я пригадав, як мій дядько, жартуючи з приводу цього діла, сказав був, що „Боббі“ Волкот заборонив страйкарям усе чисто, крім лишень сидіння на повітрі та ходіння на воді. Але тут я почув іще один присуд відносно „Боббі“, на цей раз від пророка, що щой-но з'явився від Бога. Пророк сказав:

— Ваші судді—теж банда.

XXVIII

Скоро після півдня через юрбу проштовхався один молодий джентльмен; я впізнав у ньому одного з секретарів Ті-Еса. Він побачив мене, підійшов і шепотом переказав мені, що його хазяїн сидить внизу в автомобілі, бажаючи побалакати з Теслею і мною в якійсь поважній справі. Він не може зійти на гору, бо це було б дуже незручно. Чи не могли б ми спуститися та трохи розважитися в автомобілі? Я відповів, що я б з дорогою душею, а от Тесля—не захоче, бо він був минулої ночі в тім автомобілі, що роздушив дитину; тепер він раз на завжди зрікся сідати в автомобіль.

— Коли так, сказав секретарь, то чи не знайдеться тут якоїсь кімнати, де ми могли б побалакати? Я звернувся до одного зі службовців, попрохавши його дати нам якусь вільну кімнату, де ми могли б побалакати з одним приятелем. Після цього я витяг Теслю з його юрби і одвів його в призначену кімнату. Слідом за нами ввійшли до неї і Ті-Ес та той його секретарь, Еверет.

Фільмовий магнат сердечно стиснув обом нам руки і, оглянувшись навколо та переконавшись, що нас ніхто не чує, почав:

— М-р Тесля, я казав вам, що я дам тисячу доларів цим страйкарям.

Обличчя Теслі, що перед тим виглядало так сіро й журливо, враз дивно засіяло.

— Я й забув про це! А тут так багато голодних; я весь час дивився на них і ніяк не міг придумати, як би нагодувати їх.

— От і добре, гроші є,—сказав Ті-Ес, витягаючи з кишені пачку нових блискучих стодоларових папірців і подаючи їх Теслі.—Лічіть, будь ласка!

Тесля взяв гроші до рук.

— Так ось вони які!—сказав він, розглядаючи банкноти так, немов би це були якісь чудернацькі вироби патагонських дикунів.

— Справжні,—сказав Ті-Ес, осміхаючись.

— І це за них чоловіки продають свої душі, а жінки свою чесноту? Це за-ради них люде мруть з голоду, борються між собою і мучать одне одного...

— Хіба ж вони не гарні?—перебив фільмовий магнат трохи зніяковівши.

Тесля почав читати написи на банкнотах,—так само, як колись робили й ви в далекому дитинстві.

— Чий це портрет?—спитав він.

— Не знаю,—відповів магнат.—Секретаря скарбу, мабуть.

— А чому не ваш портрет, м-р Ті-Ес?—запитав Тесля.

— Мій?

— Звичайно!

— Мій портрет на грошах?

— А чому ні? Ви ж один з тих, що роблять гроші і дають змогу ще комусь там робити їх.

Це була одна з тих огненно-нових ідей, що вроджуються в головах тільки геніїв та дітей. Я бачив, що Ті-Ес ніколи не думав про щось таке раніше, але зараз зацікавився цією думкою. Тесля вів далі:

— Коли б тут був ваш портрет, то всяке бачило б,—що й до чого. Люде говорили б: „Віддайте Ті-Есові ті-есове“. Ви платили б вашій банді вашими власними грошима, і всякий раз, як ті люде витрачали б їх, вони вклонялися б кесареві, чи то пак—Ті-Есові.

Тесля висловився без жадного сліду посмішки, тай Ті-Есові не прийшло на думку, що й із нас будь-хто уважає це за жарт.

— Я подумаю про це,—сказав він діловим тоном і почав далі:—Ви дасте ці гроші страйкарям...

Але Тесля перебив:

— Це ж ви мали дати їх. Я не можу ні давати, ні брати грошей.

— Тоб-то, ви не хочете передати їх?

— Я не можу цього зробити, м-р Ті-Ес.

— Але ж, чоловіче божий...

— Ви ж обіцяли, що ви самі дасте. Отже ж і робіть це.

— М-р Тесля! Коли б я вдіяв таку штуку, то вона коштувала б мені мільон доларів. Вона посварила б мене з Союзом Купців і Фабрикантів, вони почали б бойкотувати мою справу, знеславили б мене в усій країні. Ви не розумієте, чого ви од мене хочете, м-р Тесля!

— Отже, я розумію: ви—в ділових зносинах з людьми, що голодом змушують других людей підкорятися собі. І через це ви боїтеся допомогти тим страйкарям?

Глибоке здивовання застигло на обличчю Теслі.

— Світ добре з'організовано,—сказав він сам собі.—Ось і хазяйська банда. Як можу я врятувати людей?

Ті-Ес не зрікався свого добродійницького наміру:

— Ви дасте їм тисячу доларів і тим допоможете їм хоч трошечки. Ніхто не може зробити разом усе.

Але Тесля не задовольнився; він сумно похитав головою:

— Будь ласка, візьміть їх,—сказав він, втискуючи пачку банкнот у руки здивованого фільмового магната.

XXIX

Як там ні є, а Ті-Ес прибув сюди не без певного наміру. Мені здавалося,—я знав, чого він хоче. Він смирно проковтнув свою досаду, здивовання і інші почуття і знову звернувся до Теслі:

— Ну, ну, м-р Тесля! Не будемо сваритися за таку дрібничку. Люде—голодні, а гроші дадуть їм змогу добре наїстися. Ми попросимо когось іншого передати їм гроші, а самі лишимося добрими приятелями. Біллі, може б ви могли зробити це, га?

Я одмовився, розсміявшись:

— Вам нема чого зятягати мене в свою спірку!

— Гаразд,—скрикнув Ті-Ес: він враз натрапив на вихід.— Я попрошу Мері Магну! Вона жінка!

Тесля враз повернувся зі здивованням:

— Отже, жінкам дозволено мати серце?

— Саме так, м-р Тесля! Ха-ха-ха! Ми—люде діла. Господи! Коли б ви знали, що то таке—діла, ви б здивувалися, що в нас вистачає серця хоча б на те, щоб ганяти нашу кров!

— Діла,—сказав Тесля, тихо міркуючи.—Отже, діла...

— Авжеж, діла—перебив Ті-Ес.—В тім то й річ.

І, озирнувшись ще раз навкруги, він почав півголосом:

— А тепер нам уже час і поговорити про ті діла. М-р Тесля, я буду цілком щирий з вами і викладу вам усі свої

карти на стіл. Я переглядав сьогодні газети, і знаю, які чудові речі ви творите—цілите хорих і заспокоюєте юрби. І я ухвалив піднести ціну своєї оферти, м-р Тесля. Як що ви підписуєте контракт—він у мене в кишені—я плачу вам тисячу доларів на тиждень. Що ви скажете на це, друже?

А як Тесля не сказав анічогісінько, то фільмовий магнат почав спокушати його артистичним успіхом, що вже на нього чекає.

— Я зроблю з вами таку картину, що її й світ іще не бачив. В цій картині ви зможете робити геть чисто все, що схочете,—і рішуче нічого, що не було б вам до вподоби. Я ніколи й нікому не давав таких умов, але я вже знаю вас, м-р Тесля, і лишень просив би вас цілити хорих і заспокоювати юрби, тільки те, що ви робили оце сьогодні. Даю вам слово—я поставлю це й у контракті, коли схочете—я згодний робити з вами картини тільки на біблійні теми.

— Це дуже гарно з вашого боку, м-р Ті-Ес; дуже дякую вам за вашу щирість, але думаю, однак, що вам доведеться шукати когось іншого для моєї ролі.

Але Ті-Ес не вгавав:

— Я хочу, щоб ви подумали, м-р Тесля, що то буде, коли ви що-тижня матимете тисячу доларів. Ви зможете годувати дітей усіх страйкарів! Я їне буду перешкоджати вам ані трошечки,—ви можете годувати й моїх власних страйкарів, як що дійде до страйку в „Вічному Місті“. Ти-сяча доларів на тиждень—це страшна купа грошей!

— Я розумію це, друже мій.

— А що ще більше,—зразу ж після підписання контракту я виплачу вам п'ять тисяч доларів. Ви можете зразу ж допомогти цим страйкарям. З такими грошима вони, може, побили б і „Принців ресторан“!

А як Тесля мовчки похитав головою, то Ті-Ес почав умовляти його далі:

— Я можу ще підняти вам плату, друже, але це вже в останнє, вірте мені. Я дам вам півтори тисячі на тиждень. Я ще ніколи в життю не платив так багато грошей новому артистові, та думаю, що так не поведився й ніхто інший у нашнім ділі.

Але Тесля знову мовчки похитав головою.

— Але чому саме, м-р Тесля?

— А от чому. Ви вимагаєте, щоб я вгамовував банди черни для вас. Але ж у вашім ділі є й така банда, що я її не можу вгамувати.

— Яка ж саме?

— Ріжна; і ви самі в її числі.

— Я?

— Атож. Ви—так само банда: грошева банда! Ви опановуєте душі і чоловіків, і жінок. Потрібна дужча сила, ніж моя, щоб гамувати вас.

— Я не розумію вас,—сказав Ті-Ес безпомічно. Але, трохи подумавши, почав далі:

— Здогадуюсь,—ви вважаєте мене за вульгарну людину, м-р Тесля. Можливо, що всі мої картини й не дуже високого смаку, як ви говорите. Але коли б у мене була така людина, як ви, то ми могли б робити з вами, як ото ви говорите, справжні виховавчі картини. Ви, як вас називають,—пророк, ви несете світові якусь свою науку; гаразд,—чому ж би мені не можна було поширювати її для вас? Коли ви використовуєте мій апарат—ви зможете говорити до біліона народу. Це не жарт—я приведу до вас усіх чисто: приведу японців, хінців, негрів, приведу порослих шерстю дикунів, що їдять наших місіонарів, коли ми насилаємо їх у ті дикі краї. Я пропоную вам цілий світ, м-р Тесля. І ви можете стати його паном!

Тесля раптом споважнів.

— Друже мій,—сказав він.—Колись дуже давно був собі один пророк, і йому запропоновано було увесь світ. Ось як про це оповідається: „І от, узяв його сатана на височенну гору, показав йому всі царства світу та всю їхню славу і сказав йому: „Все це я віддам тобі, як що ти впадеш ниць переді мною і визнаєш мене за Бога“. Пригадуєте ви це оповідання, м-р Ті-Ес?

— Ні,—відповів Ті-Ес.—Я не належу до літературного товариства.

Однак, зауваживши, що слова Теслі—ніяк не комплімент для нього, він сумовито додав:

— Кажу вам, м-р Тесля, що коли б ви знали мене трошки краще, ви не назвали б мене сатаною.

Тут Тесля несподівано поклав руку на плече короля фільму:

— Я вірю цьому, друже,—сказав він.—Я ненавижу гріх, але грішника люблю. Отже, чи не підете ви пополуднувати зі мною?

— Пополуднувати?—здивувався Ті-Ес.

— Я ходив учора обідати з вами. Тепер маєте пополуднувати зі мною.

— Де, м-р Тесля?

— Коли я вчора йшов з вами, я не питав, куди ми йдемо,—відказав йому Тесля.

XXX

Тесля дав знак мені й секретареві Ті-Еса, Еверетові, і всі ми четверо рушили з кімнати. Я був зацікавлений так само, як і фільмовий магнат, але мовчав; Тесля повів нас до ліфта і ми спустилися на вулицю.

— Ні, ні,—сказав Тесля Ті-Есові.—Автомобіль без діла, це зараз же за рогом.

І він узяв магната під руку та й повів вулицею,—до певної міри на досаду своєї жертви, бо ж зразу збіглася юрба і рушила за нами. Люде як раз прочитали денну газету і тому вже не можна було більше йти непоміченим під руку з пророком, що ще перед двадцятьма чотирма годинами бачився з Богом та вже перед сніданком цілив хорих і вгамовував юрбу черни. Але Ті-Ес стиснув зуби і мовчки терпів усе це, сподіваючись, що таким чином йому легше буде поклагодити контракта.

Ми обійшли ріг і тут я вже побачив, куди ми йдемо, і ледве не скрикнув од радості. Коли так, то це просто неймовірно гарно! Підчас своєї розмови зі страйкарями Тесля довідався, де міститься їхня юнійна допомогова їдальня, що в ній вони харчувалися тепер разом з жінками й дітьми; і от тепер, одчайдушно зважливо, вів він фільмового магната пополуднувати серед них!

Їдальня була великою шопою, де поставлено було довгі столи і так само довгі лавки, пороблені зі старих потрісканих дощок. На них сиділо шеренгами по двадцять і по тридцять чоловіка, з дітьми й жінками разом. Перед кожним з них стояла миска не дуже жирної супи зі скибкою хліба і цинова кружка з гарячою рудою рідиною, що її тільки з ввічливості можна було б назвати кавою. Це були страви, що ними згидував би кожен член „банди“ Ті-Еса, його юрби для фабрикації масових сцен; а от зараз сам Ті-Ес мусив ховати своє невдоволення, сидати на потріскану лавку і їсти!

Але це було ще не все. Коли ми вже сіли на свої місця, Тесля звернувся до магната і без жадного сліду зніяковілості сказав йому:

— Ви знаєте, м-р Ті-Ес,—грошей у мене нема. А нам треба платити...

— О, звичайно,—сказав Ті-Ес.—Я заплачу.

— Дякую,—відказав Тесля і, повернувшись до представника юнії, що з ним обізнався сьогодні вранці, представив йому всіх нас, не забувши й секретаря, і сказав:

— М-р Ті-Ес—фабрикант кінематографічних картин. Він хотів би пополуднувати з вами, як що ви дозволите.

— О, звичайно!—широ відгукнувся представник юнії.

— Він заплатить за це,—додав Тесля.—Він приніс із собою тисячу доларів для того.

Ті-Ес здригнувся, немов би хто його вдарив; так само отетерів і представник юнії.

— Що-о?

— Він платить тисячу доларів,—заявив Тесля.—Це факт, ви можете переказати це людям, коли хочете.

— Господи, та ні ж бо!—дико скрикнув Ті-Ес.

Але представник юнії не звернув на нього уваги. Він повернувся до людей і, махнувши рукою, закричав:

— Гей, люде! Ось м-р Ті-Ес, фільмовий (фабрикант! Він прийшов пополуднувати з нами і платить за це тисячу доларів!

Одну хвилину панувало здивовання, а далі залунав загальний галас задоволення. Люде посхоплювалися на ноги, вигукуючи слова подяки. А бідолашний Ті-Ес стояв посеред них, ані трохи не радіючи цьому вшанованню.

— Дайте їм гроші,—тихо сказав йому Тесля. І магнат, захоплений несподіванкою, витяг пачку банкнот і передав її представникові юнії, що аж тремтів од радості, а вхопивши гроші, вскочив на лавку тай почав махати цим дивом над головами народу.

— Тисяча доларів! Тисяча доларів!

Він перелічив гроші перед очима юрби і що-сили ще раз вигукнув:

— Тисяча доларів!

Тесля—з Ті-Есом, його секретарем і мною в супроводі—пішов вздовж столів, стискуючи всім руки. Де-хто хлопав його при тому по плечу. Так само мусив стискувати руки Ті-Ес, і так само й його хлопали по плечу. Нам моментально звільнили найкраще місце і принесли подвійну порцію страв, немов би на те, щоб зробити становище бідолашного магната

ще більш безглуздим. Я краєм ока наглядав за ним; він радів цій коштовній їжі майже так само, як учора ввечері радів своїй їжі Тесля в „Принцевім ресторані“.

Проте, він був артист свого діла і не точив сліз у свою супу. Тесля ж, не снідавши, їв тепер з розкішним апетитом. Страйкарі навкруги нас теж їли так, немов перед тим і не снідали, і не вечеряли. Вони сміялися, весело перегукувалися і жартували з нами; можна було подумати, що вони святкують оце перемогу свого страйку, кінець усій своїй біді. Після супи я побачив біля дверей двох добре вдягнених хлопців, що про щось розпитували своїх співрозмовців. І я зареготався сам до себе, знову побачивши перед очима подвійний рядок через усю сторінку:

БОЖИЙ ПРОРОК СТАЄ КОРОЛЕМ ЕКРАНУ. ФІЛЬМОВИЙ МАГНАТ ПЛАТИТЬ ТИСЯЧУ ДОЛАРИВ ЗА ПОЛУДЕНЬ

Однак, я знав, що Ті-Ес ще ніколи в світі не платив тисячі доларів, щоб не одержати чогось навзамін. Отже, я ані трохи не здивувався, коли він, сяк-так поковтавши свої страви, звернувся до Теслі і, не зважаючи на оточення й на його піднесений настрій, сказав йому:

— А тепер, м-р Тесля, кажіть: підпишіть контракта?

Веселий настрій Теслі ущух, і він поважно відповів:

— Ви повинні зрозуміти мене, м-р Ті-Ес. Вам не треба бажати контракту від мене.

— Чому це?

— Коли б ви підписали його, то не минуло б і тижня, як ви пошкодували б з того і попросили б мене розірвати його.

— Але чому ж, м-р Тесля?

— Тому, що я маю поробити таке, після чого вам не лишиться майже ніякої змоги використати мене в своїм ділі.

— Цього не може бути, м-р Тесля!

— Може бути,—ви самі незабаром переконаєтеся того. Запевняю вас: не мине й дня, коли вам стане соромно признатися, що ви мене знаєте.

Ті-Ес з ваганням поглядав на співрозмовця, не знаючи, чи той справді має на увазі щось страшне, чи лишень ввічливо ухилиється.

— М-р Тесля,—заявив він.—Я не зроблю цього, коли б навіть увесь світ зрікся вас!

І Тесля знову сказав йому:

— Кажу ж вам: перше, ніж знову проспівас півень, ви тричі зречетеся того, що мене знаєте.

І далі, не чекаючи на відповідь од здивованого Ті-Еса, він повернувся до сусіди з иншого боку і почав розмовляти з ним.

Фільмовий магнат сидів мовчки, певне—переляканий. Кінець-кінцем, він звернувся до мене:

— Що він хотів сказати цим, Біллі?

— На мою думку—те, що ви маєте одіграти роль Петра,—відповів я.

— Петра? Петра Пена?

— Ні, святого Петра, що зрікся свого Вчителя.

— Біда мені з вами,—терпляче озвався на це Ті-Ес.— Ви же знаєте, що я не належу до письменницького товариства.

— Я колись перекажу вам це оповідання,—говорив я далі.—Сміх та й годі: як що він має рацію, то ви ще станете першим Папою і сидітимете під золотою брамою, маючи ключі від царства небесного.

— Господи!—скрикнув Ті-Ес.

— Але ж ви побили рекорда в кінематографічному мистецтві!—додав я.—За один день ви вже одіграли Сатану і маєте ще одіграти й святого Петра, обох за один день! Це вже аж занадто подвійна гра!

XXXI

Повернувшись до Палацу Праці, я почув, що як раз сьогодні ввечері відбудуться загальні збори всіх страйкарів. Їх призначено було ще за кілька днів перед тим, і тепер вони обертаються в протест проти брутальності поліції і самовольства уряду. Дешева вечірня газета, що використовувала прихильність робітників, видрукувала підписаного великим числом робітничих ватажків маніфеста, де робітників закликали показати цілком ясно, що вони нізащо не хочуть більше підлягати „козацькому праву“.

Виявилось також, що ці ватажки обмірковують питання, чи не запросити й Теслю виступити одним з промовців на їхніх зборах. Двоє з них підійшли до мене. Я, мовляв, чув, як говорить цей чужоземець; чи може він піднести настрій зборам? Я цілком заспокоїв їх: це людина дуже пристойна і зробить їм честь. Вони побоювалися, що газети виставлять

Теслю як юродивого, хоча з другого боку—газети однаково навдаку чи напишуть про їхні збори щось доброго. Один з них обережно запитав мене, чи не занадто Тесля лівий? Ватажки юнії мали за ці дні занадто багато мороки з „червоними“, і підприємці ані трошечки не помагали їм. Як я гадаю, чи не буде часом Тесля підтримувати „червоних“? Я відповів, що не так уже й добре розуміюся на робітничому русі і не можу їм цього обіцяти, але вони можуть бути цілком певні, що Тесля—людина мирна і не закликатиме ні до якого насильства.

Справа вияснилася трохи пізніше, коли до Палацу Праці приїхала своїм великим автомобілем Мері Магна. В перший раз за весь час, коли її хто знав, Мері з'явилася без звичайного свого блиску, одягнута ніби та квакерша,—абсолютно незрозуміла подія! Вона не мала на собі навіть персня, і я незабаром почув, чому саме. Сьогодні вранці вона збрала всі свої золоті оздобы й шляхетне каміння та й продала їх ювелірові, взявши за це щось по над шість тисяч доларів. І от, вона принесла ці гроші на фонд допомоги дітям страйкарів; при тім вона ні до кого не зверталася за тим, щоб їх передано було туди замість неї. Це як раз відповідало вдачі Мері—дивитися світові просто в вічі і не ховатися зі своїми ділами.

Ті-Ес іще не цілком очунав од власної пригоди і на початку намагався утримати Мері від цього „нездорового вибрику“, але, трохи подумавши, заявив, осміхнувшись:

— Гаразд, на цьому я заверну свою тисячу доларів через рекламу!

Коли ж я звернув його увагу на те, яких лишень брехень не буде вміщено в газетах з приводу цього втручання в діла Теслі, то він усміхнувся вже на весь рот:

— Хиба ж він не має права закохатися в Мері? Адже весь світ закоханий у Мері!

Ну, звичайно, під боком крутився газетний репортер, і ця Ті-Есова увага негайно ж пішла в редакцію, як напів-офіційна заява.

Ви здогадуєтесь, що в цей час друге видання газет було вже на вулицях, чому всі вже знали, що новий пророк перебуває в Палаці Праці. Отже, сюди вже проскочило чимало охочих до всяких дивниць, а серед них з півдесятка репортерів і не менше ж і фотографів. Після цього бідлашному

Теслі не стало вже й хвилини покою. Чи не був би він ласкав сказати, чи буде він і далі цілити хорих? Чи не міг би він повернутися трошки до світла, на одну лишень хвилиночку, дуже дякую! Чи не міг би він стати в групу з Мері Магною, м-ром Ті-Есом і „спадкоємцем багатого дому“? Чи не згодився б він на хвилинку вийти на вулицю під кінематографічний апарат, доки ще не зовсім смеркло? Кінець-кінцем, я мусив виступити в оборону Теслі, проганяти псів публічності геть. Як це, справді, вони хочуть, щоб цей джентльмен ставав під їхні камери, коли він що-йно зрікся півторьох тисяч доларів на тиждень, запропонованих йому за це м-ром Ті-Есом? Але моя заява ще більше розворушила цю публіку. Невже справді він зрікся такої оферти? І тут фільмовий магнат підтвердив мої слова!

Ми живемо в вік комунікацій. За кілька секунд ми можемо повідомити про якусь новину цілий світ, за якихсь дві-три години про неї можуть знати всі люди в місті. І так само сталося й з оцим „пророком просто від Бога“; проти його власної волі газетний апарат схопив Теслю за комір і в одну мить підкинув на найвищу височінь слави. Адже він за один лишень день натворив стільки всякого дива, що ніхто інший не здолав би того зробити й за ціле своє життя. А цього ж досить, щоб набити газети величезними наголовками!

Та це ж іще й не все. Несподівано юрба заворушилася. Через неї прочищав собі дорогу Корвський,—секретар кравецької юнії. Почувши про дивотворчу силу Теслі цілити хорих, він що було духу побіг додому, знайшов приятеля, що візникував на бендюзі, і вони вдвох притьмом приставили в Палац Праці хорого сина Корвського. Батько ніс його тепер на плечах через юрбу до Теслі і далі оповів йому сумну повість про параліч ніг у сина. Це така мила, така гарна дитина; ніхто й ніколи не чув од неї й слова нарікання на долю; а вона ж не може стояти на ногах уже п'ять років.

Отже, звичайно, Тесля поклав свої руки на хлопчика і закрив очі, молячись. Далі він раптом поставив його на землю і скрикнув:

— Іди!

Хлопець здивовано поглянув на Теслю,—одну лишень хвилину, коли всі присутні затаїли віддих,—і враз скрикнувши од несподіванки,—пішов. Серед глядачів знісся

неймовірний галас, але,—нова несподіванка: зненацька щось бахнуло, майнула сліпуча блискавка і хмари білого диму попливли попід стелею. Жінки заверещали, де-які з переляку знепритомніли. Але не сталося нічого страшного: це просто фотограф Незалежного Телеграфного Агентства, залізши в кутку залі на переносну драбинку, вихитрував зняти цю сцену як раз у відповідний момент! „Тонко розіграно“, говорили його конкуренти завидливим тоном. Та й у юрбі було чимало таких, що добачили тут попередню угоду Теслі з Корвським. Але ватажки юнії знали Корвського і повірили. Після цього не могло бути жадного сумніву, що Тесля повинен говорити на зборах!

XXXII

Була година, коли всім нам схотілося вже й обідати, але Тесля зрікся йти з нами, заявивши, що хоче помолитися. Як видно, він робив це завжди, коли був утомлений, і мав іще щось робити. Він сказав мені, що сам знайде дорогу в Грант-голл, де призначено збори, але мені ніяк не подобалася перспектива, щоб він ходив вулицями самотин. Я сказав йому, що прийду за ним о восьмій без чверти, і взяв з нього слово до цього часу з Палацу Праці не виходити.

Перед тим я заклопотано міркував, кого б поставити на охорону Теслі, і кінець-кінцем пригадав приятеля Джо. Його звали Джозеф Кемпер, і він разом з моїм старшим братом вів команду в грі, ще з давніх давен. Джо мав плечі як найбільший окіст у різницькій крамниці, і ви могли б покластися на цього, як на ньюфавндлендського пса. Я знав, що коли я попрошу його, щоб ніхто й не торкнувся до мого друга, то він виконає прохання,—і то не зважаючи навіть на те, що той мій друг ходить без штанів. Джо нічого не розуміє ні в релігії, ні в соціології, знає тільки боротьбу, автомобіль та ціни гуртового торгу канцелярським папером.

Я викликав його телефоном і ми вкупі пообідали, а як раз о восьмій без чверти наш таксі підкотився під Палац Праці. А ще через пів хвилини ми побачили на вулиці Еверета, секретаря Ті-Еса!

— Вибачте за настирливість,—сказав він перепрошуючись.—Я гадав, що м-р Тесля може сказати щось цінного, і що вам буде приємно мати стенограму його промови.

— О, звичайно! Це ви дуже гарно надумали,—відповів я.— Я не знав, що ви цікавитесь їм.

— А так, я й сам не знав цього, але здається, що це таки й справді так. А крім того він сказав мені, щоб я пішов за ним.

Я зійшов на гору і знайшов свого друга в тій самій кімнаті, де я залишив його. Ми вийшли з Палацу Праці і рушили до Грант-голли так, що я був з одного боку Теслі, велетень Джо з другого, а Еверет чемно позаду. Чимало народу дивилось на нас, де-хто рушив слідом за нами, але ніхто не сказав ані слова. Богові дякувати—всі ці люди ані трохи не нагадували собою чернь! Я провів свого пророка через задні двері за лаштунки. Тут уже чекала на нього якась істерична поважна пані, щоб передати йому трактат про звірства вівісекції. Так само якийсь старенький джентльмен з білою бородою і трохи параліжованими руками запросив його на спиритичний сеанс. Найбільше ж насмішило мене те, що тут був також і пророк тітки моєї Кароліни, автор „Вічної Біблії“ у своїх білих шатах, зі своїми вічними кучерями та неவிбагливим подарунком з моркви й цибулі в газетному папері. Я розважив, що спекатися цих людей—діло вже самого Теслі: отже, я покинув його з ними, а сам пішов поглянути на аудиторію.

Заля була повнісінька, і галереї також; було, мабуть, понад три тисячі народу. Я побачив також великий наряд поліції і почав міркувати, що ж то має тут статися; адже, в наші дні ніколи не можна бути певним, чи дадуть якімсь публічним зборам розпочатися, а ще менше—чи дадуть їм закінчитися. Проте, люди трималися цілком спокійно; лад порушував одним-одним соціаліст, силкуючись продавати літературу.

Я побачив, як увійшла до залі Мері Магна з Лаурою Лі, теж кіноартисткою, і з дружиною Ті-Еса. Вони сіли на місця, я ж пошукав очима фільмового магната і побачив його недалеко входу; він із кимсь балакав. Мавши теж побалакати з Ті-Есом, я підійшов до нього ззаду і пізнав його співрозмовця—Вестерлі, секретаря Союзу Купців і Фабрикантів. Я розумів, чого він явився сюди: поглянути на цього нового порушителя ладу в місті і, може бути, ще й дати відповідний наказ поліції.

Я не хотів підслухувати розмову, але так уже сталося: частинно тому що фізично тяжко не підслухати Ті-Еса, коли

він говорить, а частинно тому, що перші ж слова присилювали мене слухати проти моєї волі.

— Господи Боже! М-р Вестерлі! Чого ради став би оце я давати страйкарям гроші? Це дурна газетна балаканина! Я приїхав поглянути на цю людину, бо Мері Магна дуже хвалила його як чудовий тип артиста; отже, я й сказав, що даю йому тисячу доларів під контракт. А ви ж знаєте, що газети взагалі роблять з такими речами!

— Значить, людина ця—не друг вам?

— Господи! Чи ж я повинен дружити з кожним типом, кого я наймаю через те тільки, що він має якийсь особливий вигляд?

В цю як раз хвилину підійшов Ренкін, один з директорів Ті-Еса.

— Галло!—гукнув він.— А я прийшов послухати вашого друга пророка.

— Друга?—озвався Ті-Ес.—Хто вам казав, що він мій друг?

— Як то? Газети пишуть...

— О, газети брешуть!

А далі підійшов один зі страйкарів, що ми його бачили в їдальні,—молодий і жвавий робітник, дуже радий з того, що обізнався з фільмовим магнатом.

— Як ся маєте, м-р Ті-Ес? Я чув, що наш друг, м-р Тесля...

— А киньте ви ці дурниці,—скрикнув Ті-Ес роздратовано.—Може він і ваш друг, а моїм ніколи не був.

Тут я втрутився:

— Галло, Ті-Ес!—обізвався я.

— О, Біллі! Галло!

— От ви й зреклися його,—тричи!

— Що? Що кажете?

— Тричи! І півень не співав іще. Ця людина—справді пророк, Ті-Ес!

Магнат удав, що не розуміє, але густо зчервоніле обличчя виказало його.

— Як ся маєте, м-р Вестерлі?—звернувся я до секретаря Купців і Фабрикантів.—Що ви скажете на м-ра Ті-Еса в ролі першого Папи?

— А що це? Він надумав сам особисто грати?—запитав Вестерлі здивовано.

— От такої!—виголосив Ренкін, що знав свої діла, розуміється, краще за мене.

— Він має стати святим Петром,—говорив я далі,— і здобути ключі від золотої брами. Він komponує зараз релігійну фільму для цього от типа—Теслі, знаєте. Можливо йому придався б і м-р Вестерлі для якоїсь ролі, скажім... Понтія Пілата.

— Ха-ха-ха-ха!—Зареготався секретарь наших „К. і Ф.“.— Чудово! Ха-ха-ха-ха! Дайте мені тільки привід узятися до цих горлаїв, я з ними за одним замахом упораюся, будьте певні!

XXXIII

Головою зборів був Бравн, голова юнійної Ради міста. Він користувався відповідною пошаною, був доволі нудний і тримався надто урочисто. Але, як видно, прибивання голів поліційними кийками роздратовало навіть і його; що ж до зборів, то вони просто не могли дочекатися моменту, щоб вибухнути обуренням.

Голова представив зборам голову ресторанних службовців, огрядного громадянина, що мав вигляд заможного крамаря. Він переказав, що трапилося минулого вечора під „Принцевим“, а потім почав говорити про причини страйку, оповідати, що робиться поза лаштунками великих ресторанів. Я бував у „Принцевім“ доволі часто, але ніколи в світі не був поза його лаштунками, так само, як ні разу не був і на робітничих зборах. Мушу признатися, що я аж отетерів. Чого лишень не клали там у січене м'ясо! А неохайний звичай неорганізованих кельнерів, коли їм надто мало дають на чай або кепсько з ними поводяться,—плювати в супу!

Після цього промовляло ще двоє чоловіка, а потім виступив Джемс, той страйкар-тесля з релігійним нахилом. У нього був гострий, вискливий голос, і він мав звичку тикати довгою кошачою пучкою на своїх слухачів. Він був страшенно зденерований, чому часто запинаявся, і його брите підборіддя що-разу сіпалося.

— Я прочитаю вам одну газетну вирізку,—почав він.

Я гадав, що мова буде знову про вирок судді Волкота, але помилився. У вирізці писалося про одну з підпор нашого громадянства, місіс Алінсон Пекенгем, та про чотири славетних пекінських її болонок, що були варті шість тисяч доларів штука і важили тільки по вісім унцій,—а може й по вісімнадцять,—я не певний того, бо ж ніколи не міг присилувати себе взяти хоч би одну з тих бридких тварючок на

руки. Їх звуть Фі, Фай, Фо і Фам; кожна з них має свою окрему служку, і всі чотири разом—окремий автомобіль для прогулянок; обідають же вони на золотих талірках. А тут сотні страйкарів мруть з голоду разом з жінками й дітьми, а кільком тисячам фабричних і сільсько-господарських робітників як раз „нормалізують“ зоробітну плату. Оратор подав також цитату з промови Алджернона де Вігза перед торговельною платою, що відбудова добробуту, особливо ж у хліборобстві, залежить від „нормалізації“, і тільки від неї. І тут Джемс, тесля з релігійним нахилом, підніс голос:

— Гей же, багатії, плаче й ридайте од тих злиднів, що впадуть на вашу голову! Ваші багатства загнили, мотилі поїли ваші шати! Ваше золото й срібло—струхло; іржа на ньому буде свідомством проти вас, і вона поїсть і вас, немов би той огонь. Ви накопили скарби на останній день. Погляньте на найманих робітників, що працюють на ваших ланах: ви держите їх шахрайством, але ж стогін женців долетів до ушей Божих! Ви жили в розкошах на землі і стали роспусні; серця ваші заплили салом, як у худоби, коли її женуть на різниці. Ви засудили й убили справед...

В цім місці тиради мій приятель Джо, що стояв зі мною за лаштунками, повернувся до мене й прошепотів:

— На милість Божу, Біллі! Що він верзе, отой клятий більшовик, га?

— Цить, дурню,—відповів йому я.—Він цитує з Біблії!

XXXIV

Голова Юнійної ради міста Вестерн-Сіті, Бравн, підвівся знову для виконання свого обов'язку голови зборів. Він заявив:

— Зараз виступить цілком новий для більшости з вас промовець; так само новий він і для мене. Напряму його я не знаю, і відповідальности за нього не беру. Але це людина, що довела свою приязнь до Праці не словами лишень, а й доволі небуденними ділами. Це людина надзвичайних особистих властивостей, чому ми й запрохали її висловитися в нашій справі. Маю за честь представити вам м-ра Теслю.

Тим часом пророк, післанець просто від Бога, підвівся зі свого місця і повільно вийшов на трибуну. Ніхто не заплескав долонями, всі сиділи мовчки, почасти від здивовання, почасти з цікавості. Стоячи так окремо, його постать мала величний вигляд; і дивна річ,—навколо його голови побачив

я немов би сийво. Воно було таке ясне й прегарне, що я прошепотів до приятеля Джо:

— Бачиш он сийво?

— Чи ти збожеволів, Біллі?—озвався Джо.

— Ти осліп, Джо,—вернув йому я, і в ту ж хвилину почув, що хтось торкає мене за руку. Це підійшла пані з відозвами проти вівісекції.

— Чи бачите ви його авру?—прошепотіла вона в екстазі.

— Ото над головою? То авра?

— Атож. Вона пурпурова. Це свідчить за найвищу духовність.

І я подумав собі: „Милий Боже! Невже ж оце й я стаю таким от дурнем?“

Тесля почав говорити,—спокійно, своїм поважним розмірним голосом:

— Брати мої!

І він замовк на де-який час, немов би цих слів було досить; немов би всі питання світового життя розв'язалися б самі собою, коли б лишень люде зрозуміли цих два слова.

— Брати мої! Як казав уже ваш голова, я—новий у цьому вашому світі. Я не розумію ваших страховинних машин і ваших складних професій. Але я знаю душі людей,—чоловіків і жінок. І коли я зустрічаю зажерливість, пиху, жорстокість і владу тіла над душею, то ні що це не може одурити мене. Але коли я хожу вулицями вашого місця, я відчуваю себе серед людей, що блудять у пустелі. Діти мої, невтінні в несчасть, одурені і зражені! Найбільше вбогі, коли ви найбагатші, найбільш самотні, коли сходитеся разом, найбільш пихаті, коли найменше засвоїли свою освіту! Люде мої,—я кличу вас на путь порятунку!

Тут Тесля простяг руки до слухачів, і на його обличчю та в очах лежала така мука, що—я гадаю—в усім цім збігвинці закорінилих у самолюбстві людей не знайшлося нікого, хто не відчув би несподіваного зворушення. А пророк зніс руки в гору, закликавши:

— Помолімося!

Він похилив голову і багато глядачів зробили так само. Інші ж збентежено гляділи на нього, давно вже й забувши, як то воно моляться. Де-хто стиха хихикав.

— О, Боже, Батьку наш! Ми, Твої блудні діти, вертаємося до Тебе, Творче життя! Ми несемо всі наші безумства й

пиху і кидаємо до ніг Твоїх! Ми ненавидимо це життя, що жили ним досі. Ми тягнемось до того, про що мріяли даремно протягом довгих віків. Чи покажеш Ти нам путь до нього?

Його руки опали, і він підвів голову.

— Така от наша молитва. А яка ж відповідь? Її вже було дано знати: „Питайте, і вам дано буде; шукайте, і знайдете; стукайте, і одчинять вам. Бо ж хто питає, той одержує; хто шукає—знаходить; хто стукає—тому одчиняють“. Це старі слова, багатьома забуті. Що вони говорять? Вони говорять, що ми—діти нашого Батька, а не раби земних панів. Чи може людина обертати в раба свою власну дитину? І чи може людина бути справедливою за свого Творця?

— Брати мої! Ви голодні і вбогі, а ваші діти плачуть без хліба. Чи я кажу вам годувати їх словами? Ні. Але життя людей робить їхня воля, і що нині існує в сталі і залізі, перше існувало в думці. Як що думка ваша буде підла й низька,—ваш світ буде місцем тортур; як що ваша думка чесна й щира,—ваш світ стане вільним!

— Був колись один пан, що мав багато землі. І побудував він на ній великі фабрики, і багато тисяч людей працювало на тих фабриках для нього. І нажив він сала з продукту їхньої праці, і серце його сповнилося пихи. Але трапилося так, що робітники його збунтувалися. Тоді він найняв інших людей, вони постріляли частину робітників, і так решта їх вернулася до роботи. І часто казав хазяїн: „Світ—мій; ніщо не може противитись мені!“ Але з'явився одного дня серед робітників такий робітник, що засміявся на це. І сміх його розрісся до того, що почали сміятися всі тисячі. Вони казали: „Нам смішно з думки, що ми маємо працювати, а ти—брати плоди праці нашої“. Він наказав своєму війську стріляти на робітників, але його військо так само зареготалося, і він нічим не міг боротися з реготом такої безлічі люду. То й він теж розсміявся і сказав: „Так покладім же край цьому безглуздому станові річей!“

— Чи знайдеться серед вас хоч один, що міг би сказати: „Я заслужив бути вільним“. Він урятує світ. І я кажу вам: готуйте вже серця свої для братерства. Бо ж час наближається, і сором буде, коли люде на заслужать своєї долі. Людина може служити своїм тілом, і все ж бути вільною; хто ж—раб у серці своїм, той обожнює символи рабовласництва і прагне плодів його.

— А які вони, ті плоди рабовласництва? Це гордощі й пиха, розкіш і розпуста, блиск влади. А чи є хто серед вас, що міг би сказати собі: „Ці чуття не закорінилися в моїм серці?“ Це великий був би чоловік, і визволення світу стало б ділом його волі.

XXXV

Промовець спинився й обернувся до тих, що сиділи за столом президії.

— Ви—представники організованої Праці,—сказав він. — Я не знаю вашої організації і тому питаю вас: для чого ви об'єдналися? Невже для того, щоб іти слідом за своїми хазяїнами та в'язати й собі людей так само, як вони пов'язали вас?

Промовець змовк, чекаючи на відповідь. Голова, до кого звернуто було це питання, скрикнув:

— Ні!

Інші теж скрикнули „ні!“, і всі збори з запалом підходили цей вигук. Тесля знову повернувся до них.

— Ото ж я кажу вам: розбийте в серцях ваших, і в серцях товаришів ваших, обожнення тих підлих річей, що принесло світові панство. Коли якийсь чоловік збирає всяку їжу, тоді як інші мруть од голоду, то хіба це не зло? Коли якась жінка оздоблює себе різними уборами до незручності для себе, то хіба це не божевілля? І раз це—божевілля, то як можете захоплюватися цим ви, кому воно несе голод і одчай?

— Переді мною сидять молоді жінки з робітничої класи. Скажіть самім собі: я зриваю зі своїх пучок персні, що зроблені з крові й сліз моїх братів-людей; я змию фарби зі свого обличчя, волосся й лона, я скину йолопські пера й бинди. Я зважуюсь бути тим, чим я є. Я зважуюсь говорити правду в світі брехні. Я зважуюсь чесно поводитися з чоловіками і жінками.

— Переді мною сидять молоді чоловіки з робітничої класи. Кажу вам: любіть чесних жінок. Не майте діла з повіями, чи тими, що поводяться як повії. Не захоплюйтесь ні ледачими жінками з панської класи, ні тими, що малюють їх і тим звеличують їх. Не захоплюйтесь млявими руками й ногами та надутими губами, цими ознаками гордощey і пихи та вашого власного поневолення.

— Дерево пізнається з плодів, що воно дає. Так само й пани пізнаються з того життя, що дають вони слугам своїм. Вони пізнаються зі злиднів і безробіття, з пошестей і голоду, з воєн і з вирізування народу. Хай же справедливий вирок буде вимовлено над ними!

— Я чув приказку: „кожен за себе і чорт забори всіх інших!“ А я кажу вам: „кожен за всіх і всі інші за кожного“. Кажу вам: „коли яка людина не хоче працювати—хай голодує. Коли вона не працює—вважайте її за злочинця“. Бо ж коли хто ледарствує, то це значить, що когось іншого пограбовано; і коли хто вихваляється своїм багатством, то це значить, що він напхав собі черево м'ясом братів своїх. Справді: хто живе в розкошах, коли інші мруть з голоду, той має на собі криваву вину; хто зневажає своїх братів-людей, той чинить гріх, що його ніколи не спокутує. Хто живе ради власної слави своєї, той—вовк, і пімста досягне його. Хто ж любить справедливість і милосердя, і працює для них,—той живе в лоні Батька мого.

— Не думайте, що я приніс вам спокій і зручності життя: я приніс цьому світові боротьбу й руїну. Бо ж час мучеництва наближається, і тільки від одного Батька свого зможете ви дістати сил, щоб перетерпіти ваші тортури. Ви голодні, але будете ще мерти з голоду; вас замкнено по фабриках і шахтах, але вас замурують іще й у льохи по в'язницях; вас б'ють бичами, але битимуть ще й дрючками, ваше тіло рватимуть кулями, вашу шкіру палитимуть огнем, ваші легені труїтимуть смертельними газами. Такою є влада світу цього! Але я кажу вам: противтєся в серцях ваших і ніщо не зможе перемогти вас, бо в серцях людей лежить і минувшина й будучина, а нема дужчої сили, як любов.

— Ви кажете: світ—підлий і люде—огидні; для чого ж мені накладати життям для них? Ох, ви маловіри! Хіба ж мало людей уже віддали життя за вас? І невже ж ви сподіваєтесь обдурити людство? Щоб добро запанувало на світі, треба комусь починати; хто хоче починати разом зі мною?

— Брати мої! Я прийшов, щоб повести вас путтю справедливості. Кличу вас іти за мною,—не в пристрасті й сліпим захопленню, а з твердим серцем і витривалою волею прислухатися справі. Бо ж путь самолюбства—приємна, путь же справедливості—тяжка. Але ж де-хто піде на цю путь, і число таких людей весь час зростатиме. Бо ж життя людське

погіршало поза межі всякого терпцю, і мусить народитися новий дух. Поміркуйте над моїми словами; я ще буду говорити до вас, і сила моєї науки підтримуватиме вас. Влади світу цього надходить кінець, сила ж волі до добра—вічна, і якесь тіло легше може спекатися власної тіни, ніж людство—втекти від братерства.

Тесля закінчив свою промову, але тут скоїлося щось чудне. Половина присутніх скочила на ноги з криком: „Далі!“ Два рази пробував він вернутися на своє місце, але слухачі все кричали: „Далі! Далі!“ Тоді він сказав:

— Брати мої! Це ж не мої збори, ще ж хочуть промовляти й інші.

— Ми хочемо слухати вас!—кричали йому з юрби.

Але він сказав на це:

— Вам треба обмірковувати тут свої справи; ваші ватажки мусять промовляти до вас. Я ж буду говорити з вами знову завтра: я чув, що ваше місто дозволяє вуличні промови на Вестерн-Сітвський вулиці по неділях. Вранці я піду до церкви; подивлюся, як моляться мому Батькові в цій країні банд. А опівдня я скликаю віче на розі П'ятої і Вестерн-Сітвської вулиць; коли хочете, можете послухати мене там. Нині ж прошу вибачити мені, бо я втомився.

Одну хвилину він стояв як раз проти мене, і я побачив, що він хоч і не підносив голосу та й не жестикулював особливо, проте ж його очі потемніли й запали від втоми, а краплини поту виступили на чолі.

Він повернувся й покинув сцену, і ми з Джо чим швидче попростували до нього. Ми знайшли його з Корвським, маленьким кравцем з Росії, кому він зцілив сина. Корвський просив Теслю перебути цю ніч у нього; його приятель—візник—тут, і вони можуть зразу ж їхати. Я спитав Теслю, в яку церкву він завтра піде, і він здивував мене відповіддю: „Святого Бартоломея!“ Я пообіцяв обов'язково прийти теж, і ми з приятелем Джо рушили додому.

— Ну, що ти думаєш про нього?—спитав я свого приятеля.

Велетен пройшов кілька кроків, не відповідаючи.

— Знаєш, любий Біллі,—нарешті вимовив він.—Ми живемо гнилим і непотрібним життям.

„Господи!“ подумав я. „Це ж у перше помічаю я присутність душі в старого Джо!“

— Чи бач...—зауважив я.—Ти ж продаєш папір; хіба ж це не на потребу людям, га?

— Не можу сказати. Поглянь, що друкують на ній. Найбільше—рекламу і різне шахрайство.

І ми пройшли ще кілька кроків мовчки.

— Міжіншим,—додав Джо,—коли він кінчав, я теж побачив оту авру, чияк ви її там звете. Мабуть, що й я збожеволів, теж!

XXXVI

У неділю вранці я в першу ж чергу вхопився за Вестерн-Сітвський *Таймс*; цікаво було, що ця газета зробила з Теслею. І я побачив, що він заповнив собою всю першу сторінку, через три стовпці тяглися величезні наголовки:

ПРОРОК У МІСТІ ЦІЛИТЬ ХОРИХ І ПІДБУРЮЄ ПРОТИ БАГАТИХ

АМЕРИКА—КРАЇНА БАНД; ТАК СКАЗАНО НА ЗБІГОВИСКУ ЧЕРВОНИХ БУНТІВНИКІВ

Далі на пів сторінці (переказано було діяльність Теслі за минулий день, почавши з „більшовицького базікання“ перед страйкарями-кравцями. Оповідалося, що пророк пішов у єврейський квартал міста; знайшов там якусь жінку, що лаяла різника за „одверте лихварство“, та й почав промову; вона так підбурила чернь, що довелося кликати поліцію, і тільки тому бунт зліквідовано ще на початку. Звідси пророк пішов до Палацу Праці, представивши себе за пророка „просто від Бога“, післаного з наукою „Країні Банд“, як він назвав Америку, напропорочивши, що візьме її під свою владу. Далі він зцілив хорого хлопчика, що було дуже старанно розіграно перед кінематографічним апаратом. Справоздання *Таймсу* не називало це dokonання просто „кінематографічною рекламою“, але писало про нього так глузливо, що цю думку можна було прочитати між рядками. Газета згадувала й Ті-Еса, але так, щоб у ньому при охоті можна було побачити впорядчика цієї сцени, і глузувала з Мері Магні, що підли- залася до пророка своїми діамантами. Газета вмістила також моментальну фотографію, а також малюнок, як Тесля ходить по вулицях у супроводі своєї черни.

В другому стовпці містилася найбільша сенсація,—справоздання про „збіговиську червоних бунтівників“ у Грант-Голлі. Джемс, страйкар-тесля, дозволив собі лаятися на адресу

багатих, наче напів сказившись; після нього новий пророк підбурював чернь просто до божевілья. *Таймс* подавав також і цитати, от як: „Не думайте, що я приніс вам спокій і зручності життя: я приніс цьому світові боротьбу й руїну“.

Далі я заглянув у редакційну частину газети і знайшов тут провідну на два стовпці, складену окремим шрифтом. Її наголовок був:

БЕЗСОРОМНЕ БЛЮЗНІРСТВО

Можливо, що в вашому місті є так само *Таймс*. В таких разі ви зразу ж пізнаєте його зразковий стиль:

„Вже не один рік наша газета звертає увагу людности Вестерн-Сіті на те, що керівники організованої праці—анархісти в серці своєму, що вони мають на меті запалити пожежу червоної революції в нашій справедливий країні. Ми цілком вияснили їхній брудний намір перекинути Статую Свободи і поставити на її місці Диктатуру Гулящих Делегатів^{*)}). Але, хоч і як кепсько думали ми про цих людей, все ж ми були до такої міри наївні, що вірили в присутність у них хоч елементарного чуття пристойности. Навіть коли б вони не мали жадної пошани до діл рук людських—думали ми кінець-кінцем—то вони помилують принаймні хоч Божі діла, найсвятіші символи богостотного відкриття страдницькому людству. Але вчора в нашому місті відбулася така махінація, що своїм безсоромним нахабством і блюзнірською розбещеністю лишає далеко позад себе навіть найбуйнішу фантазію самого диявола, і показує нам ватажків робітничого союзу як роспусних сквернителів усього цінного й святого для пристойних людей.

„Що, власне, сталося?—Один фільмовий фабрикант, спонукнутий сліпою і—гадаємо—нерозважною жагою бариша, вводить у наше оточення так званого „пророка“, що своїм особливим, старанно підробленим вбранням силкується привподобитися Святій Особі, чие ім'я забороняє назвати нам наша пошана до релігії. Цей фабрикант виставляє на привселюдне видовисько це брудне, зіпсуте створіння, що само заявляє газетним репортерам, ніби воно зійшло „просто від Бога“, і виголошує фрази соціальної жагерливості й зависти, що їх ми вже аж надто наслухалися за минулі роки від

^{*)} Of the Walking Delegates; поставлено замість майже однозвучного в вимові Working Delegates—робітничих делегатів. *Перекл.*

агентів і прихильників Гунів. Цю потворну пародію на божу любов було приставлено в штаб германофільства й червоної революції, в Палац Праці, і тут перед кінематографічним апаратом відбулася опереткова сцена накладання рук і цілення хорого. „Таймс“ подає фотографію цього неймовірного нечестивства. Ми просимо наших читачів вибачити нам за цю мимовільну допомогу планам спритних шукачів популярности, але нам не лишається іншого способу зробити зрозумілим для публіки цей свіжий факт наруги над пристойністю, як також і інші плани, що ще очікують на своє здійснення. Здається, що тут є на меті створити нову кінематографічну „зорю“; цей „Тесля“—зауважте лишень цю злочинну гру слів—має стати найновішою сенсацією в світі мільйонів доларових кінематографічних опудал, а американську публіку запрохується платити гроші за переглядання фільму на святі теми, розіграного „справжнім пророком“ і „дивотворцем“!

„Але про найістотніше в усій цій історії ми не сказали ще ані слова. Пани з робітничого союзу, побоюючись, що їх випередять на перегонах за брудною популярністю, зважилися на нахабство покликати цього блюзнірського шарлатана на своє збіговисько революційного базікання, назване ними „зборами протесту“. Він і інші тварі на його подобу, підбурюючи сили, що організують червону руїну нашого міста, скаженно нападали на нашу поліцію й суди, за те, що ті не признають страйкарській черні права кидати цеглою на чесних працівників, що шукають роботи, і приставляти пістолу бойкоту до голів тих підприємців, що зважуються обстоювати американську свободу й демократію! Нам траплялося вже не раз чути в цьому місті слова класової люті й зневаги, але ще жадного разу наші вуха не ображало щось до такої міри непростиме, як оця пропаганда науки Леніна й Троцького в шатах християнської проповіді. О, звичайно!—пророк, що з'явився „просто від Бога“, як він сам себе рекомендує, є людиною миру й братерської любови. Але ж знаємо ми цих вовків у овечій шкурі, цих пацифістів і друзів людства з золотом Червоного Інтернаціоналу в кишенях, що слинявими фразами ідеалізму лишень боронять себе від дужої руки закону! Ми бачили вже їхню криваву роботу протягом чотирьох років у Росії, і ми кажемо їм, що в їхніх планах підготувати конфіскацію приватної власности і націоналізацію жінок у нашій країні, поширюючи ці ідеї за допомогою

кінематографа, вони грубо не доцінили інтелігентности чистокровних громадян нашої республіки. Ми не хочемо помилитися, висловлюючи надію, що патріотичні прихильники порядку в нашому християнському місті знайдуть спосіб роздушити своєю п'ятою цю підлу ехідну перше, ніж вона встигне отруїти своєю скажениною повітря, що ним ми дихаємо“.

XXXVII

Після цього взяв я *Екзамінер*. Наш *Екзамінер* не заходить так глибоко в справі морали. Він найбільше цікавиться своїм тиражем, а тому завжди розраховує на сензації, особливо ж на такі сензації, що звуться „сердечними інтересами“, а розуміються—як просто полові. Отже, він знайшов у вчорашніх подіях де-що й на свій смак, як ви можете це бачити з його наголовка:

КОРОЛЕВА КІНА ЗРИКАЄТЬСЯ СВОЇХ ДІЯМАНТІВ РАДИ БОЖОГО ПРОРОКА

Далі йшло оповідання, де центром була Мері Магна з Ті-Есом і мною на задньому плані. Репортер відшукав мексиканську родину, де Тесля перебув ніч, і зворушливими фарбами змалював те, як Тесля молився над Мері і навертав її до кращого життя. Отже, міліондоларова принцеса виступатиме тепер тільки в релігійних ролях?—питав *Екзамінер*. Мері ще не висловила в цій справі. Тим часом *Екзамінер* вмістив з пів десятка фотографій з її найбільш ласолобних ролей, напр., коли Саломея скидає з себе свій сьомий серпанок. Поруч портрета Теслі це творило, ви самі можете бачити,—яку сензацію.

Тут задзвонив телефон, і я почув остаточно обурений голос Ті-Еса. Дурниці в *Екзамінері* не турбують його, це навіть гарна реклама, а от *Таймс*! Він просто мусить тепер позиватися з *Таймсом* на мільон доларів, їй-Богу! Чи посвідчу я на суді, що Ті-Ес не підмовляв Теслю на цілення хорих?

Ще через кілька слів магнат почав виправдувати своє зречення пророка. Він як раз у такому стані, що банда з Вол-стріту могла б зруйнувати його, коли б він посердився з нею. А ще далі оповів він мені ще цікавішу історію: минулого вечора, після зборів, явився до нього його молодий секретарь—Еверет—і попрохав собі відпустку на кілька місяців

без плати. Він до такої міри зацікавився Теслею, що хоче пристати до нього і помагати йому!

— І знаєте, Біллі,—ревло з телефона,—що мене здивувало найбільше? Це ж чудовий працівник, завжди спокійний, знаменитий знавець діла,—я доручив йому збирання всіх плат. Питаю його: „Що ж ви маєте робити?“—„Хочу вчитися в Теслі“..—„Чого ж ви навчитеся в нього?“—питаю.—„Стати кращою людиною“, каже. Помовчав хвилинку та й додає: „М-р Ті-Ес, він *звелів* мені йти за собою!“ Ну, чи чули ви коли щось подібного?

— Що ж ви йому сказали?

— Що ж би я міг сказати? Я хотів спитати: „Хто він такий, щоб вам наказувати?“, але не міг, ніяк не міг. „Гаразд, ідіть“, сказав я йому, „але вертайтесь швидче, бо забудете всі мої діла“.

Я одягся, поснідав і рушив до церкви св. Бартоломея. Був ясний сонячний листопадовий ранок, теплий як у-літку. Так приємно дивитися по неділях на групи з пристойних леді й джентльменів, що так гарно одягнені, мають такі гарні маніри, ширять навколо себе дух миру й добробуту! Ах, цей дух добробуту! „Бог на своєму небі—все як найкраще на землі!“ І який вразливий контраст Палацові Праці! На хвилину я завагався відносно Теслі: адже ці леді в їхніх декоративних капелюхах, з їхніми файними пахощами, в рожевих і бузкових убраннях та ще й з іншими атрибутами принадности, адже ж ці леді—то напевне значніший продукт життя, ніж жінки в засмальцьованому й латаному шматті! Адже ж напевне то краще, коли жінка—лагідна, чисто вдягнена й любя, ніж коли вона—неохайна, хора, лайлива! І мене охопив божевільний, чисто звірячий порив до цього легкого й гарного життя. Що мені за діло до цих брудних і буйно галасливих орд страйкарів, до цього „сміття“, як називає їх *Таймс*! Що мені за діло, що де-хто з них пере мені білізну і натирає поміст у моїх кімнатах! Аби лишень я був чисто вдягнений і мав пристойний вигляд.

Я привітався з десятком чи двома цих елегантних леді та їхніх компаньйонів у блискучих ціліндрах та новісінських лайкових рукавичках, пройшов у аристократичну церкву і одразу ж зиркнув на її розмальоване вікно у вівтарі над престолом... Там стояв Тесля! Мушу сказати, що це мене дивним чином вразило. Бо ж він стояв у вікні чисто так,

як і завжди; і я подумав, що оце зараз прокинувся від сну. Не було ніякого „пророка просто від Бога“, ніяких зборів у Грант-Голлі, ніякої писанини в *Таймсі*! Але тут я почув голос до себе:

— Біллі, що це ти накоїв?

Це була моя тітка Кароліна. Я спитав, що вона має на думці.

— Як що? А той страшний пророк! Ти ж пустив наше прізвище гуляти по газетах!

Так. Значить, усе—правда. Я пішов зі своєю любовою, дорогою старенькою тітонькою до наших місць і знайшов там тітку Джени з її двома худорлявими донечками, що підросли на дюйм кожного року, як я забігав у цю родину; тут був також і дядько Тимотей. Дядько Тимотей був моїм опікуном, доки я дійду літ, отже я трохи побоювався його, і тепер мусив вислухати кілька закидів з його боку; адже найпершим принципом нашої родини було—ніколи не потрапляти „в газети“. Я сказав йому, що це не моя вина, що мене тяжко побила хуліганська банда, і що я ніяк не міг помагати Теслі знайти мене, коли я був непритомний, і зцілити мене. Так само не міг же я не бути ввічливим до мого добродичця, не міг не спробувати допомогти йому. Дядько Тимотей дуже здивувався, бо ж повірив був словам *Таймса*, що все це—кінематографічна реклама. Всі в Вестерн-Сіті кажуть вам, що вони „не вірять жадному слову *Таймса*“, але ж насправжки вони вірять, бо мусять же хоч чомусь вірити!

Я став міркувати про картину над престолом. Ну, звичайно,—її замінено. А хто ж знайшов у вікні старого де-Вігза, і чи не здогадується він, часом, хто ж це зіграв із ним такого жарта? Я поглянув на його місце. Так, він сидить там, рожевий, щасливий, привітний—як і завжди. Я побачив також Пітра Декстера, голову декстерівського треста,—так, він теж був на своєму місці, млявий і згорблений, передчасно лисий. І Стівезант Ганнінг з Національного Кредиту—всі вони були тут, ці пани міських фінансів, стовпи „законів і ладу“. Сказав же якийсь жартівник, що в разі потреби скликати збори діячів капіталу в неділю, треба було б тільки принести відповідні папери з вестерн-сітівської біржі в церкву св. Бартоломея!

Заграв орган і вийшов у білому вбранні хор. Співачи несли в руках золоті хрести, і за ними йшли його преподобіє

д-р Леттьюс-Спрей, старанно підголені, гладкі й гарні, сумирно спустивши очі на поміст. При цім хор з великим одушевленням співав того найортодоксальнішого гімна:

Основа церкві нашої—
Христос, її Пан-Бог!

Так починалася прегарна стара церковна служба, та, що я її любив слухати ще в дитинстві, а такі речі не забуваються ніколи. Мир і чистота—її провідний мотив. Так само—лад і гідність, поєднані з чаруванням почуття. Кожен знає тут своє місце, і служба відбувається, як найкраща машина ходить. Я й стояв на колінах, і сидів та слухав, і стояв та співав—всього по черзі, мабуть, чи не три чверти години. Так ми дійшли до гімну перед проповіддю і всі гуртом побожно проспівали:

Син Божий рушив у похід,
Царський вінець—мета.
Кривавий стяг червоний має;
Хто з Ним, до спільних лав?

І коли ми співали останній рядок, його преподобіє д-р Леттьюс-Спрей тихо зійшли на катедру. Коли ж хор проспівав „Амінь“, вони молитовно знесли руки... Але в цей урочистий момент я побачив Теслю: велетенськими кроками йшов він через церкву.

XXXVIII

Він добре знав, куди йде, бо перше ніж хто зрозумів, що й до чого, він уже стояв перед вівтарем і повернувся очима до присутніх. В церкві ворухнулося здивовання: він до такої міри був подібний до намальованої на вікні фігури, що коли б він стояв тихо, то ніяк не можна було б сказати, де картина, а де жива людина. Преподобний стояв на катедрі з вираженими очима й роззявленим ротом, немов би побачивши духа.

Пророк простяг руки, вказуючи двома пучками на авдиторію. І суворо залунав його голос, наказуючи:

— Досить цього глуму!—скрикнув він.—Що ви робите з моїм Іменем? Ви роспинаєте мене на віконному шклі!

І вказав рукою на вітраж.

У відповідь на це в церкві загуло. Це були перші ознаки бурі.

— О! Що це? Скандал! Блюзнірство!

— Блюзнірство? — гукнув Тесля. — А хіба не написано, що Бог не живе в храмах, побудованих руками людськими? Ви ж збудували храма Мамоні і паскудите тут ім'я Батька мого!

Буря розгулювалася.

— Це ж божевілья! — запротестував у мій бік дядько Тимотей. Тай й його преподобіє д-р Леттьюс-Спрей теж знайшли знову голос:

— Пане, хто ви ні є, залишіть цю церкву.

Тесля повернувся до нього.

— Ви даєте мені накази?! Ви, той самий, що навів мініяйл у храм Батька мого?

І враз повернувся до присутніх і голосом божого гніву вигукнув:

— Алджернон де-Вігз! Встаньте!

І хоч яким дивом могло це здатися, але банкір справді підвівся зі свого місця. Я не певний, чому це сталося: чи під впливом величності постати Теслі, чи щоб сіпнутися до нього та виштовхати його геть. Принаймні, обличчя банківського магната було червоне як мак.

Тесля повернувся в другу частину церкви.

— Пітр Декстер! Встаньте!

І голова декстерівського тресту так само встав, тремтючи як у пропасниці та щось бурмочучи, чи то протестуючи, чи то виправдуючись, — зрозуміти не можна було.

— Стівезант Ганнінг! Встаньте!

І Президент Національного Кредиту послухався. Видно було, що Тесля наміряється перекликати весь список фінансових ватажків але ж процедуру цю враз перебив високий у білому вбранні парубок, вставши зі свого місця недалеко хору. Це був Сідней Сімпкінсон, помічник його преподобія. Він підійшов до Теслі і взяв його за руку.

— Прошу вийти з дому Божого, — скомандував він.

Тесля повернувся до нього.

— Написано: „Не вимовляй імени Бога твого марно; не визнає Бог праведним того, хто вимовляє ім'я Його марно“.

Молодий Сімпкінсон не став витрачати слів на дальшу розмову. Він був проповідником так званого „м'язовитого християнства“ і підтримував свою силу систематичними вправами в приходському футбольному товаристві. Отже, він

охопив своїми дужими руками Теслю і, напів несучи, напів ведучи, потяг його вниз по сходах і через церкву. А тим часом Тесля голосно говорив:

— Написано: „Мій дім зветься домом молитви, а ви зробили з нього вертеп злодіїв“. Хто краде потроху, того звуть кишеником, хто ж краде багато, той уже — підпора церкви. Правду кажу вам, хто однімає в робітника продукт його праці, — гірший за грабіжника з широкого шляху; хто ж грабує державу і краде собі владу в ній, той — батько всіх злодіїв.

В цю хвилину пророка було вже протягнуто через дві третини довжини церкви, але тут події пішли трохи инакше. Ніхто не зауважив, що разом з Теслею до церкви ввійшло чимало його прихильників; бачучи, як з Теслею поводяться, вони почали кричати: „Ганьба! Ганьба!“ Серед них я побачив Еверета, секретаря Ті-Еса, і Корвського, секретаря кравецької юнії, я побачив також, що хтось підскочив до Еверета і по-дикунському вдарив його в зуби, а ще двоє насіли на Корвського і повалили його на землю.

Я мимоволі скочив зі свого місця.

— Ганьба, Ганьба! — закричав і я, і рушив на поміч, але мені треба було пробігати поуз дядька, а він не мав ніякої охоти пустити мене втрутитися в прилюдне побойовисько. Він охопив мене руками і притиснув до переднього крісла; а що він належав до десяти найкращих гольфістів з вестерн-сітівського окружного клубу, то в його обіймах я не міг і повернутися. Я борюкався, але марно, і міг тільки кричати далі: „Ганьба! Ганьба!“

— Цить! Сідай, божевільний! — розлютовано шепотів мені дядько. Тітка Кароліна плакала, тримаючи мене за полу сурдута, а тітка Дженні от-от мала впасти непритомною.

Однак, баталія хутко закінчилася. Присутні в церкві чоловіки оточили порушників ладу і виштовхали їх на вулицю, а при вийсті поставили варту, щоб забезпечитися від їхнього повороту. Я упав назад у своє крісло, а мій дядько й далі міцно тримав мене обома руками, боячись, щоб я не втік через коліна тіток Кароліни й Дженні.

Весь цей час його преподобіє д-р Леттьюс-Спрей стояли біля катедри, не випустивши ані пари з уст. Тепер же, коли лад в аудиторії відновився, вони з блискучим, повним гідності самопосіданням людини, байдужої „до вуличних пригод“, сказали:

— Отже, ведім далі службу Божу.

Роскрили свій портфель, поклали рукопис промови перед собою і почали:

— Наш текст на сьогодні—це розділ п'ятий евангелля св. Матвія, вірші тридцять дев'ятий і сороковий: „А я кажу вам: не противтеся злomu. Хто вдарить тебе по правій щоці, підстав йому й ліву. А коли хто почне судитися з тобою, і захоче взяти вбрання в тебе,—віддай йому й свитину свою“.

XXXIX

Я пересидів проповідь, винесення дарів і всю дальшу службу до кінця. Після цього дядько силкувався й на-далі затримати мене коло себе; він застерігав і гриз мене, але не вживав уже фізичної сили, а тільки ж вона й могла мене затримати. Біля дверей я спитав одного з церковних сторожів, що сталося з пророком; я побоювався, що він потрапив у в'язницю. Але відповідь була тою, що ватага пішла собі геть, несучи своїх пораних. Отже, я побіг за ріг до свого авта і за десять хвилин був уже на тім місці Вестерн-сітвської вулиці, де Тесля мав промовляти.

В газетах не було й словом згадано за те, що сьогодні цей мітинг Теслі має відбутися; ніхто не знав за це крім тих, що були присутні вчора на зборах у Грант-Голлі. Але трапилося мабуть таке, що вони переказали про мітинг усім, кого лишень знали, і кожен сповіщений прийшов. Безліч народу цілком заповнила широку вулицю, а посередині цього величезного збіговиська стояв на бендюзі Тесля, промовляючи.

Підійти ближче не було ніякої можливості; але тут я згадав про вуличку, що бігла паралельно цій великій вулиці. На ній був задній вихід одного непевного готелю з великої вулиці. Я зайшов сюди і без великої мороки добув од управителя дозвіл приєднатися до його гостей, що гляділи на сцену на вулиці з вікон другого поверху.

Посамперед увага моя спинилася на Евереті, що сидів на платформі бендюга, звідки Тесля говорив свою промову. Я побачив, що його лице вкрите кров'ю; пізніше я довідався, що йому вибито в церкві чотири зуби і провалено носа. А тим часом він зі своїм блокнотом стенографував слова пророка. Згодом він казав мені, що він устиг до слова записати все сказане Теслею в церкві.

— Я гадаю, він не довго ще говоритиме,—пояснив мені Ті-Есів секретар.—А коли його зліквідують, то кожне його слово набуде величезної цінності. Та будь що будь, а я вже зроблю, що в моїх силах.

Так само на платформі бендюга лежав Корвський, мабуть що теж таки добре побитий; коло нього було також двоє невідомих мені чоловіків, що обтирали побиті й закрівавлені обличчя. Охопивши все це одним поглядом, я почав уважно прислухатися до промови Теслі.

Він говорив про церкви і про тих, хто належить до них. Лишень згодом спостеріг я той цікавий факт, що його промова була не чим іншим, як перекладом на модерну американську мову де-яких частин двадцять третього розділу евангелля св. Матвія,—мистецьким припасованням старих тих слів до сучасних умов практичного життя. Коли ж я слухав, то ця думка не спала мені в голову: мене надто вразила ця промова, що здавалася мені божевільно лютим нападом на наше життя. Що ж до мешканців готелю, то вони були просто обурені; я гадаю, вони почали б шпурляти в промовця чим попало, коли б лишень не мали побоюватися юрби. Тесля говорив:

— Богослови, вчені, побожні й пристойні люде совісно вчащають до церков гулящої класи; це було б гарно, коли б ті люде слухалися того, що їм проповідують і відповідно поводитися б у життю. Але ж вони ніколи не слухаються своїх учителів, бо й ті ніколи в світі не слухалися своєї власної науки. Вони навантажують на спину трудящої класи незмірний тягар, але ніколи не ворухнуть і пучкою, щоб понести й собі цей тягар; коли ж вони й роблять щось подібного, то тільки за-ради зовнішнього блиску. Вони носять сурдуги й шовкові циліндри по неділях, вони сидять за парадним столом під час бенкетів Гурожанської Федерації, їм належать найкращі місця в церкві, а про їхні вчинки оповідається в усіх газетах; їх звуть керовниками громадської думки і підпорою церкви. З вас же нікого не називають так, хоч єдино корисною на світі людиною є лишень та, що щось виробляє своєю працею (*Оплески*). Але хто підносить себе,—буде скинутий, хто ж буває понижений, той піднесеться.

— Горе вам, доктори богослов'я, католики-лицеміри! Ви замикаєте царство небесне перед людьми; ви самі не входите туди та й других не пускаєте. Горе вам, доктори

богослов'я, пресвітеріянці-лицеміри! Ви не даєте часу вдовам викупити у вас заставні листи на їхні хати і за більші гроші справляєте довшу молитву. За це жде на вас найгірше прокляття! Горе вам, доктори богослов'я, методисти-лицеміри! Ви посилаєте місіонарів у Африку навертати людей у вашу віру, але робите з них у два рази більших дітей пекла, ніж ви самі! (*Оплески*). Горе вам, сліпі поводири, з вашими вечними тонкотами, з вашими переєствоваанням, спів'єствоваанням і іншим безглуздям; дурні ви і сліпці! Горе вам, доктори богослов'я, єпископальці-лицеміри! Ви скидаєте свої чеки в карнавку, але ані трохи не зважаєте на дійсно істотні речі в Біблії, от як справедливість, милосердя і віра в добро. Сліпі поводири, ви давитеся мухами і ковтаєте верблюдів! (*Сміх*). Горе вам, доктори богослов'я, англіканці-лицеміри! Ви вдягаєтеся в одягу без єдиної плямки, завжди чисту від догляду знесилених працею жінок трудящої класи, але та одяга повна з середини насильства й ласожерства. Сліпі високі церковники! Почистьте перше ваші серця, щоб ваша одяга відповідала вам. Горе вам, доктори богослов'я баптисти—лицеміри! Ви немов ті гарні зокола мармурові труни, що з середини повні трухлих костей і всякого бруду. Навіть коли ви маєте вигляд справедливості до людей, душі ваші повні лицемір'я й неправди (*Оплески*). Горе вам, доктори богослов'я, унітаріянці-лицеміри! Ви ставите пам'ятники давно померлим реформаторам і приносите вінки на домовини стародавніх мучеників. Ви кажете: „коли б ми жили в ті часи, ми не допомагали б убивати цих гарних людей“. Але ж це навчає вас, як поводитися з нами нині (*Сміх*). Адже ви, діти тих, хто вбивав цих гарних людей; так ідіть же, убивайте й нас також! Гаддя, породження ехідні! Як зможете ви врятуватися від мук пекла?!

XL

Коли Тесля скінчив промову, то лице його було рясно вкрите потом і дуже зблідло. Але ж захоплена його промовою юрба не пускала його. Йому почали ставити запитання. Де-хто цікавився довідатись, що він хотів сказати своєю заявою про свій прихід від Бога, де-хто хотів знати, чи вірить він у християнську релігію. Інші, знову, хотіли знати, що він думає про політичні справи, і чи справді він вірить, що капіталістичного ладу можна спекатися без насильства.

Один робітник, що був учора в допомоговій їдальні Палацу Праці та бачив там, як Тесля їв супу з м'ясом, запитав, чи не було це насильством відносно живої тварини. Один старенький пан, думаючи, що натрапив тут на щось спиритуалістичне, запитував, чи живуть іще мертві, і як що живуть, то де ж саме?

Далі, ще мітинг і не закінчився, підійшов хорий, прохаючи зцілення. За ним крізь юрбу почали проштовхуватися й інші, знявши галас навколо бендюга та силкуючись хоча б торкнутися окрайка одягу пророка. Через де-який час Тесля заявив, що він уже знесилився. Але тепер повстало питання, як бендюгові рушити з місця. Фурман закричав людям спереду, щоб вони розступилися, але їхати можна було тільки дуже поволі. Юрба рушила вулицею, а я сів у свій автомобіль і поїхав за цю оддалеки. Я не знав, куди люде йдуть, і мені не лишалося нічого іншого, як їхати слідом,—мені, бідолошному вбогому в своїм багатстві хлопцеві в великому автомобілі. І нікому було їхати зі мною в автомобілі, як ніхто не звертав уваги й на власника його.

Бендюг під'їхав до міської в'язниці. Це мене знепокоїло, бо ж я думав, що всіх цих моїх приятелів можуть що-хвилини заарештувати на жадання церкви. Але, як видно було, це ані трохи не турбувало Теслю. Він хотів одвідати страйкарів, заарештованих перед „Принцевим рестораном“. Разом з кількома іншими він підступив до важких дверей і зажадав перепуску, тим часом як уже набігла велика юрба і дивилася на це. Я сидів у своєму автомобілі, дивився на цю сцену, і в свідомості моїй воскресли слова з науки найранішого дитинства: „Я був хорий, і ви одвідали Мене; я був у в'язниці, і ви прийшли до Мене“.

Але тут вияснилося, що в неділю одвідини у в'язниці не дозволяються. Отже, невеличке товариство завернуло назад. Коли вони знову сідали на бендюг, то з в'язниці вийшло два типи, з тих, що на перший погляд здаються звичайними собі громадянами.

— Чому це його не впускають?—гукнув до них хтось із юрби.

На це один з детективів повів плечима і, глузливо засміявшись, відповів:

— Незабаром впустимо, не турбуйтеся.

Бендюг тихо поїхав далі. Він був невеличкий, лишень на одну конячину, і належав, як я згодом довідався, одному

землякові кравця Корвського. Цей земляк, Симон Карлін, мав злиднений заробіток для себе й своєї родини, розвозячи ріжну вантажу в своїй околиці; нині ж він так захопився Теслею, що закинув усяку роботу, аби лишень возити його. Я згадую про це тому, що на другий день у газетах чимало видруковано було глузу з „фальшивого пророка“, з його їзди по місті на напів розваленому бендюзі,—зі старою, дохлою шкапою.

Бендюг поїхав у один з найбідніших кварталів міста і спинився перед робітничим будинком на вулиці, що її назви я ніколи попереду й не чув. Це була господа Джемса, страйкаря-теслі; на сходах чекала на нього дружина з купою дітей, стояли його батько й мати та ще кілька мені незаних осіб. Збіглася знову юрба, бо до тих, що весь час ішли за бендюгом, приєдналися нові люди з околиці. Вони знову почали просити Теслю сказати їм щось і поцілити їхніх хорих. Очевидно, все його життя мало пробігти в цих ділах, бо ж він не мав сил не відгукнутись на чиєсь прохання. Але ж кінець-кінцем він заявив людям, що йому потрібно відпочити, і пішов до хати. Джемс поставив варту біля входу, а ж сидів у своєму автомобілі, вичікуючи, поки юрба розійдеться. Ніякої путної причини прохати дозволу увійти в хату у мене не було; але ж Джемс, як видно, зрадив, побачивши мене, і таким чином і я приєднався до невеличкого товариства, що зібралось в його господі.

Еверет був тут. Він уже змив кров з обличчя, але не міг повернути своїх втрачених зубів, ні згоїти криваву напухлу масу, що колись була його верхньою губою й носом. Корвський міг уже сидіти і через силу посміхався тим іще двом незнаймені людям, що теж з закріпавленими обличчями їхали з ним на бендюзі. Тесля молився за них усіх разом, і вони ставали чим раз більш бадьорими, жваво балакаючи про сьогоднішні пригоди; кожний оповідав, що йому трапилось. А Еверет, хоч і які болі мусив відчувати, все ж старанно записував кожне слово пророка.

Родина Джемса знала, що Тесля вшанує її своїми одвідинами; тому всі вдяглися в найкращу свою одягу, і, не зважаючи на кризу й страйк, було зготовлено навіть вечерю. Кожному з нас дано було по сендвічу й шматку пирога до холодного чаю. Я з великим зацікавленням поглядав на пророка; по-при всю свою втому, він за їдою сміявся й жартував

чисто як звичайнісінька людина. І тут так само збирав він дітей біля себе, оповідав їм щось і радів їхньому веселому сміхові.

XLI

Але ж, розуміється, вечір мусила дійти й до поважних справ. Карлін, бендюжник, мав хору жінку, і Тесля, почувши про це, зажадав, щоб його повели до неї. Очевидно, кінця цим ділам з хорими з убогого люду—не було. Для мене цей світ, що роївся брудними, нещасними, подекуди божевільними людьми, був цілковитою новиною. Звичайно, я знав, що є „вбогість“, але завжди уявляв собі її якось абстрактно; завжди думалося мені про окрему людину, або ж про родину, що їм хтось може допомогти. Тут же я побачив цілий новий світ, і густий, неначе той бджолячий рій. Що ж було тут найгіршого, то це широта його, а також і густота населення цього „краю вбогости“. Мої почуття нагадували мені почуття хорого, коли йому верзеться: немов би я заблудився в пустелі злиднів, каліцтва й мук. І я добре зрозумів Теслю, коли він, вхопившись руками за голову, простогнав:

— Тут так багато праці і так мало працівників. Молиться Богіві, що б він прислав нам людей на поміч!

Повернувшись од Симона Карліна, він привів з собою й жінку його, зцілену від пропасниці. Так само схотів він допомогти й „товаришеві“ Ейбелеві, одному з тих, кого я зауважив учора на мітингові. Він мав безнадійно ке́пський вигляд, а був секретарем соціалістичної організації Вестерн-Сіті. Я знав, що в місті є трохи соціалістів—так само, як є й убогі люде—але я ніколи ні одного з них не бачив, і тому Ейбел мене зацікавив. Він був правник; це може викликати уяву верткої й добре одягненої особи, але ж соціалістичні правники,—мабуть, не з цього сорту людей. Товариш Ейбел був соромязлива й полохлива людина, з довгим чорним волоссям, що спадало йому на вуха, а подеколи й на очі. У нього було чисте й живе обличчя, а голос його був трохи журливий і приємний. Одягнутий Ейбел був у чорний сурдут, колись призначений для неділі; але ж ношено його було вже років з двадцять, бо він уже аж позеленів на комірці, на вилогах і на петлях до гудзиків.

Контора товариша Ейбела, а разом і його житло, містилася недалеко звідси на другому поверсі над бакалійною

крамницею. Тут же була й невеличка заля, де сходилися на збори соціалісти. Що суботи увечері Ейбел з двома чи трьома своїми приятелями влаштовували мітинг на Вестернсітвській вулиці, роздавали агітаційні листочки і потроху продавали брошури й книжки. Колись, як розказав він Теслі, він мав у своїй конторі дуже багато літератури всякого сорту, майже на дві тисячі доларів, але перед кількома місяцями її йому понищено. Банда екс-салдат, з кількома полісменами й шпиками на чолі, налетіла на контору, нагнавши холоду на його жінку й дітей. Вони виламали двері і поскидали все, що було на полицях і в столах, на підлогу. Потім вони вивезли на бендзозі всю літературу в поліцію, але, не знайшовши в ній нічого протизаконного, через два чи три тижні повернули назад.

— Але ж попсували її так, що не можна продавати!— втрутився Джемс.—Більшу частину її виготовлено на кредит. І як ми тепер заплатимо за неї?

Джемс, як видно, був теж соціаліст, тим часом, як Корвський і його приятель Карлін обстоювали економічний рух. Отже, розпочалася дискусія про „тактику“, Тесля ж становив питання, щоб зрозуміти різниці в їхньому світогляді. Тут Корвського викликали з хати. Повернувся він з повідомленням, що здавалося йому дуже поважним: по сусідству очікує Джон Колвер; він запитує, чи не можна йому побачитися з Теслею.

— А хто такий Джон Колвер?—спитав пророк.

Йому пояснили, що Колвер—небезпечний агітатор; тепер його присуджено на 20 років до в'язниці, але випущено під заклад, доки апеляція не перейде через Найвищий Суд. Колвер був з „ай-добл-добл'ю“¹⁾, добре відомий як один з їхніх поетів.

— Він думає, що вам не буде до вподоби зустрінутися з ним, бо коли шпиги довідаються про це, то ув'яжуться й за вами,—закінчив Корвський.

— Я балакаю з усіма,—сказав Тесля.—Мое найперше діло—балакати з людьми.

Отже, через кілька хвилин страшний Джон Колвер уже був у хаті.

Колись я читав у „Таймсі“ справоздання з процесу цих „ай-добл-добл'ю“! На суді були вони дуже нахабні, доведено

¹⁾ Так читається за першими літерами назва організації Industrial Workers of Wordle (I. W. W.)— «Промислових робітників світу». Прим. перекл.

було їхню вину в безлічі злочинств і на підставі закону проти синдикалістів засуджено на 14 років державної в'язниці. Непотрібно й додавати, що нікого з цих одчайдушних людей ніколи я не бачив, але ж я майже цілком ясно уявляв собі, як вони мають виглядати: неприємні й брутальні створіння зі скривленим ротом і непевними очима. Таке вражіння склалося в мене ще й тому, що я разів зо два бачив їх такими в кінематографічних картинах. Тепер же я вперше зустрівся з одним із них і здивувався: це був юнак з одвертим і веселим обличчям, рожевими щоками і прегарними блискучими зубами.

— Товаришу Тесля!—гукнув він, ухопивши пророка за обидві руки.—Ви давній наш приятель, хоч може й не знаєте цього. Ми не раз випивали за вас у своїх нетрях.

— Справді?—спитав Тесля.

— Я таки дійсно не мав би права зустрічатися з вами,—говорив далі Колвер.—За мною весь час бігають, а ви ж знаєте, що моя організація—поза законом, нелегальна.

— А чому ж вона поза законом?

— А кажуть, що ми палимо хліб у полі й на фармах, забиваємо мідні цвяхи в садові дерева, псуємо тартаки, то-що.

— Невже ж ви таке робите?

Колвер весело зареготався:

— Ми робимо це так само часто, як ви граєте для кінематографічних картин, товаришу Тесля!

— Розумію,—озвався Тесля.—А що ж ви на ділі робите?

— На ділі ж ми організуємо темних робітників.

— А для чого ви їх організуєте?

— Щоб вони були здатні повести промисловість, коли система здирства завалиться від власної гнилизни.

— Розумію,—сказав пророк і на хвилинку замислився.—Ви організуєте повстання рабів.

— От так, точнісінько,—відповів Колвер.

— Я знаю, що роблять за повстання рабів, брате. Щастя ваше, коли ви потрапите тільки в в'язницю.

— О, звичайно! У нас поводяться значно гірше,—озвався Колвер.—Я дам вам нашу книжечку—„Краплини Крови“. Там ви прочитаєте, як лінчують, вимащують смолою, викочують у пір'ю і розстрілюють нас у Країні Банд.—І очі його блимнули огнем.—Та й шикарне ж ім'я зметикували ви для Америки! Я б дуже дивувався, коли б воно не вчепилося за неї.

Тесля став розпитувати далі про його нелегальну організацію і про її членів. Одразу було видно, що молодий Джон Колвер дуже вподобався йому. Пророк посадив його біля себе і попрохав прочитати кілька віршів. А відчувши їхню життєвість і красу, він поклав руку на плече молодого поета. І тут знову спогади дитинства заворушилися мені в мозку. Чи ж не було колись учня, іменем Іоанн, улюбленого над усіх?

XLII

Далі молодий агітатор почав оповідати про свої спостереження, зібрані ним у лісопромисловій частині краю на південному заході. Між іншим, він написав метелика в справі пролиття крові, що там трапилося. Ватага екс-салдатні напала на центральний комітет I. W. W. Хто був у помешканню—мусив оборонятися, і таким чином убито двох чи трьох напасників. А газетне телеграфне агенство розіслало по всій країні повідомлення такого сорту, ніби „ай-добл-добл'ю“ без ніякого приводу напали на салдат.

— От що роблять з нами газети,—закінчив Джон Колвер.—А в наслідок їхньої брехні відбулося кільканадцять судів Лінча; і тепер по тих Західних Штатах пійматися з червоною картою коштує життя.

Так перейшли ми на тему про непротивлення злу. Я сидів і з дивно перемішаним почуттям симпатії й протесту слухав розмову цього гуртка бунтівників усіх напрямків і відмін—з приводу того, чи справді можна робітникам визволитися, не вживши жадного насильства. Лагідний товариш Ейбел мусив визнати, що соціалісти в своїй політичній роботі фактично, хоч і в замаскованому вигляді, вживають насильства. Вони змагаються опанувати державу голосуванням; але ж держава завжди була знаряддям насильства; отже, вона й надалі забезпечуватиме виконання своєї волі насильством.

— Ви анархіст,—сказав соціалістичний правник, звертаючись до Теслі.

На моє здивування ці слова Теслю ані трохи не вразили.

— Раз я не визнаю жадної сили, крім любови, то як я можу мати щось спільного з владою?—озвався він.

Тим часом, з дозволу заходили все нові люди, і незабаром у невеличкій кімнатці не можна було й повернутися. Так розпочалися справжні збори. Я почув тут такі дивацькі думки, що ніколи й не здогадувався раніше про їхнє існування

на світі. Я силкувався не ображатися; але я думав, що кінець-кінцем не пошкодило б сказати кілька слів і в оборону звичайних людських одиниць—без членських карток; отже я почав подеколи вставляти лагідні уваги, наприклад—що на світі є чимало людей, що не люблять своїх ближніх, що їх одразу не навчиш тієї любови, і що може ж на де-який час треба й притиснути цих людей. Другим разом я зауважив, що робітники ще, мабуть, не досить виховані, щоб опанувати промисловість, що вони, мабуть, потребуватимуть допомоги з боку нинішніх хазяїнів.

— Саме щоб надбати трохи більше освіти,—закінчив я.

Джон Колвер засміявся, і це був перший прикрий сміх, що я від нього почув.

— Освіти від хазяїнів? Освіти з кінця полісменського кия?

— Друже мій,—відказав йому я.—Я знаю, що багато підприємців—справжні дикуни, але ж є й чимало інших, гарних людей, що охоче змінили б систему, охоче почали б щось робити, коли б лишень знали, щд саме треба робити. Але хто їм це скаже? Візьміть, наприклад, мене. У мене велике багатство, що я його не заробив. Але що я можу робити з ним? Що скажете мені ви, м-р Тесля?

Я звернувся до нього, як до справжнього авторитета. Та й усі інші чекали на його відповідь. І він без вагання відповів:

— Продайте все, що маєте, і віддайте безробітним.

— Гаразд,—сказав я.—Але чи ж може це розв'язати питання? Вони лишень витратять гроші, а ми лишимося як раз на тім самім місці, де й попереду були.

— Вони стали безробітними саме тому, що ви одняли од них оте незароблене вами багатство. Віддайте його їм назад,—відказав Тесля.

А далі, бачучи, що це мене не задовольняє, він додав:

— Як тяжко багатій людині зрозуміти значіння соціальної справедливості! Справді, легше керівникові страйку вмістити правдиве повідомлення в вашому *Таймсі*, ніж багатій людині зрозуміти значіння слова „соціальна справедливість“.

Серед присутніх залунав сміх, і я замовк, залишивши хвилям розмови волю котитися далі без перешкоди. Тільки пізніше зрозумів я ролю, що як раз оце її зіграв. Я одразу впізнав св. Петра в Ті-Есі, але не пізнав у самому собі того рагатого юнака, що спитав був поради, а далі одкинув її.

„Почувши таке, він дуже зажурився, бо ж був дуже багатий“. Так, і я знайшов своє місце в усій цій історії!

XLIII

Ви не помилитесь, коли скажете, що другого дня першою моєю думкою було післати за *Тайлсом*, прочитати, що там заповідано мому пророкові. Само собою розуміється, справоздання про нього стояло на першій сторінці, на трьох стовпцях, зі звичайним рекламним наголовком:

НАПАД АНАРХІСТІВ НА ЦЕРКВУ СВ. БАРТОЛОМЕЯ. ПРОРОК З БАНДОЮ ГОЛОДРАНЦІВ ПЕРЕПІНЯЄ СЛУЖБУ БОЖУ.

Я хутко перебіг очима справоздання. Розуміється, було написано, що Тесля силкувався повалити його преподобіє м-ра Сімкінсона, а прихильники пророка напали на присутніх парафіян. Мушу визнати, я відчув значне полегшення, побачивши, що за мою невеличку ролю в усій події не згадано. Мабуть, дядько Тимотей таки наморочився з телефоном у неділю ввечері! Коли ж я звернувся до *Екзалінера*, то—кат би його брав—таки знайшов себе там. „Один багатий юнак“, стояло в газеті, схопився з місця в оборону бунтівничого пророка». І я згадав, що перед роком чи двома дядько мій мав тяжку сутичку з редактором *Екзалінера* з приводу якогось політичного питання.

У *Тайлсі* знову була провідна редакційна, на два стовпці, одмінним шрифтом. Вчора, мовляв, газета говорила читачам, чого треба було сподіватися; сьогодні її пророцтва справдилися, і тепер лишається тільки одне цікаве питання, чи є в Вестерн-Сіті поліційний департамент, чи не було й нема? „Як довго ще дозволитиме наша влада цьому підмовці вільно орудувати? Що буде далі з цим „божим пророком“, що їздить по місті в розваленому бендюзі і водиться з кінематографічними актрисами та червоними агітаторами? Чи повинна поліція ждати, поки його спокуслива проповідь роздмухає полум'я лютости черни до тої міри, що його не можна буде вже й загасити? Чи можна ждати, поки він скупчить біля себе й інших, подібних до себе, божевільних фанатиків убивства, та розпочне повстання під прапором класової зневаги й заздрощів? Ми закликаємо владу нашого міста

щось робити, робити негайно ж; посадити цього шарлатана за ґратки, де йому й личить бути, тай тримати його там“.

Таймс бундючно натискав іще на один бік справи. Після довгих зусиль Торговельної Палати й інших громадських організацій, Вестерн-Сіті призначено було місцем щорічного з'їзду Бригади Країни Банд. Цей з'їзд повинен розпочатися через три дні, делегати вже наїждять з кожним потягом. Яке вражіння матимуть вони від законів і ладу в нашому місті? Чи не за те лили вони свою кров у тій страховинній війні, щоб різні безбожні шарлатани могли безкарно ображати їхню батьківщину своїм скаженим божевільям? Що скажуть на це наші шановні батьки міста Вестерн-Сіті? Що зробив місцевий відділ Бригади „Країни Банд“, щоб урятувати честь імені рідного міста? І *Таймс* казав: „Коли наша ледача влада зрікається щось робити в цій скруті, то ми віримо, що серед наших громадян знайдеться ще досить стопроцентових американців, щоб оборонити справу публічної пристойності і забезпечити право християнського люду шанувати свого Бога без втручання з боку диктатури притулку божевільних“.

Отже, я так зацікавився Теслею й його пригодами, що цілком забув про Бригаду „Країни Банд“ і про її з'їзд. Я сам належу до Бригади, і мені слід би було допомагати комітетові її з'їзду, а натомість я кручусь по місту, силкуючись урятувати пророка, що, здається, і справді наміряється вчинити бунта! Так, Бригада почала прибувати; уявляю собі, що то буде, коли юрба цих дикунів зустрінє бендюг Теслі на вулиці!

XLIV

Я похапцем випив шклянку кави, сів на таксі і поїхав до Палацу Праці. Тесля казав, що він буде там зранку, щоб вести далі діло допомоги страйкарям. Я зайшов до кімнати рестораних службовців і побачив, що він іще не прийшов. Біля дверей стояло пів десятка людей, і в їхньому погляді я побачив щось вороже мені. Один з них підійшов до мене; це був той самий, що питав у мене поради, чи дозволити Теслі виступити з промовою на масових зборах.

— Доброго здоров'я,—сказав він мені.—Це ви сказали мені, що той Тесля—не червоний?

— Я. А хіба що?—запитав я.

— Боже милосердний!—виголкнув він.—А як же ви назвете таку річ?

І він подав мені *Таймс*.

— Іти гвалтувати в церкві серед служби, силкуватися побити церковника?

Я не міг утриматись і розсміявся цій людині просто в вічі:

— Отже й ви, представники робітничих юній, вірите писанням *Таймса*! Бачите, я сам був випадком у церкві і можу вас запевнити, що ні Тесля, ні хтось інший з його товариства не вчинили жадного насильства і не противились, коли їх було бито. Пригадайте: я вам казав, що Тесля—людина миру; це все, що я вам сказав.

— Гаразд,—сказав він уже трохи м'якше.—Хоч би й так,—ми не можемо обстоювати такі виступи. На цьому шляху нічого не здобудеш. Чимало наших членів—католики; що вони скажуть, коли ми станемо в оборону чогось подібного? Ми завжди силкуємося переконати людей, що наша організація дотримує законів і наші офіційні керівники—не боевілії.

— Бачу,—відповів я.—Але що ж ви наміряєтеся робити тепер?

— Ми скликали на сьогоднішній ранок збори нашого виконавчого комітету і маємо ухвалити резолюцію, де пояснимо людям, що ми нічого не знаємо про цей напад на церкву і що ми не обстоюємо таких виступів. Ми б ніколи не дозволили цьому Теслі виступити на наших зборах, коли б лишень знали його світогляд.

Мені не було чого говорити, що я й сказав. Співрозмовець заклопотано позирнув на мене:

— Я чув, що Тесля хоче знову прийти до нашої ідальні, Правда, чи ні?

— Думаю, що правда. А вам би не хотілося цього, га? Він погодився, і я знову осміхнувся.

— А я гадав, що за своїх тисячу доларів він іще мав би право на гостинність!

— Ну, ми не хочемо ображати його почуття. Звичайно, нашим членам скрутно, і ми раді були одержати дарунок, але ж було б краще, коли б наша центральна організація сама дала ці гроші, ніж нам платити за них таким-от газетним скандалом.

— Тоді хай ваш комітет дасть гроші, а ви поверніть їх м-рові Ті-Есові, а також Мері Магні.

Ватажок юній не зразу відповів на мою пропозицію:

— Ми не маємо нічого проти того, щоб м-р Ті-Ес і міс Мері Магна приходили сюди.

— А саме, доки вони слухатимуться законів і не матимуть непорозумінь з вестернсітвським *Таймсом*,—додав я.—Але не турбуйтеся. Я спущусь до входу, почекаю там на Теслю і скажу йому, що його тут бачити не хочуть.

Так покинув я Палац Праці і став шпацерувати на пішході перед входом до нього. Насправжки я не мав права сердитися на цього представника робітничої юній тільки за те, що він висловив думки „звичайного“ людського розуму; адже й я говорив щось подібного вчора на сходинах гуртка Теслі. Так само мусив я признатися собі, що коли б я сам був робітничим ватажком і мусив представляти масу цього напівосвіченого люду перед такою громадською думкою, як оце в нашому місці, то я теж, мабуть, не ставився б так безтурботно й легкодухо до життя, як один багатий юнак з набитими незаробленим багатством кишнями.

Ледве я довів себе до такого доброзичливого настрою, як зза рогу з'явилася група на чолі з Теслею в білому вбранню і Ейбелем у чорному сурдуті. З ними був і Еверет, що виглядав ще страшніше, ніж учора, бо його губа й ніс стали буякового коліру, з зеленкуватими плямами. Так само був тут і Корвський, та й іще двоє: Монета, молодий безробітний цигарник мекіканець, і якийсь тип, іменем Гембі, що вчора ввечері представився за пацифіста, кілька раз арештовуваного й битого підчас війни. Він якось не відповідав моїй уяві про пацифістів, будиши великим і огрядним гевалом, без жадного ідеалізму на обличчю. Але ж Тесля поста вився до нього, як і до всякого іншого, без питань і недовір'я.

XLV

Я пішов назустріч гурткові і, як лишень міг, тактично пояснив їм, що в Палаці Праці бачити їх не бажають. Товариш Ейбел ударив руками:

— Ох, ці мені юнійні слизняки!—виголкнув він.—Злиденні боягузи, політичні запроданці! Думають лишень про свою респектабельність, та про те, щоб лишитися на своєму ласому, розкішному утриманню!

— Чи бач,—здивувався Корвський.—Ви ж самі штовхаєте робітників у політику, а потім ганите їх, коли вони стають політиканами.

— А про те, щоб повернути гроші, нічого, мабуть, не казали?—спитав з образою в голосі Еверет.

— Була розмова,—відповів я.—Я говорив. Не думаю, щоб гроші було повернуто.

— Гроші було дано, щоб нагодувати голодних,—втрутився Тесля.—Коли їх ужито як раз на цю мету, то нам нема чого більше й питати. І коли люде беруться проповідувати якесь нове вчення, то як вони можуть сподіватися, що їх послухають одразу ж? Ми самі стали на той шлях, щоб нас гнали; не повинні й скаржитися. Ходім краще до в'язниці. Може як раз там наше місце.

І гурток рушив у новім напрямку.

По дорозі почали ми говорити про юнійний робітничий рух, про його істотні властивості. Товариш Ейбел заявив, що Тесля мав право добачити найбільшу біду в тім, що робітники затроєні психологією своїх хазяїнів. Вони здатні страйкувати за те чи інше поліпшення умов свого життя, коли ж підходять до виборчої скриньки, то голосують за кандидатів своїх хазяїнів. Корвський же висловився ще гостріше. Він стояв за „одну велику юнію“ і вважав, що сучасні юнії—щось гірше, ніж як би їх і зовсім не було. Бо це ж невеличкий гурт робітничої аристократії, що шукає собі зиску за кошт мас неорганізованих і некваліфікованих робітників, як також безліч народу, що наймається непериодично. От чому ті „слизняки“ з Палацу Праці мають так мало охоти до Теслі і до його поклику до братерства! В цій країні кожен силкується випхатися в гору, не соромлячись ступати иншою й на обличчя!

Так наш гурток вийшов на Бродвей. Ми звертали на себе увагу, і чимало цікавого народу потяглося за нами. „Знову збіжиться юрба, знову Тесля схоче промовляти до неї!“ думав я, ще раз опинившись перед моральним конфліктом. Лишитися, чи вштися, щоб не шкодити честі своєї родини?

Тут зненацька почув я музику—флейти й барабан. Загогу гостро різонула нам вухо бадьора пісня.—„покинув я дівчину вдома“. Тесля, що йшов переді мною, раптом спинився, а потім почав відступати, аж поки не вперся спиною в шкло крамниці, не можучи відступати далі.

Це була ватага экс-салдат у своїх строях; їх була сотня чи дві, і всі мали гвинтовки з багнетами, що сяяли на сонці. На чолі ватаги йшло два флейтисти й два барабанщики, а вгорі маяло два прапори: один—Бригади, а другий—„Країни Банд“. Я пригадав з ранішньої газети, що сьогодні прибуває до міста Національний Командир Бригади; безперечно, це була делегація для почесної зустрічі його.

Процесія пиховито пройшла повз нас і зникла. Я дивився на пророка. У нього широко розкрилися очі, на обличчя лягла глибока скорбота. „О, Боже, Батьку мій!“—прошепотів він, здригаючись за кожним кроком салдатських чобіт по вулиці. Буря вже й минулася, а він стояв нерухомо, з мукою болю на обличчі. „Рим! Це Рим!“—шепотів він.

— Ні,—підказав я.—Це—Країна Банд.

Але він говорив далі, ніби не почувши мене:

— Рим! Вічний Рим! Невмирущий Рим!

І звів на мене перелякані очі:

— Навіть орли!

Зразу я не зрозумів його; але через хвилину пригадав собі золотого орла з широко розкинутими крильми на жертці нашого національного прапору.

— У нас тільки один орел,—сказав я якось нерішуче.

— Душа в одного орла та ж самісінька, що й у двох,—відказав він на це.

Тепер я був уже цілком певний, що в Теслі з Бригадою добра не вийде. Краще, ніж коли, розумів я, що йому тим чи иншим способом треба не дати зустрітися з нею. Але найпершим завданням було витягти його з юрби, що хутко накопичувалася біля нас. А він уже от-от мав почати промову:

— Ці гострі списи! Люде, невже ви не бачите, як їх стромляють у людське тіло? Невже ж ви не бачите, як тече з них кров братів ваших?

Спосеред цього гуртка ентузіастів найбільш розважності, звичайного людського розуму, мусив мати, на мою думку Еверет; от же, я прошепотів йому:

— Краще б нам вивести його звідси!

І Еверет м'яко поклав руку пророкові на плече і чемно сказав:

— Товариші у в'язниці чекають на нас.

Далі ми взяли Теслю під руки і повели його по вулиці. Раз зрушивши з місця, ми вели його чим раз швидче, доки

юрба не зменшилася до жменьки тих цікавих йолопів, що були й попереду.

XLVI

Через де-який час гурток наш дійшов до міської в'язниці і зажадав дозволу ввійти. Але, очевидячки, начальство тим часом уже порадилося з ким було слід, бо ми почули, що „пророкам входити заборонено“. Одурений і спантеличений, стояв наш гурток на сходах, переборюючи в собі обурення.

Як на мене, то я був радий з того, що Теслю не пустили до в'язниці; я знав, що він міг би там побачити. Моя тітка Дженні належала до кільких жіночих клубів, що вже не раз здіймали галас з приводу нашої в'язниці; це тяглося вже кілька років, але, як видно, без жадних наслідків. Збудовано її було перед поколінням, для міста, що було ще в десять раз меншим сучасного; вона була стара, стіни її поцвіли і до того ж так небезпечно потріскались, що будівничий департамент наказав був одного разу розвалити її. Її було так набито, що подеколи на підлозі в камерах для самотників спало по півдесятка душ. Арештантів їдять воші й блощиці, в камерах темно, по де-яких люде майже замерзають, по де-яких ледве не мруть од задухи.

І сидять вони тут по кілька місяців без допиту, бо суди перетяжені працею. А як каже товариш Ейбел, кожного з нещасних арештантів заздалегodi трактують як злочинця, хоч це ж іще треба довести судом. Я не раз чув, як тітка Дженні обурювалась на такий стан річей. Наші, мовляв, банки розміщено в палацах; наша Торговельна Палата, наше Товариство Купців і Фабрикантів, наша Біржа і інші наші помпезні установи—всі мають розкішні й дорогі помешкання, а наші арештанти гинуть у хлівах, і ніхто не хоче подбати за них.

Чи знав що Тесля про ці речі?

Чи оповідали йому про них страйкарі, або й хто з його агітатарського гуртка? Мабуть, що так, бо він несподівано заявив: „Помолімось!“ і тут же на сходах під тюремною брамою простяг свої руки до неба і почав молитися за всіх ув'язнених і бранців. Коли ж він закінчив, то так само несподівано для мене зніс свій голос товариш Ейбел: він заспівав. Ніколи не можна було б думати, що такий дужий голос міг би йти з такого кволого тіла; але ж треба було

пам'ятати, що Ейбел більшу частину свого життя вправляв його на бочці спід мила ¹⁾. Він був теж з евангелістів, тільки ж його евангелля було трохи инше. Він співав:

Повстаньте, гнані і голодні,
Робітники усіх країв!
Як у вулкановій безодні,
В серцях у нас палає гнів!

Я думаю, я затремтів би ще більше, коли б знав назву цієї пісні, бо чи міг же я думати, що ця жменька фанатиків почне співати страшного „Інтернаціонала“ під брамою міської в'язниці? Я й досі певний, що їх могло урятувати хіба тільки те, що тюремна варта так само не знала цієї пісні, як і я.

Ледве було проспівано кілька рядків, як брама одчинилась і виступив полісмен. І він звернувся до Теслі, що один лишень не співав:

— Скажіть ви своїм дурням, щоб не верещали от тут-о! На це Тесля відповів йому:

— Скажу я вам: коли б ці люде замовкли, то негайно ж заверещало б каміння вашої в'язниці.

Сказавши це, повернувся, поглянув на обидва кінці вулиці і враз заплакав:

— О, Країно Банд, Країно Банд! Коли б ти лишень знала в цю хвилину шляхи кари собі! Але шляхи ці сховано від тебе, бо ти й глянути на них не хочеш. А тим часом надходить уже година страшної класової війни, руїни й развалу. Вежі твоєї пихи впадуть, твої власні діти руйнуватимуть тебе. Вони не лишать у тобі каменя на камені, бо ти ж не зрозуміла, що час справедливості вже прийшов.

Брама в'язниці одчинилася знову. Вийшло трое чи четверо полісменів з киями в руках. „Гетьте звідси!“ скомандували вони і почали брутально штовхати пророка й його учнів у спину; так зіпхнули вони їх зі сходів і прогнали ще на квартал чи що,—доки не переконалися, що вуха арештантів не чують уже цих не цілком звичних згуків. А як нікого не було заарештовано, то я тільки дивувався собі, міркуючи: як довго ще все це так тягтиметься? Я мав прикре почуття, що чим далі затягнеться з карою, тим суворішою вона буде.

1) Soap-boxes; так говориться в Америці про всіх вуличних агітаторів. Вони, ніби то, завжди стають для промов на бочку спід мила. Прим. перекл.

Тепер за нами знову йшла юрба, сподіваючись на якусь сенсацію. Якесь жінка побачила нас, побігла до хати, вивела звідти сліпого чоловіка та й почала благодіяти Теслю повернути йому зір. Коли ж він спинився, щоб задовольнити це прохання, звідкись явилось двоє газетних репортерів і фотограф. І що раз більше зростала й хвилювалася юрба.

Ми рушили далі і так дійшли до Мен-Стріт з її дешевими кінематографами, ломбардами, крамницями ношеного вбрання і їдальнями для робітників. За квартал чи що від себе побачили ми юрбу народу; і враз я перелякався, аж душа моя плігнула в п'яти: це вже напевно якась банда!

XLVII

Перед нами був галас і гармидер, з усіх боків бігли люде. Збіговище сіпнулося назад, а де хто навіть дав тікача. „Що там таке?“—звернувся я до одного з утікачів і в відповідь почув:

— Чистять червоних!

Товариш Ейбел, що знав цю місцевість, з одчаєм у голосі скрикнув:

— Це ж нищать Ерманівську книгарню!

— А хто це там орудує?—спитав я другого свідка, і він мені пояснив:

— Бригада. Вона чистить місто перед своїм з'їздом.

Товариш Ейбел, ухопивши голову в руки, ледве не плакав:

— Це тому, що там продавали *Ліберейтора*. Минулого тижня Ерман казав мені, що його застерігали не торгувати цим журналом.

Не знаю, чи чув Тесля хоч би будь-що про цей радикальний місячник. Але він бачив, що тут орудує банда, що тут людям коять лихо; отже, він одштохнув наші руки, що змагалися затримати його, і пішов просто через юрбу, що розступалася перед ним чи з поваги, чи з цікавості. Я почув пізніше, що частина банди витягла книгаря й двох його помічників у двір і там тяжко побила їх. На щастя, Тесля не бачив цього. Він побачив лишень з десяток чи що екс-салдат у строях, що зносили оберемки журналів і книжок у невеличкий сквер, влаштований на тім місці, де навскіс перетиналося дві вулиці. Вони скидали свою ношу на купу, а один солдат з п'ятигалоновим бідonom поливав її гасом.

— Друже мій,—звернувся до нього Тесля.—Що це ви робите?

Салдат здивовано повернувся до нього:

— Якого чорта тобі тут треба? Геть звідси!—гукнув він і, додаючи сили своїм словам, линував гасу пророкові на вбрання.

Але Тесля не спинився:

— Чи тим знаєш, що таке книжка? Один з ваших поетів назвав її дорогоцінним тілом величного духу, набальзамованим і збереженим для всіх поколінь людства.

Салдат глузливо осміхнувся.

— Ти думаєш, що це він так про більшовицькі книжки сказав, га?

Але Тесля заперечив йому:

— А чи ставив тебе хто суддею над книжками? Чи ти читав ці книжки, що хочеш палити їх?

А як салдат, не звертаючи вже жадної уваги, став на коліно, щоб витерти сірника й підпалити книжну купу, то Тесля голосно закричав:

— Дивіться, що робить війна! Людей навчили вбивати своїх братів, звір запанував у серцях їхніх і нищить усе навкруги себе:

— Так ти, значить, один з тих клятих пацифістів?—виукнував екс-салдат, кинув свої сірники і скочив до продока з кулаками. Тесля зустрів його не похитнувшись; було щось таке величне в його постаті, що салдат не посмів ударити його і лишень з усіх сил штовхнув у груди:

— Геть звідси!

Я знав, чим я ризикую, але далі не міг утриматись.

— Слухайте-но сюди, земляче,—почав я, але салдат перебив мене:

— Ви теж з отих Гунів?

— Я пройшов через Аргони,—відповів я хутко.— І теж належу до Бригади.

— Он як! Так приставайте до нас, помагайте тягати цю криваву анархічну літературу!

Я мав уже відповідати, коли знову залунав голос Теслі. Він повернувся й говорив, простягнувши руки, до юрби, і ми обидва спинилися послуhati його слова:

— Чим повинні ви бути, вовками чи людьми? Таким був вибір, і ви вибрали: бути вовками. Кров братів на руках ваших, вбивство в серцях ваших. Ви вчили своїх юнаків бути вбивцями братів своїх, і тепер вони знають лишень закон божевілля.

В юрбі було з десяток солдат, і я був певний, що вони не дадуть Теслі промовляти далі. І дійсно, тут один з них затяг пісню, а решта зі сміхом підхопили:

Оружю! Потужно!
Ми—сила!
Ми хочемо битись,
Не можемо спинитись!

Перший затяг знову:

Ура! На бій наш ешелон,
Берімо кайзера в полон!

Юрба приєдналася до співу і пророка не стало чути зовсім. Через хвилину я почув суворий голос позад себе: „Оступіться!“ Це пропихався крізь юрбу полісмен.

— Що тут коїться?—гукнув він.

Салдат з бідомом гасу відповів:

— Тут оцей клятий пророк анархії підбурював юрбу і проповідував бунт! Краще візьміть його звідси й заткніть кудись у безпечне місце, бо ж ні я, ні мої земляки, ми не дуже охочі слухати більшовицьке дурноляпство!

Тепер мені дивно, як я в ту хвилину не спостеріг гумористичного боку всієї цієї сцени. Справді: тут купка людей руйнувала книгарню, біла власника її і двох його службовців, просто на вулиці намірялася спалити на тисячу доларів книжок і журналів, а полісмен абсолютно не помічав цього. Немов би не чув і не здогадувався про щось подібного. Він побачив тільки пророка в білій політій гасом одержі, та почув його виступ проти війни. І він міцно вхопив пророка за руку:

— Ходім! Ми вже досить наслухалися цього,—сказав він Теслі і потяг його на вулицю.

— Візьміть і мене разом!—скрикнув мекіканець Монета, не мавши сили втримати своє обурення.

Полісмен ухопив його другою рукою і троє їх рушили.

XLVIII

Втручатися в діло ще й далі мені вже перехотілося. Як насправжки, то я був і радий, що з'явився полісмен, бо найгірше, що він міг зробити, все ж було б ліпшим, ніж найкраще, що могла зробити банда. Половина юрби рушила за нами, але ж салдаська пісня лишилася позаду, і товариш Ейбел одразу ж використав це. Йдучи безпосередньо за

полісменом, він несподівано зніс голос і співав, аж поки ми не дійшли до поліційного району: спочатку Інтернаціонала потім Марсельєзу, а далі Червоного Прапора:

Слізьми залито світ безкрай,
Життя для нас—кривава путь;
До бою ж, браття, без вагання,
Чинім катам нещадний суд!

Коли ми дійшли до району, полісмен дав штурхана Монеті, сказавши, що він може собі йти до чортової матери: він не заробив на честь бути арештованим. Далі полісмен штовхнув Теслю в двері, а нам наказав забиратися геть.

Але Ейбел заявив:

— Я—адвокат.

— Чорт би вас драв!—здивувався полісмен.—А я думав що ви оперний співак.

— Я справжній адвокат і представляю інтереси арештованого. Думаю, я маю право ввійти.

— А я можу поручитися за арештованого,—заявив і я в несподіваному пориві.—Отже, дозвольте й мені ввійти.

Ми ввійшли, і полісмен підвів Теслю до сержанта, що сидів за столом. Сержант спитав про причину арешту, і полісмен відповів:

— Порушення ладу і затримування вуличного руху.

— Вибачте, сержант,—втрутився я.—Це ж безглуздя. Насправжки арештований лише силкувався стати на перешкоді черні нищити чуже майно.

— Це ви зможете сказати завтра вранці судді,—кинув сержант.

— Скільки застава?—запитав я.

— Ви хочете покласти за нього заставу?

Я заявив, що хочу; але тут уперше заговорив Тесля:

— Ви думаєте заплатити гроші, щоб мене звільнили? За мене не повинно платити грошей.

— Дозвольте мені пояснити, м-р Тесля,—заперечив я.— Вам нема жадної рації дурно витрачати ніч у поліційному районі. Ви не матимете навіть можливості побалакати з арештованими. Вас триматимуть на самоті.

— Зі мною буде мій Батько,—відповів на це Тесля. І, дивлячись просто в вічі сержантові, запитав:

— Невже ви думаєте, що у вас знайдеться камера, куди б не міг ввійти мій Батько?

Сержант був старий урядовець із сивим волоссям навкруги лисої голови; безперечно, за день роботи йому доводилося чути чимало чудних запитань. Отже, замість відповісти, він спитав ім'я арештованого, а як той зневажливо мовчав, то він просто записав „Джон Доу Тесля“ і повів допит далі:

— Де ви живете?

Тесля відповів:

— Лисиці мають свої нори і птахи—гнізда; хто ж обороняє діло правди, не має притулку в світі неситості.

Сержант записав: «Без адреси» і кивнув головою тюремному вартовому. Той узяв пророка за руку і повів його через загратковані двері.

Ми з Ейбелем вийшли на вулицю до інших. Ніхто з нас не знав, що треба робити—за винятком Еверета: він сидів на сходах зі своєю книжечкою і змусив мене повторити всі до одного сказані Теслею слова.

XLIX

Товариш Ейбел сказав нам, де міститься поліцейний суді, ми погодилися зійтися там завтра о дев'ятій годині ранку. Далі я привітався з іншими і пішов один, доки не зустрів таксі та й поїхав додому.

Я почував журбу й самотність. Старе життя втратило для мене всякий інтерес. Було вже після полудня, коли я звичайно йшов до Атлетичного Клубу на бокс; але нині я міркував собі, що сказав би Тесля на це малпування бійки. Кінець-кінцем я ухвалив побути дома, а потім трохи походити й розміркуватися. Життя моє вже давно не задовольняло мене; юнацька жвавість миналася, і я починав бачити, що живу по-дурному й ледаче. Тепер же я ясно зрозумів це, як зрозумів і те, що світ наш—місце скорботи й мук.

Я повернувся доволі пізно. Через кілька хвилин задзвонив телефон, і я довідався, що ще одна людина розчарувалася в життя.

— Галло, Біллі,—почув я голос Ті-Еса.—Кажуть, Тесля потрапив у в'язницю? Чому ви не поклали за нього заставу?

— Він не дозволив мені,—відповів я.

— Що ж, може воно й краще, щоб він посидів там з тиждень, доки перейде цей з'їзд Бригади.

— Кумедна річ!—озвався я.—Я теж так само думав.

— Слухайте-но,—говорив далі Ті-Ес.—Мені дуже прикро, що я сказав тим типам, ніби не знаю його. Як ви гадаєте, чи знає він, що я таки сказав це, Біллі?

— Що ж,—відповів я.—Він знав, що ви скажете; отже, знає, мабуть, що ви й сказали.

— Гаразд,—вів далі Ті-Ес.—Ви може сміятиметеся з мене, але мені чомусь хочеться послати тих йолопів до чортів.

— Яких йолопів?

— Та весь той клятий світ! Біллі! Мені подобається цей Тесля. Я ще ніколи не бачив такої людини. Як гадаєте, дозволить він мені одвідати себе у в'язниці?

— Я певний, що він буде радий побалакати з вами,—відповів я.—Як що варта не заборонить.

— То пусте, з вартою я зразу помирюся.

— Але ж, Ті-Есе,—додав я,—я не думаю, щоб він підписав вам контракт.

— Контракт—дурне,—озвався Ті-Ес.—Я просто хочу відвідати його, Біллі. А що міг би я йому приємного зробити?

Я трохи подумав і сказав:

— Ви можете зробити щось приємного для його друзів, в першу чергу для Еверета. Його дуже побито, а він завзявся записати всі промови Теслі. Він потребує зараз лікаря і першого рядного стенографа для зміни. Є у вас ще такий службовець, як він?

— Не знаю,—відповів Ті-Ес.—Не кожного дня трапляються такі митці діла, як Мат Еверет.

Я здригнувся:

— Як? Як ви назвали його?

— Матью ¹⁾,—відповів Ті-Ес.—Чому це ви питаєте?

— Так собі,—сказав я.—Цікавий збіг імен.

Наша розмова кінчилася на тім, що Ті-Ес подзвонить у район і умовиться в справі одвідин. Але через п'ять хвилин телефон задзвонив знову, і знову почув я голос магната:

— Біллі! Поліція каже, що за нього вже внесено заставу.

— Що?—скрикнув я.—Але ж він заявив, що не хоче цього!

— Хтось зробив це, не питаючись його! Гроші внесено, от його й виставили.

— Хто ж це зробив?

¹⁾ По-нашому—Матвій. Прим. перекл.

— Відгадайте!

— Може ви?

— Я б не насмілюся. Але мені сказано: гроші внесла Мері Магна і забрала його кудись із собою.

— Милий Боже!—скрикнув я, і перед моїми очима замаячив наголовок:

ЧАРІВНА КІНО-ЗОРЕ ВІЗВОЛЯЄ ПРОРОКА КУЛЬТУ ЛЮБОВИ

Я пообіцяв зразу ж відшукати пророка.

— Він не може кудись зникнути,—сказав я.—Він не їздить в автомобілі, а Мері недалеко зайде з ним, перше ніж знайдуть їх газетчики.

Я взяв телефонну книжку і поглянув на прізвище Ейбел. Це було незвичне прізвище і з небагатьох Ейбелів знайшовся тільки один адвокат (знов же вразило мене те, що ім'я цього адвоката було—Марк). Я подзвонив до нього і почув знаний уже лагідний голос. Так, товариш Тесля що-йно прибув; і міс Магна з ним. У нас невеличка вечерея, ми будемо раді побачити вас. Так, м-ві Ті-Есові теж будемо раді, звичайно.

Отже, я подзвонив фільмовому магнатові і не без внутрішнього сміху передав йому гречний дозвіл перебути вечір у центральному штабі вестернстівської міської організації Соціалістичної Партії!

L

Коли я прийшов на місце зборів, то вечерею було вже готовлено. Я не знаю, звідки взяли на неї гроші. Можливо, що з більшовицького золота, як сказав би ворог, можливо, що з грішних заробітків „мільйондоларової кінематографічної чарівниці“. Чи так, чи сяк, а стола було вкрито хоч і старенькими, але чистими скатертинками, і на них стояли квітки й фрукти. Тесля сидів на почесному місці, і я зі здивуванням зауважив, що він був одягнений у розкішні з білого як сніг полотна шати, замість старого вбрання вже зношеного, политого гасом і забрудненого вуличним порошком. Я довідався, що це святочне вбрання принесла міс Ті-Ес. Вона дістала його без жадної мороки, просто з гардероба кіностудії, бо ж там завжди можна знайти яке лишень схочеш убрання.

А вбрання так чарувало очі, що викликало навіть невеличку спірку. Тесля Джемс, що мав аскетичну вдачу, визнав за потрібне висловитися з приводу нього одверто; отже, він зауважив, що було б краще, коли б міс Ті-Ес замість нього принесла гроші на вбогих. Але ж пророк заперечив йому;

— Не чіпайте цієї жінки. Вона зробила добре діло. Вбогих ви маєте з собою завжди, мене ж—тільки на короткий час. Ця жінка допомогла нашій вечері стати веселішою. Люде оповідатимуть про неї і в майбутні роки.

Але це не задовольнило аскетичного Джемса і він подався до свого кутка, буркочучи:

— Звичайно, ми закладаємо нову церкву, але вона виходить чисто та самісінька, що й стара. Не повинно так говорити! Бо ж неодмінно почнуть брати лепту вдовиці, щоб купувати шовк і оксамит йому на одержу, та золоті келихи, щоб він пив із них. А далі ви й не зчуєтеся, як умістять його на віконне шкло, а його слуги почнуть носити ризи з діамантами, казатимуть, що все на світі гаразд, і на доказ наводитимуть його ж слова!

Отже, я побачив, що за наших часів не так легко проповідувати керувати думками своїх учнів.

Ця суперечка ані трохи не турбувала міс Ті-Ес; вона клопоталася на кухні, дуже задовольнена з тої роботи, що охоче робила б її й завжди, коли б суспільне становище її чоловіка не наказувало їй держати на те десяток слуг. Так само з величезним здивуванням побачив я, що й Мері Магна, замість сидіти, як личило б королеві, праворуч від пророка, підв'язала фартух і теж допомагала Моу та міс Ейбел. А ще дивнішим було те, що м-р Ті-Ес непомітно сидів у кінці столу, тим часом як праворуч пророка сидів каторжник, засуджений на двадцять років,—Джон Колвер, поет з „ай-добл-доблю“! І знову ворухнулася в мозкові учена колись у дитинстві фраза: „Він скинув вельможних з їхніх тронів і підніс покритих“.

Невеличкий гурток агітаторів усіх напрямків, учасників вечереї, був вартий, щоб йому присвятити кілька слів. Був тут Корвський, секретарь кравецької юнії, що звався, як я почув, Лукою, і його приятель, росіянин бендюжник Симон Карлін, і Том*) Монета, молодий мексиканець, цигарник. Був тут

*) По-нашому—Хома. Прим, перекл.

Матью Еверет, вільний од роботи цього вечора, бо Ті-Ес привів із собою другого стенографа. Був тут Марко Ейбел, та ще й другий соціяліст, молодий ірландець на ймення Енді*) Лінч, учасник війни, що вернувся додому цілком одужавши від мілітаризму, і тепер ширив соціялістичні листівки, та агітував робітників, ледве лишень знаходив двох чи трьох, охочих слухати. Так само був Гембі, той пацифіст, що мені не подобався, та ще й другий, приведений Колвером „ай-добл-добл'ю“—молодой хлопчина на ймення Філіп, що-йно засуджений найвищим судом на каторгу; але він був тепер утікач, і за його голову призначено було нагороду.

Двері кімнати розкрились, і ввійшов іще хтось: висока й худя постать у старій і трохи неохайній одежі, вразливе для очей обличчя з неголеним два тижні підборіддям. На ньому був старий чорний капелюх з потертими крисами; але спід них зорили такі лагідні й скорботні очі, що здавалося, ніби він позичив їх у самого Теслі. Проте, обличчя мав він справдешнього янкі, з тим сухим, жилавим підборіддям, що ми його так гарно всі знаємо. Побачивши Теслю, він аж засяяв. Поставивши на підлогу дорожний коферок, він простяг обидві руки, підходячи до Теслі:

— Тесля! Я давно шукав вас!

— Мій брате!—відповів йому Тесля і вони стиснули одне одному руки.

Я знову здивувався. „Звідки Тесля знає цю людину?“, і пошепки спитав Ейбела:

— Хто це?

З відповіді я довідався, що це—знаний мені з газет „мільонер-волоцюга“, Бартоломей Говард; це був онук і спадкоємець одного великого магната промисловости, але він літерально зрозумів пораду давнього пророка, продав усе своє майно і роздав гроші вбогим і безробітним. Він ходив по країні, жив серед убогих і організовував їх у своє братство. І тепер здавалося, що він і Тесля знали одне одного все своє життя; я дивився на них і думав собі: „А де ж причет і стовпи церкви св. Бартоломея?“ На цій вечері не було з них нікого!

*) По-нашому—Андрій. Прим. перекл.

По дорозі на вечерю Ті-Ес спинився був біля крамниці провіанту і захопив з собою невеличкий подарунок—торт із полуниць завбільшки хіба з половину самого себе, і кілька пляшок червоного напою з наклейками виноградного соку. Пляшки ці, коли їх одтикали, трохи непевно хлопали, і всі почали сміятися й жартувати, як звикли це робити люде за час заборони алкогольного питва. Я зауважив, що й Тесля осміхається на жарти, і взагалі радий усьому цьому бенкетові.

Випадково опинився я за столом рядом з Джемсом і мусив, отже, і далі слухати його аскетичні уваги.

— Йому не слід би було отак поводитись. Люде казатимуть, що він любить ласо їсти і солодко пити. А такі слова тільки шкодитимуть рухові.

— Не сумуйте, друже,—засміявся я. Навіть більшовики, як тільки можуть, теж влаштовують отакі свята!

— Побачите, що завтра зроблять з цього газети!—пробуркотів Джемс.—Тоді не сміятиметесь, як оце зараз.

— Забудьте за газети!—заспокоїв його я.—Репортерів же тут нема.

— Так, репортерів нема,—заперечив він,—а от шпики, ті є, будьте певні! Тепер скрізь шпики, от побачите.

Тим часом Тесля попросив, щоб хтось із присутніх сказав слово. Чи не розповів би Бартоломей, що робить організація безробітних, і які її плани. А після цього Джон Колвер, що сидів праворуч од нього, міг би прочитати де що зі своїх віршів. Джон і його приятель Філіп, блакитно-окий з ластовинням юнак, що мав вигляд молодого студента, почали оповідати пригоди з життя нелегальних агітаторів. Кілька місяців вони обоє мандрували по країні як волоцюги, наймаючись рубати дерево в лісі та копати вугіль по шахтах, скликаючи робітників у лісах на таємні збори—слухати євангелля визволення. Підприємці зорганізовані в державному масштабі в кожному куточку країни, а робітники, з їхніми слабосилими юніями,—неначе люде з луками й стрілами проти кулеметів. Одна велика юнія—от що має стати гаслом! Але ж ширячи це гасло, що-години підлягаєш такій небезпеці, коли чотирнадцять років каторги мусиш визнавати ще й за щасливий кінець.

Тут Тесля зауважив:

— Коли проповідників діла кидають до в'язниць, то це не так уже йому й шкодить.

— Правда, — озвався блакитноокий, з ластовинням, юнак. — А все ж ми силкуємося хоч би трошки тих проповідників тримати й на волі, щоб оповідали, за віщо сидять усі інші.

Після цього, пригадую, Джон Колвер оповів одну комічну пригоду з цим своїм приятелем. Оповідання відносилось більше до „виноградного соку“, ніж до пропаганди, але воно вподобалося мені, виявивши жваву й веселу вдачу цих хлопців. Раз, під великий дощ, забилися вони в полі в чиюсь повітку та й умостилися в сіні. А тут прийшов доїти корови фермер. Як видно, він що-йно сварився зі своєю жінкою, але не насмівся сказати їй, що хотів, бо тепер почав викладати свої міркування коровам. „Ну, ну!“ буркотів він, люто; роздратований. „Так, так! Далі! Гир-гир-гир-гир! Тільки ж не спиняйся, щоб я, бува, слова не вставив! Так, я спізнився, звичайно, я спізнився. А що ж я, — на годинникові мушу їздити, га? Кажеш, забув цукор? Тільки мені й у голові, що твої доручення. Віскі? Може віскі, може джін, а може й виноградний сік!“ Фермер поставив лихтаря й дійницю на землю і замахнувся кулаком на покірну товарину. „Я чоловік так; і я тебе навчу розуміти, що я — хазяїн у своїй хаті. І питиму, коли мені вподобається; і заїздитиму до сусід, коли схочеться; і купуватиму цукор, коли не забуду; а не до вподоби тобі це — сама купуй!“ І так далі та далі, чим раз дужче підбадьорюючись від власного красномовства, а більше, мабуть, від віскі, джину, чи виноградного соку. І кінець-кінцем так підкрутив інстинкт боротьби в Філіпа, що той вискочив із сіна й закричав: „Щасти боже, дядьку! Борони своє право! Не давай бісовій бабі верховодити! Ура, чоловіки!“ На смерть здивований фермер так і стояв із розкритим ротом, поки обидва „ай-добл-добл'ю“ вилізли з сіна і втекли з повітки, давлячись сміхом та не помічаючи навіть, як періщить їх дощ.

LII

Але ж, розуміється, невеличке товариство незабаром знову споважніло. Тесля сказав обом „ай-добл-добл'ю“, що їм треба б уже йти, бо він, Тесля, надто непевна фігура, і влада, без сумніву, встановила догляд над ним. Корвський

підтримав його. Шпики тут напевне є! Такої людини вони ніколи не лишать без догляду. Вони за всяку ціну силкуватимуться щось винохати, а коли їм не пощастить, то щось вигадують. Коли ж Тесля спитав, що він має на думці, то Корвський пояснив:

— А вони просто підсунуть динаміт у ваше помешкання, або ж підроблять листи, звідки ви довідаєтеся, що ви підготовляли якесь насильство.

— І люде вірять таким речам? — запитав Тесля.

— Чи вірягь? — скрикнув Корвський. — Читають у газетах і вірять. Звичайно, вірять!

Пророк сказав на це:

— Людина повинна поводитись так, щоб світ вірив їй, а не її ворогам.

І потім вжахнув нас словами:

— Серед нас сидить той, що зрадить мене.

Розуміється, всі сполохнулися і стали позирати одне на одного. Усім було тяжко прикро, і кожен по черзі звертався до Теслі: „Товаришу“, чи „Брате“, чи ще як, — „невже я?“ Кінець-кінцем і здоровило Гембі, що називав себе пацифістом, запитав теж: „Невже я?“

І пророк спокійно відповів йому:

— Ти кажеш...

Розуміється, кілька присутніх скочили на ноги, щоб викинути Гембі на вулицю, але Тесля звелів їм сісти, сказавши:

— Дайте подіям іти власною ходою; сили цього світу згинуть швидче, коли дати їм самим убивати себе.

Як видно, він не бачив рації тому, щоб цей епізод перерив святочну вечерю. Тут же як раз ввійшла, посміхаючись, Мері Магна з тортом із полуниці; вона поставила його на стіл і почала ділити на присутніх. Коли всі вже мали свій шматок, Тесля сказав:

— Я вже не довго буду з вами, друзі мої; але ж ви згадуйте за мене кожного разу, як побачите цю чудову червону ягоду на пиріжку; так саме думайте про мою проповідь кожного разу, як питимете цей розкішний виноградний сік, дарма що побув він у пляшці день чи два довше, ніж дозволено!

Де-хто з присутніх засміявся, а в інших на рідниціях зависли сльози; в цю хвилину Гембі непомітно встав і вшився з кімнати.

Незабаром люде почали потроху розходитись; у кожного була своя на те причина. Карлін пояснив, що його стара шкапа працювала цілий день, і треба її погодувати. Колвер трівожився,—не стільки за себе, скільки за свого товариша, я бачив, що він здригався кожного разу, як рипали двері. Так само й Ті-ес та Мері Магна мусили їхати доглядати вечірніх здійм у студії. Кінець-кінцем Тесля попрощався з усіма, сказавши, що піде в кабінет товарища Ейбела помолитися. Ейбел, його приятель Лінч і молодий мехіканець лишилися охороняти пророка. Вся ж решта рушили з хати з непевністю і журбою на серці.

LIII

Тепер, хоч може вам і тяжко буде повірити, я мушу признатися, що в цей час я був заручений. Була на світі одна істота з осередку так званих „молодших партій“, кому я дав право думати, що я принаймні хоч раз на добу згадую за неї. Але ось минуло вже три дні, а я все бігаю за хвостом пророка, що з'явився просто від Бога; моє прізвище скандально зневажають газети, а я навіть ні разу не подзвонив молодій міс по телефону і не попрохав вибачення. Цього вечера в її господі мала відбутися вечірка з танцями, і я думав, що на мене там чекають; але ж ніхто не клопотався запрохувати мене, і на ділі за вечірку я нічого б і не знав, коли б випадком не прочитав оповістки в газетах. На вечерю вже було пізно; отже, я сів у таксі, поїхав додому, перевдягся сів на власну машину і явився на танці.

Вам, мабуть, нема ніякого інтересу в тім, що коли я прибув, то мене зустріли як непроханого, а міс Бетті зайшла в розмові аж до натяку, що мене сюди не кликано. Однак, коли я вияснив діло, то вона згодилася танцювати зі мною, і протягом години чи двох я силкувався забути про тих чудних людей, що можуть цікавитися чимсь іншим, а не власним щастем. Тільки почав я це забувати й справді, як прийшов слуга і покликав мене до телефону. І зі здивуванням почув я голос приятеля Джо!

Однак, моє здивування перейшло в жах з перших же слів:

- Біллі! Ваш друг Тесля—в небезпеці!
- Що ви хочете сказати?
- Сю-ніч мають із ним порахуватися.

— Милій Боже! Звідки ви знаєте?

— Це довга історія, та й ніколи вже оповідати. Хтось виплескав. Де можна вас знайти? Кожна хвилина дорога!

— Де ви?—спитав я.

Він був удома, недалечко від мене. Я обіцяв негайно ж прийти, побіг до Бетті і покинув її в сльозах; після прикрої сцени вона заприсяглася мені, що ніколи мене вже й бачити більше не хоче. Я вибіг із дому, плигнув у свій авто і поїхав. Про закони відносно шуктості автомобільного руху я, мабуть, забув, бо вже через якихсь три хвилини сидів у барлозі приятеля Джо, і він уже вияснив діло.

Тоді він оповів мені тільки частину, другу ж частину почув я од нього пізніше, але тут я перекажу все за одним разом. В тім ресторані, де ми обідали з Джо перед масовими зборами, він зустрівся тоді з однією дівчиною, дуже добре йому званою, як це між молодими людьми нашого міста трапляється доволі часто. На її питання, куди він їде, він пояснив, що хоче послухати нового пророка, і, сміючись, додав, що вхід на збори—вільний. З ледачої цікавості дівчина пішла туди теж, і там її зачарувала як що не духовна, то фізична краса Теслі. А вона жила з одним типом, що дуже високо стояв у таємній службі великих підприємців і комерсантів нашого міста. Таким чином дівчина в усіх подробицях знала план, виметикований на знищення Теслі. Як вияснилося, сьогодні після полудня відбулося засідання, де взяли участь: Президент Торговельної Палати Алджернон де Бірз, секретар наших „купців і фабрикантів“ Вестерлі і організатор „Добродійної ліги“ Джералд Керсон. Троє цих осіб склали шість тисяч доларів і передали їх своїй секретній службі—з наказом, щоб агітаційну діяльність Теслі в Вестерн-Сіті було припинено протягом двадцяти чотирьох годин.

Було вироблено бойовий план; дівчина всі подробиці його переказала телефоном приятелеві Джо. Найнято банду екс-салдат, членів Бригади; вони мають схопити Теслю, обмазати його смолою й викачати в пір'ю. Купити їх було тим легше, що ранішні газети подали добре приперчені справоздання з промови Теслі на Менстріт, де він повставав проти війни і, мовляв, назив солдат „убивцями“ та „вовками“.

— Але це ще не все,—казав далі приятель Джо, і руки йому тремтіли з обурення.—Виявляється, що серед товаришів Теслі є агент тої служби, на ймення Гембі...

— Ах ти чорт!—спалахнув я в лютomu гніві,—я ж так і знав, що це крук! *)

— Так,—вів далі Джо.—Він регулярно повідомляв по телефону, що робить Тесля. А тепер ухвалено, що в помешкання комітету соціалістів, де спинився Тесля, він підкладе пекельну машину!

Мені аж забило дух.

— Щоб висадити їх у повітря, га?—нарешті вимовив я:

— Ні, не їх, а їхню честь. Гембі має виманити Теслю на вулицю, а коли банда насяде на нього, то він вистрілить. Після цього три-чотири таємних агенти в банді мають зняти галас і доглядіти того, щоб Теслю не вимазували смолою і не облиплювали пір'ям, а прото лінчували!

LIV

Тепер усе було як на долоні. Але що ж ми мали робити? Посамперед треба було подзвонити Ейбелеві, чи чого не трапилося. Я вхопився за телефон, але як на зло—„Нема відповіди“. Я кілька раз просив телефоністку дати сполучення, але всякий раз чув: „Викликаю, викликаю,—не відповідають“. Тесля, без сумніву, молився. Але що роблять інші? Я спробував ще раз, і, кінець-кінцем, покинув телефон.

А може банда вже захопила його? Але приятель Джо каже що ні, що призначено певну годину: салдати з'являться після першого ж удара дванадцятої години ночі. Ми маємо ще біля години часу.

Моею першою думкою було яко мога хутчіш явитися в помешкання Ейбела і просто взяти звідти Теслю. Але приятель Джо зауважив на це, що за помешканням, безперечно, доглядають, і що нас самих можуть затримати озброєні детективи. Не можуть же вони дозволити, щоб їхня здобич утекла з їхніх рук. Та я й сам уже побачив, що цілком марно було б вигадувати якісь плани хитрощами виманювати Теслю через дах, задній вихід чи ще там як. Він однаково лишиться вічно-віч з ворогами, щоб поговорити з ними.

Я силував свій мозок до роботи. Кільком чоловікам тут не впоратись, тут потрібна велика сила; справді, нам потрібна юрба, наша власна банда. І враз це слово натхнуло

*) «А стоок», по-нашому—гак. Так дразнять в Америці шпиків. Прим. перекл.

мене: взяти оту саму банду, що вимуштрував у себе Ті-Ес у „Вічному місті“. Я пригадав, що рік чи два тому довелося мені пересидіти надзвичайно дурну, видану магнатом картину, що представляла врятування нашої країни Ку-Клукс-Кленом. А як я досить добре знав звичаї в його студії, то був певний, що вбрання для артистів не викинуто, а в повнім ладі сховано в гардеробі. Ось спосіб урятувати нашого пророка! От спосіб досягти цієї цілком законної мети в Країні Банд.

Я вхопив телефон і подзвонив у „Вічне місто“. Так, м-р Ті-Ес тут, але він не вільний, ми не можемо його турбувати. Я назвав себе і сказав, що тут діло життя й смерті: м-р Ті-Ес мусить підійти до телефона не гаючи й секунди. Через хвилину він уже озвався, і я пояснив йому становище річей та мою схему. Він повинен явитися сам, щоб забезпечитись од виконання своїх інструкцій; він має привезти з собою кілька автобусів з людьми, одягненими в повне вбрання Великої Таємної Організації Країни Банд; вони мусять прибути до помешкання Ейбела як раз з першим ударом дванадцятої години ночі. Людям заплатити по п'ять доларів, сказавши, що коли пощастить добути пророка неушкодженим, то буде дано ще по десять доларів на учасника. „Плачу я“, закінчив я, але на мое здивовання Ті-Ес закричав:

— Ви не заплатите ні цента! Я сам поб'ю ту наволоч, хоч би це коштувало мені міліона!

Отже, пророк придбав ще одного прихильника!

— А мають ваші автобуси сирени?—запитав я; і коли почув його—„так“, то сказав:—Хай же сирена стане сигналом. Коми ми почуємо її, то Джо і я виведемо Теслю на вулицю; і коли Бригада буде вже там, то тоді вже ваше діло переконати її, що ви—дужча банда!

Після цього ми з Джо збігли до мого автомобіля і чим дужч поперли до помешкання соціалістичного комітету. По дорозі ж ми виробили план кампанії для самих себе. Єдино реальною небезпекою був провокатор Гембі, і його нам треба було будь-що-будь усунути. „Хоч він і „пацифіст“, але безсумнівно має при собі зброю,—зауважив Джо;—проте ми мусимо упоратися з ним голими руками; як що дійде до стрілянини, то винними за неї зроблять саме нас, а там уже недалеко й до шибениці“.

Я назвав Джо людей, що лишилися з Теслею. Енді Лінч, екс-салдат, напевне стане нам у пригоді, і ми покличемо

його на поміч. Спочатку спекаємося Гембі, а далі станемо чекати на Ті-Еса й його сирену.

Ледве ми закінчили нашу розмову, як уже опинилися перед помешканням соціалістичного комітету. В залі світилося і двері до неї були одчинені. Вулиця, здавалося, була порожня, але ми не стали чекати, щоб на нас дивилися шпики; ми одіслали машину, скочили в двері і по сходах зійшли в залю.

LV

Товариш Ейбел спав коло столу, схиливши голову на руки. Екс-салдат Лінч і мекіканець Том Монета хропли на підлозі. На стільці ж коло дверей сидів Гембі, не спавши. Що він не спав, це ми побачили з того, що він зразу скочив на ноги, ледве ми переступили поріг. „О, це ви!“—сказав він, пізнаючи мене, і я помітив тривогу в його голосі.

Я тихо поманив його: „Ходіть сюди на хвилинку!“ і вернувся в сні. Одночасно приятель Джо пішов через залю до Лінча. Ми умовилися, що Джо пошепки пояснить Лінчеві стан річей, поки я морочитиму Гембі розмовою.

— Де Тесла?—спитав я.

— Він у кабінеті,—молиться.

— Шкода,—сказав я.—Одна хвора жінка потребує негайної допомоги. Я думаю, що ми повинні потурбувати його.

— Не знаю,—відповів Гембі.—Я тут сиджу вже годину, але анічогісінько не чув. Він, мабуть, спить.

Я удав, що дуже вагаюся, не знаючи, що ж мені робити. Отже, я став у голос розмірковуватись. Звичайно, молитва—дуже поважне й пожиточне діло, і я знаю, що пророк надає їй надзвичайного значіння; всі ми, що так вірно його любимо, мусимо поважати його бажання.

— О, звичайно,—озвався Гембі.

— Але ж, з другого боку,—провадив я далі,—жінка ця дуже хора, у неї затроєння крові.

— Невже ж він і від цього може вилічити?—щиро здивувавшись запитав Гембі.

Але в цю хвилину приятель Джо і Лінч ввійшли з залі в сні. Гембі хотів повернутися, але було вже запізно. Руки приятеля Джо обвилися круг нього і притиснули лікті Гембі до боків з такою силою, що з цих обійм не зміг би визволитись ні один професіональний борець нашої частини

світу. В ту ж хвилину я впав на коліна і здушив обидві руки Гембі: треба було забезпечитись од його зброї. Енді Лінч зі свого боку, негайно заткнув „пацифістові“ рота скатертиною з великого столу і зразу ж приглушив його крики.

Я витяг револьвер з кишені Гембі, але Джо цим не задовольнився „Трусіть його уважніше“, сказав він; і справді, —в другій кишені знайшовся ще один револьвер. Після цього я похапцем поширив у сінешній комірці і знайшов там купу пакунків з книжок і журналів, пов'язаних доброю мотузкою. Я набрав цієї мотузки, і ми пов'язали нею „пацифістові“ руки й ноги, міцно забили чопи в зуби, і вже тоді переконалися, що він і справді пацифіст. Ми втягли його в комірку і поклали на підлогу. Тут спала мені в голову жартівлива думка. Безперечно, ці книжки й журнали були саме ті, що їх конфіскувала була в товариша Ейбеда банда. Раз продавати їх далі вже не можна було, то вони могли здатися на щось инше; отже, я почав тягати їх оберемками на Гембі, доки від нього не лишилося й сліду.

Коли я це робив, я побачив у кутку комірки дерев'яну скриньку, щось біля кубового фута в обмірі. Спробувавши підняти її, я спостеріг, що вона важить кілька раз більше, ніж би їй слід було важити, коли б вона мала в собі теж друкований матеріал. „Це ж наша пекельна машина“, здогадався я. Я обережненько підняв її, поніс на шпінках у кухню, а звідти через чорні сходи на-двір. Одімкнувши й одчинивши двері, я, як і сподівався, побачив людину, що стояла біля дверей, затаївшись у тінь.

— Галло!—прошепотів я.

— Галло!—озвався шпик, страшенно перелякавшись.

— Ось якась річ, що належить Гембі. Він сказав мені дати її вам. Обережно, вона важка.

Я передав скриньку йому в руки, причинив двері, знову замкнув їх і подався на гору, підсміюючись собі зі становища бідлашного штика. Він же анічогісінько не розуміє в цій пригоді, та не може ні з ким і порадитись, бо ніяк йому залишати своє місце. Так само нема коли йому й розміркуватися, що й до чого, бо, коли я ввійшов у залю і зиркнув на годинник, то до півночі лишалося тільки три хвилини.

Тим часом приятель Джо і Лінч, замкнувши Гембі в комірці, очікували на мене в снігах. Я шепнув їм, що все

гаразд. Тут ми почули рух у великій кімнаті, ввійшли туди побачили, що двері з кабінету одчинені, а в них стоїть Тесля в своїх осяяних світлом шатах. Через хвилину я збагнув, що вони сяють дужче, ніж натурально; так само ще раз побачив я те дивне сяйво, що вперше з'явилося було в нього на масових зборах; додивляючись уважніше, я побачив ще дивнішу річ. На чолі Теслі проступив піт, як завжди після тяжких душевних переживань; але ж цього разу краплини його були великі і були вони—кров!

Мені стиснулося серце і я дрібно затремтів. В глибокій, безмежній пошані до цієї людини я не насмілювався більше виконувати свій план далі, але не мав сили й спинитися. Я безпомічно стояв, а тим часом він наблизився до товаришів, що спали, і спинив на них скорботний погляд.

— Невже не могли б ви побути годину зі мною, не спавши?—спитав він своїм лагідно-скорботним голосом і поклав руку на плече Ейбелеві, кажучи:

— Час прийшов.

Ейбел схопився на ноги і почав прохати вибачення. Але пророк нічого не відповів йому і почав будити Монету. І в цю хвилину почув я гострий свист на вулиці.

— Бригада,—прошепотів приятель Джо.

LVI

Я збіг по сходах до дверей і визирнув з них. Чотири чи п'ять автомобілів стали перед комітетом, з'їхавшись із різних боків. Побачивши, що люде в хакових строях почали плигати з автомобілів, я побіг знову на гору. Там я поставив на вершку сходів приятеля Джо і Лінча, а сам пішов у залю і привітався з Теслею.

Він ані трохи не здивувався, побачивши мене. Як видно, його думки були дуже далеко. Що ж до мене, то я тремтів од знервовання, коліна ледве держали мене. Скільки ще часу не з'являтиметься Ти-Ес зі своєю ватагою? Я вираховував у голові, скільки їм треба на проїзд із „Вічного Міста“, але що тоді, як їх щось затримає? Чи довго стоятимуть на вулиці екс-салдати, доходячись відповіді Гембі на свій сигнал? Безперечно, не довго. Вони вдеруться в помешкання і витягнуть свою жертву самі. А як ті-есова банда не встигне на цю хвилину?

В моїй кишені було два револьвери Гембі. Вжити їх, чи ні? Ця думка явилась мені якось несподівано; але одночасно явилася вона й у Джо:

— Дайте мені зброю, Біллі,—прошепотів він.

Я слухняно віддав йому револьвери, і він хутко зник у задній кімнаті. Через хвилину він повернувся й сказав:

— Я випорожнив їх і викинув за вікно.

І ледве він це сказав, як тишу ночі перетнуло гостре вицання сирени, що нею Ти-Ес звичайно остерігав людей під час своїх прогулянок.

Я підійшов до Теслі. Мені прикро було дурити його; до того ж я був переконаний, що ніхто одурити його однаково не може. Проте, я спробував:

— М-р Тесля! Гембі має вам щось сказати. Він стоїть під дверима і чекає на вас. Чи не можете ви спуститися до нього?

— Так, можу,—відповів Тесля і пішов крізь двері на сходи, не сказавши більше ані слова. За ним пішли і всі ми,—першими Ейбел і Монета, нічого не знаючи й ні про що не здогадуючись, далі Лінч, а далі Джо і я.

Пророк вийшов на вулицю і його зразу ж оточив десяток екс-салдат; двоє ухопили його в руки. Він не ворухнувся і не сказав ані слова. Товариш Ейбел голосно закричав, мекіканець Монета інстинктивно згадав своїх предків: його рука сіпнулася в кишеню і зараз же блиснув ніж. Один з екс-салдат ухопив його і він гримнув:

— Геть, бо одріжу тобі вуха!

Але Тесля суворо спинив його:

— Ніхто не повинен уживати насильства ради мене. Хто вживає насильства, сам згине від насильства.

Монета стих. Розуміється, Лінч, приятель Джо, і я теж стояли тихо. Салдати повели Теслю до автомобіля.

Але ще не дійшли вони й на половину до нього, як на тихій вулиці залунав голос. Коли б не ці надзвичайні й дражливі умови, то всякий пізнав би в ньому жіночий голос, тут же він здавався голосом надприродної істоти. Він лунав наче срібна труба на полі бою—переможно, гостро, гіпноотично.

— Дорогу Великому Імперському Панові Ку-Клукс-Клена!

Всі здригнулися, але я був здивований мабуть більше за всіх, бо я ж пізнав голос! Мері Магна вдруге в життя грала не німу роллю!

Я стояв на сходах будинку, і голови салдатської юрби не затуляли мені видовища. Тут було чотири великих автобуси „Вічного Міста“ та й ще двоє під'їздили з обох боків. Біля п'ятидесяти чоловіка вже зійшло на землю, а безперервно сходили ще далі нові; всі були вдягнені в широченні білі вбрання і мали на головах білі капюшони з двома дірками для очей і третьою для рота. Білі постаті хутко шикувалися в півколо, цілком оточуючи нечисленну ватагу екс-салдат та притискуючи її до стіни будинку. Посередині півкола, вийшовши трохи вперед, стояв „Великий Імперський Пан“ з червоною зорею на чолі білого капюшона; він простяг до екс-салдат мертво-білі руки, маючи в одній з них магічну патерицю з червоним огнем на кінці. Ця патериця гойдалася над головами членів Бригади і, як видно, впливала на них як щось надприродне, бо всі вони наче приросли до землі, широко розкрити перелякані очі.

LVII

І знову залунав срібний голос Великої Опері:

— Дорогу, бандо! Здавайся! Оступись! Корись! Вклонись! Розступись перед Бандою Банд, непереможною, імперською, найвищою з найвищих банд! Слухай декрет Пана, найвищого Головного Командира Драгун Езотеричних Когорт, Безсмертного Великого Імперського Пана Ку-Клукс-Клена!

Далі Великий Імперський Пан повернувся до вдягненої в біле юрби і гостро скомандував:

— Кленсмени! Пам'ятайте вашу присягу! День Суда прийшов! Огидний дурисвіт тремтить! Великий незмінний вирок винесено! *Coelum animum imperiabilis senescat! Similia similibus per quantum imperator. Inexorabilis ingenium parasimilibus esperantur! Saeva imparatus ignotum indignatio! Salvo! Suppositio! Indurato! Кленсмени, на коліна!*

Всі гупнули на землю як одна людина.

— Кленсмени, присяга! *Si fractus illibatur orbis, impavidum ferient ruinae!* Ви чули вирок. Яка належить кара? Смерть?

Голос з юрби вигукнув: „Смерть!“ Інші підхопили і юрба ревнола:

— Смерть! Смерть!

Великий Імперський Пан виголосив:

— *Arma virumque cano, tou poluphlesboiou thalasses!*

І звернувшись до екс-салдат:

— *Tetlathi mater emé kai anaskeo ko-omeneper!*

Після цього Великий Імперський Пан вказав пучкою своєї мерцівської руки на Теслю, що стояв білий як смерть, але в повній рішучості:

— Смерть усім зрадникам!—grimнув він.—Смерть усім агітаторам! Смерть усім ворогам Ку-Клукс-Клена! *Condemnatus! Incomparabilis! Ingenientis exequatur!* Пропустіть Вірних Вищих Невблаганних Вартових, Великих Святих Сенешалів вперед! Шість білих постатей виступило з юрби.

— Візьміть тіло цього ганебного злочинця!—скомандував Великий Імперський Пан, і, звернувшись до екс-салдат, наказав:

— Передайте цього дурисвіта Найвищому Таємному Судові Клена, що один має силу карати так, як слід!

Що думали про всю цю комедію приголомшені члени Бригади,—я ніяк не можу собі уявити. Згодом, коли все вже минулося, я спитав Мері: „Де ви навчилися цієї нісенітничі?“ І вона оповіла мені, що колись, за дитячих років, грала вона в дитячому театрі, де був також фокусник, що ввесь час чарував людей такими от словами. Їй довелося бути свідком його заклять протягом майже року вісім-десять раз на тиждень; отже, ці фрази влучалися їй у пам'яті і тепер як найкраще придалися на те, щоб вплинути й на цих дорослих дітей.

А може бути, салдати думали, що це другий план тих же самих людей, що наймали й їх. Та що б вони ні думали, одно було ясно як на долоні,—їх було безнадійно менше. Салдатський банді не лишалося нічого іншого, як скоритися. Найвищій Банді, і вона скорилася. Ті, що держали Теслю оступилися, і Вірні Вищі Невблаганні Вартові та Великі Святи Сенешалі вхопили пророка за руки і повели. Як видно, вони цілком забули про інших, про нас; але ми з Джо вхопили Ейбела й Монету, пропхалися поза плечима салдат і всі четверо вскочили в гущавину „кленсменів“.

Тепер уже не було потреби додержувати тону. Ми потягли Теслю до найближчого автобуса і віпхнули його туди. За ним виліз Великий Імперський Пан, а далі вдерлися й усі ми. Тут поруч шофера сидів Ті-Ес, дивився на цю сцену і саяв у захваті. Він схопив мене за руку і зі всіх сил стиснув її. Я не міг говорити; зуби дрібно цокотили мені од напруги. Тесля, що сидів за нами, певно, вже зрозумів зна-

чіння цієї скандальної пригоди, але не казав ні слова. Тим часом білі „кленсмени“ вже повдиралися в середину, сирена ревнула серед ночі, автобус сіпнувся, завернув за ріг і взяв повну хуткість. Всю дорогу до „Вічного Міста“ Ті-Ес, я й приятель Джо весь час тільки хлопали одне одного по спині, заходячись од реготу; так само до сліз реготали й усі „кленсмени“,—всі, за виключенням „Великого Імперського Пана“, що сидів поруч Теслі і гірко плакав.

LVIII

Пошепки порадившись з Ті-Есом, ми ухвалили одвезти Теслю на ті-есову віллу, що стояла за містом, на кілька миль від „Вічного Міста“. Я гадав, що там йому буде безпечніше, ніж у якому іншому місці. Прибувши в студію, ми витрусили наших „кленсменів“, наказали одвезти приятеля Джо додому, а трьох товаришів до готелю на ніч. Після цього я попрохав Теслю сісти в автомобіль Ті-Еса. Він не відповів на мої запитання і тільки сказав:

— Я хотів би лишитися на самоті.

Я відповів йому:

— Я одвезу вас у таке місце, де ви зможете бути на самоті скільки лишень захочете.

Тесля послуухався, сів в автомобіль і через кілька хвилин я й Ті-Ес уже вводили його в розкішний палац магната.

Тепер ми почували себе не весело, бо мовчання Теслі впливало на нас дуже прикро. Він знову сказав: „Я хочу лишитися на самоті“. Ми звели його на гору в спальню і залишили там на самоті, замкнувши, однак, для безпечности двері.

Внизу ми поглянули одне на одного, відчуваючи себе як школярі, що після шкоди незабаром мають явитися перед учителем.

— Ви лишаєтеся тут, Біллі,—рішуче заявив магнат.—Ви маєте говорити з ним завтра! Я не зможу!

— Гаразд,—сказав я і позирнув на годинника.

Було вже після першої години ночі.

— Дайте мені будило,—сказав я.—Тесля прокидається разом з птахами, а ми не повинні дозволити йому вилетіти через вікно.

Ледве тільки розвиднілося, як я тихо постукав до нього в двері, щоб не розбудити, як що він іще спить. Але він

відповів,—„Ввійдіть“. Я ввійшов і побачив, що він сидить біля вікна і дивиться вниз.

Я з острахом став посеред кімнати і почав:

— Я, звичайно, розумію, м-р Тесля, що дозволив собі надто велику вільність відносно вас...

— Ви самі це кажете,—перебив він, вжахнувши мене своїм поглядом.

— Алеж,—не піддавався я,—коли б ви знали, в якій були ви небезпеці...

— Невже ж ви гадаєте, що я прийшов у Країну Банд шукати спокійного життя?

— Так, але ж ви не знаєте як раз цієї банди! Чи могли б ви думати, що в вашу кімнату підкинуть пекельну машину—динамітну бомбу? І що весь світ прочитав би сьогодні в газетах, що ви змовлялися висадити когось у повітря?

— Немов би це вперше було б мене оббрехано!

— Звичайно,—говорив я далі.—Я розумію, що я зробив...

— Ви ніяк не можете розуміти, що ви зробили. Ви надто несвідомий.

Я похилив голову, готовлячись одібрати кару. Але голос Теслі враз пом'якшав.

— Ви—частина Країни Банд,—сказав він,—це біда ваша. В Країні Банд навіть мучеництво не може відбутися пристойним чином.

Я звів на нього отетерені очі.

— Але яка ж кому користь од мучеництва?—скрикнув я.

— Користь та, що на людей не можна вплинути инакше. Вони ще в тім дикунськім стані, коли вимагають кривавих жертв.

— Але зважте, якого ж сорту було б це мучеництво!—заперечив я.—Воно ображає гідність і через те не робить жадного вражіння. Вас вимазали б голого смолою і повісили б як звичайного карного злочинця

Тільки сказавши, зрозумів я свою нечемність. Тесля відповів:

— Я вже звик, щоб мене трактовано як звичайного карного злочинця...

— Гаразд,—скрикнув я з одчаєм у голосі.—Розуміється, як що ви будь-що-будь хочете, щоб вас повісили, як що ви волієте саме цей спосіб...

Я спинився, бо побачив, що він закрив лице руками. І в тиші я почув його шепіт:

— Я молився сю-ніч, щоб ця чаша минула мене; як видно, молитву мою уважено.

— Ага,—сказав я, силкуючись підбадьорити його.—Ви бачите, я тільки одіграв роллю провидіння. Дозвольте ж мені грати її ще кілька день, поки ця банда божевільної салдатні залишить місто. Мені до глибини душі соромно за них але я сам один з них і розумію їх. Вони ж насправжки воювалися і виграли війну. І вони збожеволіли од перемоги. Це сліпе могутнє почуття...

Тесля скочив на ноги.

— Я знаю!—скрикнув він.—Я знаю, можете не говорити мені про це! Я не ганьблю ваших салдат. Я винувачу тих, хто штовхає їх на це,—дорослих людей з пухкими руками, що сидять по конторах і накидають божевілья цілому світові! Якої треба їм кари?

— Це запекла банда,—озвався я.

— Я бачив їх! Це люде з камінними обличчями! Це вовки на машинах! Це дикуни з вишліхтованими нігтями! Це вони зробили країну домом божевільних! Це вони зробили її Країною Банд!

Я не відповідав йому, перечікуючи, доки його обурення ушухне.

— Ви маєте рацію, м-р Тесля. Але світ наш справді такий, і ви не можете його переробити...

Тесля владно простяг до мене руку:

— Ніхто в моїй присутності не сміє дозволити собі таке блюзнірство відносно життя!

Розуміється, я замовк; Тесля ж знову пішов до вікна сів біля нього і почав дивитися вниз.

Кінець-кінцем, я знову зважився.

— М-р Тесля! Ваші друзі просять вас тільки про те, щоб ви пересиділи тут, доки цей з'їзд екс-салдатні залишить наше місто. Після того ви знову зможете вчити людей. Поки ж Бригада тут,—це ніяк не можливо. Це—мугирні дикуни, вони хазяїнують тепер у місті, як їм лишень до вподоби. Коли вони зустрінуть вас на вулиці, то почнуть мучити й зневажати вас...

— Не бійтеся тих, хто убиває тіло,—бійтеся тих, хто вбиває душу,—заперечив Тесля.

Я знову замовк. Він же через хвилину звернувся до мене:

— Брате! Я хочу лишитися на самоті!

Я ще раз зважився:

— М-р Тесля! Чи не були б ви ласкаві обіцяти...

Він перебив:

— Я можу щось обіцяти тільки Батькові своєму. Лишіть мене.

LIX

Я зійшов униз. Тут Ті-Ес уже ходив по хаті в червоному халаті, немов гладкий манах. Так само була тут і Моу, тільки ж її халат був рожевий, з білими хризантемами. Можете бути певні, що їм не легко було встати о шостій годині ранку, але ж вони, як бачите, встали і були дуже заклопотані.

— Що він говорить?—вигукнув Ті-Ес, побачивши мене.

— Він не каже, що має робити.

— Не обіцяв посидіти тут?

— Не обіцяє нічого і ніяк.

— А замкнули ви двері?

Я відповів, що замкнув. Тут сквапливо втрутилася Моу:

— Біллі! Ви повинні лишитися тут і піклуватися про нього. Бо коли він зійде сюди і звелить мені будь-що, я не зможу не послухатися!

Я пообіцяв. Через кілька хвилин явилася таця з чашкою кави, стаканом молока, хлібцями, маслом та фруктами. Я мусив однести все це пророкові в кімнату. Я ввійшов до нього і, силкуючись приховати свою ніяковість, бадьоро сказав:

— Ось ваш сніданок!

Тесля поглянув на мене і запитав:

— Ви замкнули двері?

Я зібрав усю свою мужність і відповів:

— Замкнув.

— То в чім же ріжниця бути вашим арештантом, чи арештантом ваших правителів?

— Ріжниця в тім, м-р Тесля,—відповів я,—що ми не хочемо вас вішати.

— І як довго хочете ви держати мене тут?

— Біля чотирьох днів,—відповів я.—Доки не закрийється з'їзд. Як що тільки даєте слово перечекаати цей час, то маєте

повну волю в цьому прегарному будинкові, а після цього я обіцяю вам всяку допомогу вашій проповіді до народу.

Не дочекавшись відповіді, я поставив татю на стіл, вийшов і знову замкнув двері. Внизу був уже один з ті-есових секретарів з оберемком ранішніх газет. Я вхопив *Таймса* і зразу побачив наголовок через усю сторінку:

КУ-КЛУКС-КЛЕН АРЕШТУЄ ТЕСЛЮ. СУЕСЛОВНИЙ ЧЕРВОНИЙ ПРОРОК ЗНИКАЄ В АВТОМОБІЛІ З СИРЕНОЮ

Звичайно, секретна служба, що планувала лінчування пророка, вже подала справоздання в газети. І звичайно, в справозданню не було ні слова про знайдення пекельної машини та про нічим не викликаний збройний напад прихильників „Червоного пророка“ на беззахисних членів Бригади. Та тепер це було й без діла, справоздання ефектно закінчувалося вихвалюванням кленсменів, як рятівників незаплямленої чести міста. Було ясно, що ще до спуску в машину ні одна з обох газет ніяк не здогадувалась, що одягнені в біле постаті зовсім не були членами Ку-Клукс-Клена. *Таймс* умістив на провідній сторінці коротеньку редакційну замітку великими літерами, де дякував населенню Вестерн-Сіті за хуткість виявлення ним своєї відданості законам і ладові.

Але ж, розуміється, правда про виступ нашої штучної банди не могла укритися довгий час. Коли ви наймаєте сотню кіно-артистів брати участь хоч і в найбільшій таємниці віку, то не дуже багато годин потрібно на те, щоб про вашу таємницю довідалася редакція газети. І справді, минуло дві години і *Вечірній Смерк* уже звонив до будинку фільмового магната, допитуючись, куди він дів украденого пророка. Нема ніякої рації одрікатися, дипломатично казав редактор, бо ж надто багато людей бачили, як пророка пересадили в автомобіль Ті-Еса. Розуміється, секретарь Ті-Еса, що відповідав у телефон, мужньо брехав, але ж ми знали, що правда однаково скоро стане широко відомою. Адже тут було чимало слуг, шоферів, садівників; всі вони знали, що таємниця в білих шатах перебуває десь у домі. Їм з усіх боків даватимуть хабаря, і хтось, мабуть, візьме його.

Протягом години чи двох після цього віллу обсіло вже більш десятка репортерів; вони знимали фотографії з неї, а де-які слідили за нею з далечини через біноклі. Перед моїми очима спалахнув новий наголовок:

ФІЛЬМОВИЙ МАГНАТ ХОВАЄ ПРОРОКА ЧЕРНИ ВІД ЗАКОНУ

Цього бока справи ми на початку якось і не помітили. Тесля мусив сьогодні о дев'ятій годині ранку явитися до поліційного судді Понті. Чи піде він, запитували репортери, і як що ні, то чому саме ні? Мері Магна, звичайно, охоче погодилася б втратити свої двісті доларів застави; але ж суддя мав право видати наказа про арешт Теслі і прислати по нього людей. Отже, чи не зробить він цього?

І от, поза лаштунками вестернсітвської влади розпочався жажливий дипломатичний поєдинок. Ми не були того цілком певні, хто саме хотів витягти Теслю з його схованки, зате ж дуже добре знали, хто хотів і на далі затримати його в безпечному місці. Я подзвонив своєму дядькові Тимотеєві і вияснив йому стан річей. Йому нема чого витрачати час на лайку, я однаково стану в оборону пророка. Коли він хоче ліквідувати скандал, то хай зробить, що може, аби пророкові полишено було спокій.

— Але що ж я можу зробити, Біллі!—скрикнув він.— Це ж діло суда.

— Дурне,—відповів я.—Ви ж як найкраще знаєте, що нема в цьому місті жадного судді, що не зробив би, що йому сказано, коли сказала це відповідна людина. Вам треба тільки побалакати з де-Вігзом, Вестерлі, Керсоном і іншими з високої банди та переконати їх, що, витягаючи Теслю з його схованки, вони анічогісінько не виграють.

Чого, власне, їм хотілося?—питав я. Щоб було припинено агітацію? Гаразд, ми спинили її, та ще й без пролиття крові. Коли ж вони витягнуть пророка з його схованки та приведуть на поліційний суд, то тільки викличуть більше хвилювання й галасу, а це не знати ще, як і закінчиться.

Я подзвонив ще кільком людям, що могли мати вплив; а тим часом Ті-Ес, сидючи в конторі свого „Вічного Міста“, тиснув по телефону на редакторів вечірніх газет. Пророка на час з'їзду усунуто зі сцени; чому ж вони не дають йому спокою? Хіба їм мало тої сенсації, що в місто прибуло п'ять чи десять тисяч героїв війни? Чого ж вони й далі хочуть докучати читачам якимсь релігійним диваком?

Коли стріляеш крячка дробом і птах грудкою падає на землю, то не питаєш, яка саме дробина поцілила йому

в серце. Так само трапилося й з нашими напруженими зусиллями. Якесь дробинка таки мусила поцілити, бо коли об одинадцятій годині ранку перед суддею Понті стала справа Джона Доу Теслі з громадою міста Вестерн-Сіті, і судовий пристав викликнув підсудного, а його не знайшлося,—то суддя просто сказав, що застава конфіскується, і без дальших слів перешов до іншої справи. А всі три наші вечірні газети подали звістку про це в темному куточкові десь на внутрішній сторінці. Червоного пророка було поховано!

LX

О першій годині дня я поніс Теслі полуднувати і з тугою в серці побачив, що сніданку він так і не їв. Я спробував заговорити до нього, але він сидів біля окна, відвернувшись і не звертаючи на мене жадної уваги. Отже, я лишив йому спокій. О шостій годині я приніс йому обід і знову побачив, що ні сніданку, ні полудня він не їв. Так само знову не сказав ні слова. Отже, я забрав обід назад і, спустившись, сказав Ті-Есові:

— Ми вв'язалися в голодний страйк!

Нема що й згадувати, що за таких умов ми не раділи й власному обідові. Ті-Ес закинув усі свої діла і закурився; він тільки раз-у-раз уставав з крісла, блукав без діла по хаті і знову сідав у друге крісло. Я робив те саме. Коли ми так от десяток разів змінили крісла і було вже біля восьмої вечора, я сказав:

— Чим ото так блукати, чи не краще б вам було подзвонити до ранішніх газет, переконати їх триматися пристойно?

Ті-Ес підійшов до телефона і викликав старшого редактора *Таймса*. Я ж сидів і слухав розмову.

З самого початку Ті-Ес нагадав редакторові про те, скільки місця в газеті споживає „Вічне Місто“ за рік, і скільки загалом має за це редакція готівкою. Ті-Ес ніколи не вимагав, щоб йому зробили приємність у газеті, зараз же він цього як раз потребує. Він хоче, щоб *Таймс* залишив писанину про Теслю, а закрема про його зв'язок з кінопромисловістю. Адже нині з ним усе гаразд, і нікому від нього нема жадної мороки...

І от враз красна мова Ті-Еса спинилася; мені здалося також, що він на цілий фут підскачив.

— Що? Ви з глузду з'їхали, чоловіче!

— Біллі!—звернувся він далі до мене з одчаєм у голосі й очах.—Вони мають звістку, що в цю хвилину Тесля стоїть на сходах Міської Ради і промовляє до народу!

Магнат не бачив, як мене підкинуло з крісла, не чув, що й як я вигукнув; він уже знову говорив у телефон.

— Милий Боже! Звідки я що про це знаю? Так він же сидить у кімнаті над нами, і тільки дві години тому ми давали йому туди обід! Він не хоче їсти, не хоче говорити...

Далі я вже не чув, бо вискочив з кімнати і полетів на гору. Двері до Теслі були замкнені; я одімкнув їх і вскочив у кімнату. Вона була порожня. Птах вилетів!

Як він вибрався звідси? Виліз через вікно і потім спустився в своїх пророцьких шатах на землю ринвою? Завоював серце якогось слуги? Чи може досяг цього як раз газетний репортер чи агент наших ворогів підкупом? Я скотився вниз, побіг у гараж до свого автомобіля і по дорозі в місто марно силкувався відповісти собі на ці питання. Яким чином Тесля, визволившись спід нашого арешту, так хутко опинився в місці—це вже не так тяжко було пояснити собі; адже, ті-есова вілла стояла на шляху з великим автомобільним рухом, і майже кожний шофер охоче брав подорожного.

З такими міркуваннями в'їхав я в місто. Навіть у передмісті, мало залюдненім, рух спинювався на кожному перехресті хвилину-дві, отже—я мав час оглянутися довкола і зрозуміти, що вся Бригада вже в місті. Цілий день потяги прибували до міста просто десятками з кожної залізниці. І тепер вулиці комалилися людьми в військових строях, що ходили взявшись за руки, галасували, співали пісень, та тинялися по всіх усядах, шукаючи якоїсь пригоди. Завтра перший день з'їзду, день великого параду; сьогодні ж—ніч буйного бенкету. Сьогодні салдати мають у місті все чисто задурно,—так само як і інші, що могли десь позичити чи купити салдатське вбрання. Дух настрою як найкраще відбивала провідна стаття на редакторській сторінці *Таймса*.

„Галло, земляче! Цигарку? Беріть ось і другу. Беріть усе, що побачите довкола себе.

„Місто—ваше. Заберіть його в свій табір із собою. Робіть з ним, що вашій душі захочеться. Наказуйте йому. Хай носить вам провіянт. Хай чистить вам чоботи. Хай носить вам шинелю, доки не мине спека.

„Ми всі чекаємо на ваші накази. Женіть нас геть, коли ми заваджаємо. Штовхайте нас із пішоходів на вулицю. Давайте нам ваші пакунки і кажіть, куди їх одвезти. Якесь доручення? Кажіть нам. Коли вам треба кудись потрапити, не розпитуйте дороги, а просто плигайте в автомобіль. Довежемо.

„Беріть іще цигарку, поки не пішли. Сховайте ваші гроші. Вони тут без діла. Платить Вестерн-Сіті“.

Проїхати через юрбу не було жадної змоги. Отже, я завів свою машину в якийсь гараж і пішов далі до Міської Ради пішки. По дорозі я побачив, що запросини *Таймса* прийнято до виконання: Бригада опанувала все місто. Ледве можна було пройти вже й по вулиці і скрізь була суцільна галаслива юрба, що немилосердно штовхалася. Кожна друга людина була у військовій строї. Як видно, відбулася мовчазна постанова скасувати на три дні Одинадцятий Додаток до Конституції *); вуличні крамарі на своїх возках і автомобілях вивезли на вулицю самогон, або ж „ясну блискавку“, і безборонно торгували нею. Часто зустрічалися люде з пляшкою в руці і з настроєм від іншої пляшки на обличчю; вони намагаються обняти вас і запрошують вас пити з ними; а були й такі, що вимагають від вас, щоб ви купували віскі всякому, хто лишень до вас підійде. Місту, очевидно, подобалося все це, бо відмов не траплялося. Раз Велика Республіка Країни Банд не могла дати своїм героям поворотцям з війни того нового світу, що їм обіцяла, раз вона не могла навіть повернути їм роботу, що вони тоді мусили покинути,—то хай хоч нап'ються, принаймні!

По кілька раз на кожному кварталі доводилося мені сходити з пішохода на вулицю, обходячи групу в десять-двадцять почервонілих і розпатланих людей, захоплених великою національною грою—в кості. „Кидай!“ що разу кричали вони, ані трохи не звертаючи уваги на те, що людям ніяк пройти через них, і що спинюється рух. Біля кожного на асфальті лежала купка банкнот і стояла пляшка „ясної блискавки“; от так ковтне з пляшки і починає співати:

Тільки й знай—плати, плати,
А щоб виграти—не жди!

*) Заборона алкоголю в Америці. Прим. перекл.

Трохй далі побачив я пару автомобілів, що силкувалися проїхати; весела юрба зробила собі з них розвагу, кидаючи в них пляшки й кружки. Хтось затяг:

— Гей, хто виграв війну?

І в відповідь ревнуло:

— Лежні, клятї боягузи!

Юрба сунула далі, підхопивши улюблений приспів:

Ми в армії, щоб ворога побить,
За плугом ніяк нам ходить,
Були ми сучими синами,
То й поздихаєм шарпаками.
Ми в армії, щоб ворога побить.

А з другого кінця вулиці вже долітав спів другої банди:

Я в Балтиморі маю дівчину, гей-гей,
Трамвай підходить просто до дверей.

Подекуди розпочиналася бійка навулачки, а то й плясками; сміючись і верещучи, юрба силкувалася розтягти задирак і розсудити їх.

Милю чи дві довелося мені йти от у такому гармидері, і серце моє стискувалося чим раз болючіше від нестерпучого передчуття лиха. Мені лишалось пройти ще кілька кварталів до Міської Ради, коли я одразу опинився перед фактом: друг мій Тесля—в руках черни!

LXI

Я опинився перед халабудою, що нагадувала халабуди колишніх піонерів наших прерій. Подеколи такі халабуди з мандрівним населенням ви ще й досі можете побачити по боках наших шляхів. Як видно, одна така халабуда мала нещастя заїхати в місто саме перед зїздом Бригади. П'яні гультьї підкинули Теслю на сам верх халабуди, попередивши свій жертві на голову галон червоної фарби, щоб усякий пізнав Червоного Пророка, що про нього він так багато читав у газетах. До дишло халабуди прив'язано було довгу мотузку; за неї вхопилася сотня чи дві салдат, тягаючи халабуду з вулиці на вулицю, танцюючи, співаючи та вигукуючи смертовбивчі погрози на адресу „червоних“. Частина салдат ішла спереду, розчищаючи дорогу, а за ними важко котилася халабуда; вона незграбно хиталася, і про рока кидало з боку на бік. На щастя, в брезенті була дірка, і він міг триматися за одно з дерев'яних ребер.

Процесія проходила повз мене. З обох боків була почесна варта—ланцюг з людей, що, поклавши руки кожен передньому на плечі, підплигували в такт чогось подібного до пісні: „Гай-гай, більшовицький пророк! Гай-гай, більшовицький пророк!“ А знов інші підспівували: „Не хочу робити! Не хочу робити!“—глузливе прозвище Країни Банд нашим індустріальним робітникам світа *). Хтось намазав червоною фарбою літери I. W. W. з обох боків халабуди. Один п'яний хам, що стояв недалеко мене, простяг до нещасного Теслі кулака і проревів неначе в трубу:

— Гей ти, клятий анархісте! Коли ти пророк, зійди з халабуди і вигой мені трипера!

Юрба покотилася з реготу, а п'яний хам, радий зі свого успіху, ув'язався за халабудою, весь час повторюючи своє глузування знову і знову.

Тут щось тріснуло і на пішоході задзвеніло бите скло. Я повернувся й побачив, що це якийсь салдат, сидівши в ресторані Ройаль Готель, висадив вікно цього lobby *) стільцем. За ним було двадцять чи тридцять чоловіка в військовому строї, що хотіли вийти й пристати до забавки, але дверек готелю було забито юрбою; отже, вони вибрали простішу путь до своєї мети.

Розуміється, я знав, що не вдію тут анічогісінько; це було б однаково, що дути грудьми проти урагану, щоб його спинити. Тесля хотів мучеництва, і тепер мав його,—того властивого сорту й вигляду, що як раз відповідав нашій вільній, незалежній і щасливій країні. У нас було чимало агітаторів та порушitelів нашого самозадоволення, і всі вони „мали своє“ в тій чи іншій формі; але ніхто з них не зробив так багато для здобуття такої лютої ненависти до себе, як цей „більшовицький пророк“, що нині „отримував своє“. „Не панькатися!“ стало гаслом армії; отже, я пристав до процесії, твердо переконаний, що трохи згодом здамся на роль санітара до ношей.

Через пів квартала ходи ми опинилися коло Палейс-Готелю, звідки в ту хвилину вихопилася нова юрба людей у салдатській одежі. Тут я почув жіночий крик, поставив ногу

*) «I won't work» має ті ж перші літери, як і «Industrial Workers of World». Пр. перекл.

*) Так звуться ресторани-клуби, удержувані здебільшого трестами для переведення виборчих махінацій. Пр. перекл.

на кант вікна крамниці і, держачись за тент, піднявся над головами юрби. З півдесятка хамів спіймали якусь дівчину; не знаю, чим вона завинила—може її сукня була трохи закоротка, а може вона не дуже гречно огризнулася до якогось з бандитів—тільки ж вони без дальших розмов почали здирати з неї одержу. Вони здерли з неї все чисто, за винятком бинди на голові, черевиків і панчо, вхопили на плечі, побігли до халабуди і підкинули нещасну до Червоного Пророка. „Ось дівчина як раз для тебе!“—крикнув один з них, а п'яний хам, що все домагався від Теслі вигоєння свого трипера, надумав новий дотеп:

— Гей ти, клятий більшовиче! Чом ти не націоналізуєш її?

Люде аж заверещали, а де-кому з них це так уподобалося, що вони почали танцювати біля халабуди, жестикулюючи руками в повітря. Адже, бачите, про „націоналізацію жіноцтва в Росії“ вони знали всі подробиці; так само читали вони в газетах про Мері Магн і про охоту Теслі до кіно-артисток та інших веселих леді. Пророк простяг дівчині руку, коли вона от-от мала скотитися з халабуди; і цей жест викликав серед черни такий галас і рик, що я яскраво уявив собі диких звірів на арені цірку. І тут у мій змучений мозок вернулися слова Теслі: „Це Рим! Рим! Невмирущий Рим!“

Процесія докотилася до „Гіподрома“, до найбільшого міського театру, що, як і всі інші також, був призначений для обслуговування Бригади на час її з'їзду. Хтось із банди, як видно, знав будову театру і повів процесію на бічну вулицю до артистичного виходу. В „Гіподромі“ відбуваються вистави всякого роду, отже—він має з боку ворота, і через них можна провезти автомобілі, гармати, диких звірів у сажках,—все, що лишень захочеться. Чернь рушила сюди, змела геть варту, одімкнула й розсунула ворота, а далі божевільна салдатська банда з галасом потягла через них халабуду в будинок.

В цю хвилину гола дівчина скотилася з халабуди на землю; хтось пошкодував її й одніс у бік. Халабуда покотилася. Авангард змітав усе зі свого шляху—лаштунки, слуг, артистів; на величезне здивовання аудиторії в дві тисячі чоловіка через сцену пройшла довга низка людей з мотузкою, а за ними виїхала халабуда з намальованими червоною фарбою злочинними літерами та з вимазаною в червоне жертвою, що вчепилася за дірку в полотні. Хакова чернь скупчилася навкруги, оглушливо ревучи:

— Гай-гай! Більшовицький пророк! Гай-га! Більшовицький пророк!

Мені пощастило пропхатися доволі близько, і я міг бачити все, що відбувалося. Не знаю, чи не знепритомнів часом Тесля: тільки ж він покотився зі своєї високости, і двадцят�ох рук підхопили його. Хтось здер завісу зі стіни, двадцять чи тридцять чоловіка вхопилися за неї з усіх боків, кинули пророка в середину і почали підкидати його на десять футів у повітря, ловити та знову підкидати чим раз вище.

Далі я не міг уже стояти тут; я одвернувся й вийшов через задній вихід на вулицю. Тут вулиця була порожня. Я став на пішохіді, стиснувши руками збожеволілу від огиди голову, та ввесь час чим раз голосніше вигукуючи слова Теслі: „Це Рим! Рим! Невмирущий Рим!“

Через хвилину я почув брязкіт розбитого наді мною шкла; вчасно сіпнувшись в бік, я врятувався од його скалок. Озираючись, я на превеликий жах свій побачив червону голову й плечі Теслі, що вилітав у пробиту дірку. За плечима вилетіли й ноги. На щастя, між ним і землею знайшовся вузький карниз. Тесля упав на карниз, покотився з нього, а коли падав, то я підхопив його і зсадив на землю без ушкодження.

LXII

Я думав, що мій пророк—непритомний; отже, я хотів ухопити його на плечі та пошукати місця, де б його можна було сховати. Але на моє здивування він скочив на ноги. Фарба текла по його обличчі і не давала змоги придивитися до нього, а все ж я побачив, що воно скривилося від лютости. Я згадав його звичайний лагідний вигляд: ніколи мені й не снилося побачити його саме таким, як тепер!

І він зніс у гору кулака!

— Я хотів умерти за цих людей! Але тепер—хай вони самі мруть за себе!

А далі, дико махнувши рукою, раптом звернувся до мене:

— Заберіть мене звідси! Куди хочете, як хочете! Заберіть мене назад, туди, де я нічого не бачу, нічого не чую, де я не думаю! Назад—у церкву!

З цими словами він побіг так, ніби аж полетів на крилах своєї широкої одежі; я ніколи не думав, щоб пророкові голі ноги могли гнати так швидко,—так дивовижно швидко!

Я побіг слідом за ним; я ввесь час був при ньому і тепер ухвалив бути й при його кінці, який він ні буде. Так ми вибігли на Бродвей, де, розуміється, було багато салдаської черни; пророк біг наче пес із прив'язаною до хвоста бляшанкою. Він гнав вулицею, обминаючи всякі перешкоди на шляху; так само силкувався робити й я, але менш щасливо, бо подекуди збивав людей з ніг. Люде кричали, автомобілі ревли, салдати гналися за нами зі свистом і галасом. Мені починало вже нехватати духу, трохи вертілася голова; будинки хиталися позад мене, скрізь була чернь; зі всіх боків до мене простягалися руки, от-от мавши мене затримати; але я все ще біг за своїм пророком, що тільки мигтів своїми голими ногами в повітря. Так ми завернули ще за один ріг, і я побачив, куди линула його змучена душа: він біг просто в церкву св. Бартоломея!

Я наздоганяв: пророк робив три кроки, а я за той же час чотирі. Він сіпнув дверек і зник за ними; коли вскочив у церкву й я, він був уже посеред неї. Люде в церкві посхоплювалися з місць, страшенно здивовані; хтось ухопив мене за руку, але я викрутився, а в цей час пророк тричі скочив через повітря. За першим скоком він опинився на сходах до вівтаря, за другим—на престолі, а за третім—на своїм старім місці, у вікні.

Тут він повернувся і поглянув на мене. Його обляпана червоною фарбою одежа вкрила його голі ноги, його скривлене з гніву лице знову стало лагідним і милосердним, скільки дозволяла на це фарба. Рухом руки він звелів мені спинитися і лишити його на самоті. Після цього рука його упала вниз і він став нерухомий.

Цілком знесилений та з вертінням у голові, упав я назад на одно з крісел, стиснувши голову руками.

LXIII

Я не знаю гаразд, скільки часу минуло після цього. Кінець-кінцем, я почув у себе на плечі руку, що трясла мене. Я ненавиджу, коли хтось кладе на мене руку; отже, я спробував струснути її. Але мені не пощастило; до того ж почув я ще й голос:

— Вставайте, друже! Час замикає. Чи, може, ви хворі?

Я підвів голову і в першу чергу зиркнув на постать у вікні. Вона була цілковито нерухома; крім того, як це ні

удивно було, ні на обличчю, ні на її шатах не було й сліду червоної фарби! Постать була чиста й ясна; над головою світилося саяво; коротко кажучи, це була постать, знана мені ще з часів далекого дитинства.

— В чім справа?—знову запитав мене голос із боку.

Я обернувся й побачив його преподобіє м-ра Сімпкінсона. Він пізнав мене і вигукнув:

— Чи бач? Біллі! Бога ради, що вам трапилося?

Я здивувався і одночасно вхопився рукою за щелепа. Голова мені боліла, а щелеп був ніби в огні.

— Я... я... я...,—залопотів я.—Почекайте хвилиночку... Мені здається, що мене ушкоджено.

Я силкувався скупчити свої думки. Очевидно, я бачив сон; а раз так, то що ж саме було сном, а що дійсністю?

— Скажіть,—запитав я.—Чи нема поблизу цієї церкви кіна?

— Чому нема? Є,—відповів Сімпкінсон:—Ексцельзіор.

— А не було там вуличного заколоту?

— Був. Купка екс-салдат пробувала не пускати людей у кіно. Та вони ще й досі там. Ось тільки прислухайтесь.

Я прислухався. Справді, оддалеки долітав приглушений галас. Тепер я зрозумів, що саме мені трапилося.

— Я опинився був серед цієї банди, і там мене побито. До непритомности. І я втік сюди.

— Господи!—скарикнув церковник, і його приємне обличчя вкрилося співчуттям. Він узяв мене під руки і допоміг устати на ноги.

— Мені добре тепер,—сказав я.—От тільки щелеп горить. Котра година тепер?

— Біля шостої.

— Бути не може!—вигукнув я.—Все це наснилося мені за одну годину? Бачите, я мав дивовижний сон; навіть тепер мені тяжко сказати, чи це був сон, чи дійсність.

На хвилинку я спинився, думаючи.

— Скажіть мені, відбувається чи ні тепер у Вестерн-Сіті з'їзд Бригади, чи, пак, Американського Легіону?

— Ні,—відповів церковник.—Нічого такого я не чув. Вона як раз одбула свій великий з'їзд у Канзас-Сіті.

— А й справді, тепер пригадую; я ж читав про це у *Нейшен*. Вони наробили там великого шелесту. Зі з'їзду вийшла у них п'яна оргія.

— Так, я чув про це. Дуже прикра історія.

— Ще одне питання. Скажіть мені, є у вас у західному притворі портрет де-Вігза?

— Боже милосердний! Звичайно, нема,—засміявся церковник.—Це вам те ж таке приснилося? Ви, мабуть, думали про портрет, виставлений у Академії.

— Так і справді ж!—вигукнув я.—У вісні я стулив до купи всіх людей, що я знаю, з усіма подіями, що вчитав у газетах. Я говорив німецькому критикові, д-рові Геннерові... та стійте, може й він мені приснився? Ні, я балакав з ним ще перед тим, як пішов до кіна дивитися на німецьку картину. Він хотів почути мою гадку про неї. Картина ця, бачите, малює верзіння божевільного; отже, коли мені викрутили щелепа і прибили по голові, то в мене самого почалося верзіння, чисто як у кіні. І приснився мені дивний сон,—надзвичайно подібний до дійсности. І тепер про кожну з дієвих осіб я мушу добре подумати, чи я й справді знаю її саме такою, як вона мені приснилася. Навіть про вас!

— І я був там?—засміявся м-р Сімпкінсон.—Що ж я робив?

Але я не став оповідати йому.

— Це був не дуже тактовний сон,—сказав я і спробував ступити кілька кроків.—Так, тепер уже все гаразд. Я можу вже й іти.

— А як ви думаєте, чи не нападе на вас та юрба знову? Чи не краще б мені трохи провести вас?—запитав апостол м'язовитого християнства.

— Ні, ні,—відказав я.—Вона вже забула про мене. А крім того, я заверну зараз за ріг і піду в інший бік.

Я привітався з м-ром Сімпкінсоном, вийшов на сходи і повними грудьми дихнув свіжим повітрям. На вулиці побачив я юрбу; екс-салдатня ще бешкетувала, кричучи й штовхаючись, не пускаючи публіку до театру. Я хвилинку постояв, а потім чим дужче почимчикував за ріг. Проходячи далі повз якісь будинок з конторами, я побачив, як до нього під'їхав великий лімузин. Двері одчинилися і з нього вискочила леді, зухвалого вигляду чорнява красуня, вкрита діамантами й різними іншими блискучими оздобами; на голові в неї був великий чорний капелюх з квітником на крисах і цілою пташиною на вершечку.

Вона побачила мене:

— Господи! Чи бач, хто це—вигукнула вона, простягаючи мені обидві руки.—Біллі, нікчемна тварючко! Я ж не бачила вас уже два місяці! Невже ж ви хочете остаточно покинути мене саме через те, що закохалися в дівча з громадянства з обличчям японської ляльки? Що це мені за притичина, що я втрачаю своїх коханців швидче, ніж знахожу їх? Я оце як раз зустріла Еджертона Розіта; але йому можна цілком вибачити, я гадаю,—я так само побоююсь за свої очі перед його дружиною, як і він сам. Та цитьте, мені все ж кортіло б, щоб мені надокучив хтось один! Ходім зі мною, подивіться, що робить з моєю бабунею мадам Планше в своїй скальпувальні. Ну, скажіть, невже б ви могли думати, що потрібно аж три дні півдесяткові індіанок, щоб здерти шкіру з одним-однієї старенької леді? І цілий тиждень, щоб підняти кутки рота та дати їй вічну посмішку? „Знаєш, бабуню“, казала я їй, „дешевше було б найняти Чарлі Чапліна, щоб він крутився в тебе перед очима до кінця днів твоїх“. Але бабуня будь-що-будь хоче стати красунею, і я мусила сказати Планше: „Мадам, зробіть мені її новою від поясу, бо ж ніколи не можна сказати, як перекрутиться мода, і що їй потрібно буде показувати“.

Тепер я вже бачив, що повернувся в дійсне життя насправжки.

Кінець

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

ТВОРИ АПТОНА СІНКЛЕРА.

ВИЙШЛО З ДРУКУ:

МЕНЕ ЗОВУТЬ ТЕСЛЕЮ.

ПЕРЕКЛАД ЕВГ. КАСЯНЕНКА ДВУ, ВЕЛИКОЇ
ВІСІМКИ 160 СТОР. 1925.

ГОТУЄТЬСЯ ДО ДРУКУ:

100%. ІСТОРІЯ ОДНОГО ПАТРІОТА.

ПЕРЕКЛАД ДЖУНКІВСЬКОЇ.

КОРОЛЬ ВУГІЛЬ.

ПЕРЕКЛАД Н. КУЧМИ.

САМЮЕЛ ШУКАЧ.

ПЕРЕКЛАД Н. КУЧМИ.

РАБСТВО (МАНАСАС)

